

Fra partipolitikk til kulturkamp

*Valg av politisk strategi blant norske
nasjonalsosialister 1933-1940*

Kenneth Kreppen

Masteroppgave ved Institutt for arkeologi, konservering
og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2015

**Fra partipolitikk til kulturkamp: Valg av
politisk strategi blant norske
nasjonalsosialister 1933-1940.**

© Kenneth Kreppen

2015

Fra partipolitikk til kulturkamp: Valg av politisk strategi blant norske nasjonalsosialister

1933-1940

Kenneth Kreppen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Et sentralt spørsmål i studiet av fascismens historie har vært hvilke forutsetninger som må være til stede for at en fascistisk bevegelse skal få oppslutning. Innenfor forskning på neo-fascistiske grupper *etter* 1945 har man vært særlig opptatt av hvorfor de mislykkes, og i en forlengelse av det hvordan dette påvirker ideologi og organisering i fascistiske miljøer. Norge var allerede mot slutten av 1930-tallet et relativt stabilt liberalt demokrati, av den typen vi kjenner fra etterkrigstiden. Jeg analyserer, med utgangspunkt i teorier hentet fra studiet av neo-fascisme, hvorfor norske nasjonalsosialister, nærmere bestemt den radikale *Ragnarok*-kretsen, valgte den politiske strategien de gjorde. Jeg viser hvordan kretsen i perioden fra 1933 til 1940 beveget seg fra en tradisjonell partipolitisk linje til et stadig større fokus på kulturkamp, og konkluderer med at en slik utvikling var et resultat av både ideologi og ytre omstendigheter.

Forord

Først og fremst vil jeg takke min veileder, Terje Emberland, som har bidratt med sin kunnskap og sitt engasjement underveis. Nasjonalsosialismen er, heldigvis, en ukjent «verden» for de fleste av oss, og som forskningstema kan det være både psykologisk og metodologisk utfordrende. Jeg kunne ikke hatt en bedre guide i dette dystre politiske landskapet enn Terje. Takk også til Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, som har stilt med arbeidsplass og arkivmateriale. Eva Wold har bidratt til å gjøre oppgaven språklig bedre. Alle feil og mangler er selvfølgelig mitt eget ansvar. Jeg vil også takke Tomas, Kristine og Børre for hyggelig samvær, stimulerende samtaler og god mat, selv om innspurten har blitt noe av en eremitt-tilværelse. Sist, men ikke minst vil jeg takke min samboer Elisabeth for å ha holdt ut med meg og «mine» døde nazister.

Oslo, 28. april 2015.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
2	Teori	8
3	Fra høyreaktivisme til nasjonalsosialisme 1920-1933	17
4	En nasjonalsosialistisk verdensanskuelse.....	29
5	<i>Ragnarok</i> -kretsen dannes	49
6	Kulturkamp eller partipolitikk.....	54
7	Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning.....	67
8	Tidsskriftet <i>Ragnarok</i>	79
9	Frie Norske Lag.....	87
10	Landnåm.....	92
11	En norsk avis	95
12	Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.)	98
13	Epilog: Tysk okkupasjon 1940-1945	112
14	Avslutning	115
	Kilder.....	121
	Litteratur.....	123

1 Innledning

Et sentralt spørsmål innenfor forskningen på fascismens fremvekst i mellomkrigstidens Europa har vært hvilke forutsetninger som lå til grunn for at den kom til makten i Tyskland og Italia, mens den mislyktes i andre land, som Norge. I analyser av den «klassiske» fascismen (1918-1945) har mye av fokuset vært rettet mot Hitlers Tyskland og Mussolinis Italia, samt på kollaborasjonregimer som kom til makten ved hjelp av tysk militærmakt under Den andre verdenskrig. Mindre bevegelser, som ikke lyktes med å gripe makten, har naturlig nok havnet i skyggen av fascismens «suksess» i Italia og Tyskland. Forskning på mellomkrigstidens mislykkede fascistiske har ofte hentet sine analytiske perspektiver fra studiet av de tyske og italienske bevegelsene.

I studiet av fascismen *etter* 1945 har spørsmålet om dens vilkår i liberale demokratier stått sentralt. Her har man også vært opptatt av hvordan et liberaldemokratisk system påvirker fascismen: ideologisk og organisatorisk. Spørsmålet er om vi, ved å se mot studiet av etterkrigstidens neo-fascisme, finner analytiske perspektiver som utfyller vår forståelse av mellomkrigstidens norske fascisme, som på tross av situasjonen i Europa, var nødt til operere i et relativt stabilt liberalt demokrati.

Temaet for min masteroppgave er valget av politisk strategi blant de radikale og til dels Quisling-kritiske nasjonalsosialistene i Norge. Fra deres tid i Nasjonal Samling, gjennom deres brudd med partiet og senere samling rundt tidsskriftet *Ragnarok*. Miljøet utgjorde det man kan kalle den norske nazismens *avantgarde*. *Ragnarok*-kretsen sto, i egne øyne, for en konsekvent raseorientert og «ekte» nasjonalsosialisme, i opposisjon til den mer kristelige pregede nasjonalismen og fascismen de mente dominerte i Nasjonal Samling.

Problemstillinger og avgrensning

Jeg vil prøve å besvare følgende spørsmål:

1. Hvilke strategier valgte de for å nå sine politiske mål?
2. Hva lå bak disse valgene? I hvilken grad kan de forstås som et resultat av ideologi, og hvordan ble strategivalg påvirket av ytre omstendigheter, som det politiske systemet de radikale nasjonalsosialistene opererte innenfor.

Alternativene som kretsen vurderte etter bruddet med Nasjonal Samling var: Etableringen av et nasjonalsosialistisk parti som et alternativ til Nasjonal Samling, aktivisme igjennom «upolitiske» organisasjoner samt kultur- og opplysningsarbeid gjennom aviser, tidsskrifter og

møtevirksomhet. Av aktivitetene som denne kretsen initierte var Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.) og tidsskriftet *Ragnarok* de mest vellykkede. Forsøkene på å etablere en norsk arbeidstjeneste ble møtt med en betydelig sympati på borgerlig side. På tross av dette vil jeg argumentere for at arbeidstjenesten, slik den vokste frem i siste halvdel av 1930-tallet, best kan forstås som en strategi for å vinne A.T.-medlemmer for *Ragnarok*-kretsens norske nasjonalsosialisme. Flere av deltagerne i mellomkrigstidens A.T. var medlemmer av Nasjonal Samling og aktive i *Ragnarok*-kretsen.

Miljøet besto aldri av mange personer, men de øvet en betydelig innflytelse gjennom tidsskriftet og i det høyreaktivistiske miljøet i Norge. Nye kildefunn viser at valg av strategi ble heftig diskutert. Noen ønsket å organisere et alternativt parti til Nasjonal Samling, andre fremhevet behovet for en langsiktig kulturkamp som skulle endre holdningene hos nordmenn flest. Valget sto derfor mellom to former for politisk aktivisme: Tradisjonell partipolitikk og metapolitisk kulturkamp. Partipolitikk og metapolitikk må forstås som idealtyper i tradisjonen etter den tyske sosiologen Max Weber, og i realiteten vekslet flere medlemmer av *Ragnarok*-kretsen mellom de to. En webersk idealtipe er en analytisk abstraksjon som aldri eksisterer empirisk. Slike idealtyper må ikke sees som klart avgrensede taksonomiske kategorier, deres verdi ligger i den heuristiske nytten når de anvendes på empiri.¹ Min analyse vil vise at *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske ideologi og det politiske systemet de opererte innenfor, førte til at kretsen beveget seg fra tradisjonell partipolitikk til en kulturrevolusjonær og metapolitisk strategi.

Jeg har valgt å avgrense meg til perioden fra etableringen av Nasjonal Samling i 1933 og frem til den tyske okkupasjonen i april 1940. Årsaken er at jeg primært er interessert i å undersøke hvordan norske fascister, herunder nasjonalsosialister, har operert innenfor et liberalt demokrati. Hvordan reagerte de på politisk motstand og manglende oppslutning? Hvordan gikk de frem for å spre egne ideer? Det tyske angrepet på Norge omkalfatret den politiske situasjonen i landet, og vanlig politisk arbeid ble en umulighet. Det åpnet også for muligheten til å samarbeide med allierte på tysk side, som Heinrich Himmlers SS.

For å forstå *Ragnarok*-kretsens valg av politisk strategi har jeg trengt noen analytiske verktøy, og disse har jeg i stor grad funnet i forskningen på det *Nye Høyre* i dagens Europa. Strategien som skulle dominere i *Ragnarok*-kretsen var, som vi skal se, av en utpreget metapolitisk art. I Frankrike har *Nouvelle Droite*² arbeidet etter en metapolitisk strategi siden

¹ Roger Griffin, *The Nature of Fascism* (Oxford: Routledge, 1991), 9-11.

² Nye Høyre, i litteraturen gjerne forkortet til ND.

1970-tallet, og de har i all hovedsak begrenset seg til intellektuell virksomhet. Deres mer aktivistiske arvtager i *Bloc Identitaire* (Identitær blokk) og *Génération Identitaire* (Identitær generasjon) har fått sine sympatisører i Norden og Norge, som arbeider etter den samme metapolitiske strategien.³

Selv om det ikke finnes noen direkte historisk forbindelse mellom *Ragnarok* og dagens *Nouvelle Droite*, har kjennskap til sistnevnte bidratt til å forme mine problemstillinger og mitt valg av teori. Begge var, og i tilfellet *Nouvelle Droite* fortsatt er, marginaliserte politiske miljøer i liberale demokratier. I tillegg finnes det åpenbare likheter i deres politiske virksomhet og organisering. Til sammen gjør dette det fruktbart å benytte teorier fra studiet av neo-fascismen til å analysere mellomkrigstidens radikale nasjonalsosialister. Dette har, så vidt jeg vet, ikke blitt gjort før. Med nye problemstillinger, nye teoretiske perspektiver og til dels tidligere ubrukte kilder, håper jeg å gi mitt bidrag til fascismens historie i Norge.

Tidligere forskning

Jeg vil her begrense meg til en kort presentasjon av tidligere forskning som berører *Ragnarok*-kretsen. Litteratur knyttet til avhandlingens teoretiske perspektiv vil bli presentert lenger frem, og til dels underveis i analysen. Mitt eget prosjekt bygger i stor grad videre på arbeidet til Dag Olav Bruknaapp og min veileder Terje Emberland.

Bruknaapps hovedfagsoppgave fra 1972, og senere artikkel fra 1976, er fortsatt det naturlige startpunktet for en undersøkelse av de indre konfliktene i Nasjonal Samling før krigen.⁴ Bruknaapps «nasjonalsosialistiske» fløy i Nasjonal Samling samsvarer med det miljøet som i senere forskning, og i denne oppgaven, omtales som *Ragnarok*-kretsen.

Tidligere forskning på *Ragnarok*-kretsen er i all hovedsak utført av Terje Emberland. Boken *Religion og rase: Nyhedenskap og nazisme i Norge 1933-1945* fra 2003, er den mest omfattende gjennomgangen av miljøet.⁵ Emberland og Bernt Roughvedt kom i 2005 med en biografi om Per Imerslund, en viktig person i kretsen frem til sin død i 1943.⁶ Nyere oppdateringer på forskningsfronten har kommet i form av artikkelen *Hvilken*

³ En kort gjennomgang som også tar for seg Norge finnes i Kristian A. Bjørkelo, «Identitærane kjem!» i *Humanist* 3/2014 <http://www.skribler.no/2014/11/identitaerane-kjem/> (Besøkt 9.1.2015).

⁴ Dag Olav Bruknaapp, *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933-1940*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, høsten 1972; Dag O. Bruknaapp, «Ideene splitter partiet. Rasespørsmålets betydning i NS's utvikling» i *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal samling*, red. Stein Ugelvik Larsen & Rolf Danielsen (Oslo: Universitetsforlaget, 1976).

⁵ Terje Emberland, *Religion og rase: Nyhedenskap og nazisme i Norge 1933-1945* (Oslo: Humanist Forlag 2003).

⁶ Terje Emberland & Bernt Roughvedt, *Det ariske idol: Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund* (Oslo: Aschehoug, 2005).

pangermanisme? Ragnarok-kretsen, SS og Ahnenerbe av Emberland fra 2009 og gjennom boken *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt* av Emberland og Matthew Kott utgitt i 2012.⁷ Selv om hovedvekten ligger på okkupasjonsårene, gir Emberland og Kott en gjennomgang av de ideologiske røttene og tyske forbindelsene i mellomkrigstiden.

Bruknapp og Emberland representerer det jeg mener er et ideologisk paradigme i forskningen, det vil si at de tar ideologi på alvor for å forstå konfliktene i og rundt Nasjonal Samling på 1930-tallet. Bruknapp mener rasespørsmålet, og spesielt antisemittismen, var den viktigste årsaken til de indre konfliktene i partiet på denne tiden. Emberland er enig i at rasespørsmålet var viktig, men understreker at dette også fikk konsekvenser for syn på kultur og religion. I Emberlands analyse er konfliktene mellom *Ragnarok*-kretsen og ledelsen i Nasjonal Samling uløselig knyttet sammen med førstnevntes nyhedenske kultur- og livssyn, en dimensjon som mangler i Bruknapps analyse. Jeg vil komme nærmere tilbake til hva dette innebærer når Bruknapp og Emberlands forskning kobles opp mot mine egne funn lenger frem.

Noe mer perifert står *Ragnarok*-kretsen i Hans Fredrik Dahls Quisling-biografi i to bind fra 1990-tallet, men Dahls første bind gir sammen med Hans Olaf Brevig og Ivo de Figueiredos *Den norske fascismen: Nasjonal Samling 1933-1940* den mest detaljerte oversikten over Nasjonal Samling på 1930-tallet.⁸

Øystein Sørensens *Hitler eller Quisling: Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945* fra 1989 skildrer konflikten mellom de nasjonalt orienterte og pangermanistene under den tyske okkupasjonen.⁹ Selv om boken i utgangspunktet ikke dekker «min» periode gir den innsikt i ideologiske konfliktlinjer med røtter tilbake til 1930-tallet. Sørensens modell, med kategoriene sosialisme, pro-kapitalisme, nasjonalsosialisme og pangermanisme, har vært viktig for den senere forskningen, selv om *Ragnarok*-kretsens raseorienterte og «norrøne» nasjonalsosialisme på mange måter sprenger rammene i den.

Det er skrevet en masteroppgave av Andreas Urke i 2011 med tittelen *Nasjonalsosialistisk kritikk av Nasjonal samling 1933-1940* som tar for seg den nasjonalsosialistiske opposisjonen til Nasjonal Samling, men Urkes arbeid har noen

⁷ Terje Emberland, «Hvilken pangermanisme? Ragnarok-kretsen, SS og Ahnenerbe» i *Jakten på Germania: Fra nordensvermeri til SS-arkologi*, red. Terje Emberland & Jorunn Sem Fure (Oslo: Humanist, 2009); Terje Emberland & Matthew Kott, *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt* (Oslo: Aschehoug, 2012).

⁸ Hans Fredrik Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til* (Oslo: Aschehoug, 1991); Hans Olaf Brevig & Ivo de Figueiredo, *Den norske fascismen: Nasjonal Samling 1933-1940* (Oslo: Pax Forlag, 2002).

⁹ Øystein Sørensen, *Hitler eller Quisling?: Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945* (Oslo: Cappelen, 1989).

svakheter. Han gjør begrenset bruk av tilgjengelige kilder og bruker mye plass på å oppsummere eksisterende forskning.¹⁰ Jeg har for øvrig et annet teoretisk utgangspunkt og andre problemstillinger.

Kilder

Ved siden av eksisterende forskning har jeg benyttet meg av en rekke primærkilder. Det partiuavhengige, nasjonalsosialistiske tidsskriftet *Ragnarok* og medlemsbladet for den frivillige arbeidstjenesten *Stubbe-brytern* utgjør de viktigste trykte kildene. Selv om jeg har valgt å avslutte min undersøkelse i 1940, er samtlige kjente utgivelser av *Ragnarok* for perioden 1935 til 1945 gjennomgått. I tillegg er det originale hefte nummer tre for 1940, som ble inndratt av tyske okkupasjonsmyndigheter, undersøkt. Dette har jeg gjort i håp om å få en (bedre) følelse av det mentale universet som preget miljøet. Tidsskriftet *Ragnarok* hadde løpende sidenummerering gjennom hele året. Jeg har derfor valgt å oppgi forfatter, tittel på artikkel, sidenummer og årgang, men ikke heftenummer i notene. *Stubbe-brytern* har blitt gjennomgått fra september 1937 til april 1940. I tillegg kommer avisene *Fronten*, utgitt fra 1932 til 1940, og *Nasjonal-Socialisten*, utgitt i 1934, begge med tilknytning til Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti. Andre trykte kilder som har blitt brukt er bøker og pamfletter publisert av personer med tilknytning til *Ragnarok*-kretsen.

Av arkivkilder har den viktigste vært restene av Hans S. Jacobsens privatarkiv, som blant annet har inneholdt deler av *Ragnaroks* redaksjonsarkiv. I slutten av 2014 ble store deler av Jacobsens arkiv tilbakeført til eier etter å ha blitt oppbevart på Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) i lengre tid. Dette medfører dessverre at de originale dokumentene ikke lenger er tilgjengelig. Digitale kopier finnes hos undertegnende, og deler av *Ragnaroks* redaksjonsarkiv finnes nå i Terje Emberlands privatarkiv ved HL-senteret. Sammen med papirene etter andre sentrale medlemmer av *Ragnarok*-kretsen har dette arkivmaterialet vært av uvurderlig nytte for meg. Blant annet har jeg hatt tilgang til private brev og notater som ikke har blitt brukt i tidligere forskning, og som gir ny innsikt i kretsens indre liv og deres diskusjoner omkring strategivalg i ulike perioder på 1930-tallet.

Foruten Jacobsens har flere privatarkiver, landssviksakene til en rekke nasjonalsosialister, samt Nasjonal Samlings partiarkiv blitt gjennomgått. I notene er «Landssviksak» blitt forkortet til L-sak. Jeg har også valgt å bruke navn fremfor saksnummer.

¹⁰ Andreas Urke, *Nasjonalsosialistisk kritikk av Nasjonal Samling 1933-1940*, Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, våren 2011.

For eksempel «L-sak Hans S. Jacobsen» med påfølgende angivelse av arkivboks- og dokumentnummer der det er aktuelt. Alle de aktuelle sakene gjelder personer som for lengst er identifisert i tidligere forskning, så etisk ser jeg på dette som uproblematisk. Mye av arkivmaterialet som har blitt gjennomgått er ikke blitt brukt, men arbeidsprosessen har vært viktig for å danne seg et bilde av det nasjonalsosialistiske miljøet. En komplett liste over kilder som har blitt brukt finnes i oversikten bak.

Jeg har, når det har vært mulig, brukt kilder som ligger så nærme i tid som mulig, noe som har resultert i at jeg liten grad har benyttet meg av landssviksakene mot kretsmedlemmer. Årsaken er todelt: Innholdsmessig fokuserer disse på perioden 1940-1945. Verken myndigheter eller tiltalte brukte særlig tid på hendelser før 1940. For det andre er forklaringene som ble gitt under rettsakene problematiske som kilder. De er i realiteten erindringer, og i den grad «mine» problemstillinger berøres ligger det ti til femten år tilbake i tid. Fremstillingen er slik som den tiltalte ønsket å fremstå etter 1945. Personer som før krigen var glødende nasjonalsosialister beskrev seg etter krigen kun som «nasjonalister», og deres politiske aktivisme ble gjerne underslått eller kraftig nedtonet. Utsagn fra landssviksakene må, når det er mulig, kontrolleres opp mot kilder fra mellomkrigstiden, og når slikt ikke er mulig vurderes i kontekst, i.e. en straffesak der dommen kunne bli streng.

Oppgavens struktur

Teksten er delt inn i 14 hovedkapitler, som igjen er strukturert ved hjelp av underoverskrifter. Det store antallet organisasjoner, personer og ideer som presenteres har gjort at en slik «flat» struktur er mest hensiktsmessig. De fleste kapitlene har en kort oppsummering på slutten, unntaket er når kapitlet er så kort at noe slikt blir overflødig. Oppsummeringene rommer i tillegg analytiske refleksjoner knyttet til oppgavens problemstillinger og teoretiske perspektiv. Fremstillingen følger i all hovedsak en kronologisk struktur. Et viktig unntak er kapitlet om Den frivillige Arbeidstjenesten (A.T.). I realiteten ble den første A.T.-leiren organisert sommeren 1936, men det har vært naturlig å ta med noe av forhistorien. Når jeg har valgt å legge det mot slutten, er det av pedagogiske årsaker. A.T. var alltid noe «mer» enn bare et av *Ragnarok*-kretsens mange prosjekter, den var kretsens viktigste organisatoriske virksomhet og ble fra oppstarten dominert av sentrale kretsmedlemmer. Inspirasjonen hentet de fra Erling Winsnes, en radikal nasjonalistisk forfatter som ble en ideologisk profet for de norske nazistene. Jeg tror det vil være enklere å se A.T.s nasjonalsosialistiske og metapolitiske

dimensjon når leseren først har blitt kjent med *Ragnarok*-kretsens politiske virksomhet utenfor A.T.

Oppgaven min presenterer en teoretisk analyse som i stor grad bygger videre på eksisterende empirisk forskning. Dette har gjort det naturlig å gi en relativt omfattende teoretisk og historisk bakgrunn før dens problemstillinger angripes direkte. Oppgavens teoretiske perspektiv krever at sentrale analytiske begreper må forklares for at det som følger skal gi mening for leseren. Jeg har begrenset det til to sentrale begreper, og et mer perifert, men omstridt begrep. Resten blir introdusert når det er naturlig i fremstillingen.

I min analyse henger valg av politisk strategi tett sammen med ideologi. Foruten en kort gjennomgang av den historiske utviklingen frem til 1933/34 anser jeg det derfor nødvendig å gi en presentasjon av *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialisme. Fokuset ligger på de ideologiske komponentene som jeg mener påvirket valg av politisk strategi, og denne presentasjonen er derfor en viktig og integrert del av oppgavens analyse.

2 Teori

To begreper står sentralt i min analyse: generisk fascisme og metapolitikk, og begge vil bli utførlig presentert. Et tredje begrep, som ikke har en spesielt sentral plass i min analyse, men som ofte fører til spørsmål og innsigelser, er høyre-radikalisme. Jeg vil derfor starte med å gi en kort definisjon av det før jeg går videre til de to andre. Kapitlet avslutter med en kort oppsummering.

Høyre-radikalisme

Noen vil sikkert reagere negativt på at begrepet «radikal» brukes i sammenheng med nazismen eller høyresiden mer generelt.¹¹ I Norge forbinder mange radikal med progressive verdier og den politiske venstresidens frigjøringsprosjekt. Hvis vi ser på ordets etymologiske opphav blir vi sittende igjen med et litt annet syn. Radikal kommer fra det latinske ordet *radix* som betyr rot. Å være radikal kan dermed sees som å ville gå til roten, til tingenes utgangspunkt. Politisk radikalisme handler ofte om å ville gå til det man mener er politikken og samfunnets utgangspunkt. For kommunister innebærer det samfunnets klassestruktur. Dagens islamister søker seg til religionen islam for å finne politiske løsninger. Blant høyre-radikale varierer det ofte hva som blir betraktet som *roten*, blant italienske fascister var det staten eller det romerske imperiet, mens for nasjonalsosialister var det folkefellesskapet, i biologisk forstand, og i et større perspektiv det «ariske», «germanske» eller «nordiske» rasefellesskapet. I praksis har politisk radikale ofte ønsket raske og fundamentale samfunnsendringer. Endringene skal helst være så omfattende og skje så raskt at løsningen innebærer en politisk og sosial revolusjon. Radikalisme, slik det brukes her, og i mye forskning for øvrig, er med andre ord ikke knyttet til en spesifikk side i politikken (i.e. venstresiden). Det beskriver et mål (roten) og en metode (revolusjon).¹² En mulig definisjon på politisk radikalisme blir dermed et ønske om å gå til politikken utgangspunkt for å finne revolusjonære løsninger på samtidens problemer.

Fascisme

Jeg har valgt en tilnærming som tar utgangspunkt i at nasjonalsosialismen kan klassifiseres som medlem av en større familie av politiske ideologier som omtales med fellesbetegnelsen

¹¹ Undertegnende har selv erfart dette under en presentasjon av prosjektet.

¹² <https://snl.no/radikal> (Besøkt 13.1.2015).

«fascisme». Altså opererer jeg med fascisme som generisk begrep på en rekke politiske bevegelser, ikke bare den italienske. Hvorfor er det nyttig å bruke et slikt generisk fascisme-begrep i en oppgave om norske nasjonalsosialister? Det korte svaret, er at den definisjonen av generisk fascisme jeg har valgt å benytte er egnet til å belyse *Ragnarok*-kretsens ideologiske særtrekk, trekk som også bidrar til å forklare deres valg av politisk strategi. «Fascisme» som et generisk begrep finner vi allerede på 1920-tallet, og studiet av generisk fascisme er like gammelt.¹³ En historiografisk gjennomgang av debatten rundt hva fascismen var og eventuelt er, vil sprengte rammene her.¹⁴ Jeg har derfor valgt å fokusere på den definisjonen av fascisme som jeg bruker, dens innhold, noe av kritikken mot den, samt hvorfor jeg mener definisjonen egner seg til å besvare problemstillingene ovenfor.

Jeg har valgt å bruke en definisjon som først ble presentert av den britiske idéhistorikeren Roger Griffin i monografien *The Nature of Fascism* fra 1991. Her bruker han nærmere femti sider på å utlegge en i utgangspunktet kort og konsis definisjon av fascisme. Hva er så generisk fascisme? Det er, ifølge Griffin, en politisk ideologi hvis mytiske kjerne i sine forskjellige uttrykksformer består av en populistisk ultra-nasjonalisme som søker en nasjonal gjenfødelse (palingenesis).¹⁵

Griffins definisjon er en idealtipe, et konsept han har hentet fra Max Weber. Som tidligere nevnt er slike idealtyper en analytisk abstraksjon, som aldri eksisterer empirisk.¹⁶ Definisjon, både i min oversettelse og den engelske originalen, er kompakt og hviler på en felles forståelse av flere sentrale begreper. Jeg skal derfor gjøre kort rede for hva som menes med ideologi, mytisk, palingenesis og populistisk ultra-nasjonalisme.

Ideologier er for Griffin et sett med verdier, overbevisninger og mål. De kan fungere konserverende, reformerende eller revolusjonerende på det eksisterende samfunnssystemet. Presentert systematisk vil ideologier ofte fremstå rasjonelle, men i menneskers levde liv vil de indre selvmotsigelsene komme frem. Resultatet er at ideologier alltid blir praktisert delvis, og

¹³ Griffin, *The Nature of Fascism*, 1; På engelsk er det vanlig å bruke henholdsvis liten eller stor forbokstav for å skille mellom fascisme som et generelt fenomen og den italienske fascismen. Dette fungerer dårlig på norsk, og det vil derfor bli eksplisitt nevnt hvis det er snakk om den italienske varianten.

¹⁴ Det foregår også en livlig debatt rundt bruken av begreper som radikalisme og ekstremisme. Se for eksempel Nicola Karcher & Anders G. Kjøstvedt, «Introduction» i *Movements and Ideas of the Extreme Right in Europe: Positions and Continuities*, red. Nicola Kristin Karcher & Anders G. Kjøstvedt (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012), 11-17.

¹⁵ På engelsk «Fascism is a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultra-nationalism.» se Griffin, *The Nature of Fascism*, 26.

¹⁶ Griffin, *The Nature of Fascism*, 9-11.

resultatet er dømt til å forbli ufullstendig. En politisk ideologi kan defineres idealtypisk med et sett av verdier og mål som blant annet styrer valg av strategi og politisk praksis.¹⁷

Myte er et ord med flere betydninger. I moderne dagligtale menes gjerne en falsk oppfatning eller usann fortelling. Det brukes også som et nøytralt begrep om symbolske fremstillinger (historier), tradisjonelt i muntlig form overlevert fra fortiden. I vår sammenheng ligger betydningen nærmest den sistnevnte, det vil si en symbolsk fremstilling, selv om mange nok vil mene at de fleste av fascismens «myter» er falske oppfatninger. Det er viktig å understreke at en «politisk myte» er noe mer enn å bruke fortellinger fra fortiden, enten det gjelder norrøne sagaer eller romersk historie i politisk øyemed. Politiske myter er kjernen i enhver ideologi, og skal bidra til å mobilisere dens tilhengere. De appellerer til følelsen og ikke til rasjonelle analyser. Griffins bruk av «mytisk» ligger tett opp til betydningen av «utopisk» og bør derfor forstås som en inspirerende visjon for fremtiden, og ikke en usann fortelling.¹⁸

Palingenesis betyr kort og godt gjenfødelse, og som Griffin påpeker, er ideen om og følelsen av gjenfødelse et allmennmenneskelig fenomen. Vestlig kultur har en gjenfødelsesmyte som et av sine fundamentet i historien om Jesus fra Nasaret, men fascismens gjenfødelsesmyter har ikke sitt opphav i kristendommen eller andre religiøse tradisjoner. Den er et sekulært uttrykk for den samme myte-poetiske trang som finnes i alle mennesker.¹⁹

Det særegne med fascismens visjon om gjenfødelse er at den projiseres over på nasjonen som en organisk enhet.²⁰ Nasjonen er i fascismen en overordnet biologisk, historisk eller åndelig størrelse, høyt hevet over «konstruerte» politiske felleskap. En slik ultra-nasjonalisme forkaster arven fra opplysningstiden og de liberale rettighetene som springer ut av den. Det som gjør fascismens ultra-nasjonalisme populistisk er at den henter sin legitimitet fra folket, men ikke gjennom valg og representative forsamlinger. En politisk elite representerer nasjonen gjennom et karismatisk lederskap.²¹

Griffin har siden 1990-tallet holdt fast ved det vesentlige i sin definisjon, men han har videreutviklet hvordan den best kan forstås og brukes. Det er spesielt to nye dimensjoner i Griffins senere forskning som har vært viktig for meg. Han har åpnet for at fascismen best

¹⁷ Griffin, *The Nature of Fascism*, 17.

¹⁸ Griffin, *The Nature of Fascism*, 27-28.

¹⁹ Griffin, *The Nature of Fascism*, 32-33.

²⁰ «The Fascination of Fascism: A Concluding Interview with Roger Griffin» i *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin*, red. Matthew Feldman (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 207.

²¹ Griffin, *The Nature of Fascism*, 36-37.

kan forstås som en verdensanskuelse, og at det er misvisende å se på den som «bare» en politisk ideologi. Det betyr at fascismen ikke bare har politiske konsekvenser, men vel så viktige sosiale og kulturelle implikasjoner.²²

Senere har Griffins syn på fascisme som verdensanskuelse (fra 2000) utviklet seg videre, og i nyere forskning analyserer han fascisme som et eksempel på en alternativ politisk modernisme. Forståelsen av fascisme som politisk modernisme har beholdt kjernen i definisjonen som ble lansert i *The Nature of Fascism*, men den har tatt opp i seg nye elementer hentet fra Griffins omfattende studie av modernitet og modernisme.²³

Griffin ser på modernisme mer generelt som en rekke individuelle og kollektive reaksjoner mot den reelt eksisterende moderniteten. Moderniteten er resultat av en prosess, gjerne omtalt som modernisering, som er kjennetegnet ved rasjonalisering, sekularisering, liberalisering, økt individualisme og troen på fremskritt, altså en rekke trekk som gjerne forbindes med moderne vestlige samfunn. Moderniseringsprosesser undergraver tradisjonelle verdensanskuelser, de river i filler det *nomos* som gir den menneskelige tilværelse mening og

²² Roger Griffin, «Between metapolitics and apoliteia: The Nouvelle Droite's strategy for conserving the fascist vision in the interregnum» i *Modern & Contemporary France* (2000), 8:1, 37.

²³ «Fascism is a revolutionary species of political modernism originating in the early twentieth century whose mission is to combat the allegedly degenerative forces of contemporary history (decadence) by brining about an alternative modernity and temporality (a 'new order' and 'a new era') based on the rebirth or palingenesis, of the nation. Fascists conceive the nation as an organism shaped by historic, cultural, and in some cases, ethnic and hereditary factors, a mythic construct incompatible with liberal, conservative, and communist theories of society. The health of this organism they see undermined as much by the principles of institutional and cultural pluralism, individualism and globalized consumerism promoted by liberalism as by the global regime of social justice and human equality identified by socialism in theory as the ultimate goal of history, or by the conservative defence of 'tradition'. The fascist process of national regeneration demands radical measures to create or assert national vitality and strength in the spheres of art, culture, social cohesion, the economy, politics, and foreign policy. In the acute crisis conditions which prevailed in Europe after 1918, fascists saw the natural vehicle for this regeneration, once a critical mass of popular support was achieved, in a nationalist movement with both a mass base and paramilitary cadres that in the transition to the new nation would use propaganda and violence to create a new national community. The charisma of fascist leaders depended on the their success in performing the role of a modern propheta who offered his followers a new 'mazeway' (world-view) to redeem the nation from chaos and lead it into a new era, one that drew on a mythicized past to regenerate the future. Fascism can thus be interpreted on one level as an intensely politicized form of modernist revolt against decadence. Its modernist dynamics in the inter-war period are manifested in the importance it attached to culture as a site of total social regeneration, its emphasis on artistic creativity as a source of vision and higher values, its adherence to the logic of 'creative destruction' (which in extreme instances could foster genocidal persecutions of alleged racial enemies), its conviction that a superseded historical epoch was dying and a new one was dawning, and the virulence of its attacks on materialism, individualism, and the loss of higher values allegedly brought about by modernity. They also condition the way it operates as a modern revitalization movement, the extreme syncretism of its ideology, and its draconian acts designed to bring about the cleansing, regeneration, and sacralization of the national community, and create a new fascist man. Constructed in this way the distinctiveness of fascism can be encapsulated in the shorthand definition: 'fascism is a form of programmatic modernism that seeks to conquer political power in order to realize a totalizing vision of a national or ethnic rebirth. Its ultimate end is to overcome the decadence that has destroyed a sense of communal belonging and drained modernity of meaning and transcendence and usher in a new era of cultural homogeneity and health'» Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007), 181-182.

beskyttelse mot den eksistensielle angsten knyttet til personlig død. En tilstand der *nomos* er i oppløsning eller ikke eksisterer blir betegnet som *anomi*. Modernisme, hvorav fascismen er en sterkt politisert form, søker å overvinne denne eksistensielle krisen ved å tilby et alternativt *nomos*. En av måtene fascismens modernistiske natur kommer til syne på er gjennom vektleggingen av kultur som en kilde til en total fornyelse av samfunnet. Forståelsen av fascisme som et alternativ til den reelt eksisterende moderniteten, i.e. en form for politisk alternativ modernisme, står sentralt i min analyse. Griffins vektlegging av fascismens modernisme gir nemlig en nøkkel til å forstå *Ragnarok*-kretsens politiske visjoner og dens valg av strategier for å realisere disse.

Roger Griffins definisjon er blitt møtt med alt fra ros og *de facto* aksept til skarp kritikk.²⁴ Hvorfor har jeg på tross av faglig kritikk valgt Griffins definisjon? Problemstillingen min er knyttet til valg av politisk strategi, og særlig overgangen fra en partipolitisk til en strategi med fokus på kulturkamp med en nasjonal gjenfødelse som endelig mål. Av den grunn er det naturlig å velge en definisjon som setter fascismens kulturrevolusjonære dimensjon i sentrum.²⁵ *Ragnarok*-kretsen definerte seg som nasjonalsosialister. Det krever naturlig nok en definisjon som anerkjenner nasjonalsosialismen som en form for generisk fascisme, noe Griffins definisjon gjør.²⁶ Når jeg noen steder i teksten bruker betegnelsen fascisme, og ikke nasjonalsosialisme, er det for å indikere at dette er aspekter den norske nasjonalsosialismen har til felles med andre typer generisk fascisme. Jeg vil noen ganger bruke presens, og ikke perfektum, for å indikere at det er trekk ved fascismen som overskrider en bestemt epoke.

²⁴ Kritikken kan grovt deles inn i to kategorier: For det første de som mener at selve ideen om en generisk fascisme er overflødig og/eller tilslører mer enn det forklarer. Den andre gruppen av kritikere består av de som mener vi kan snakke om generisk fascisme, men er uenig i Griffins definisjon. Disse kan igjen deles inn i to undergrupper: de som mener Griffin ikke har identifisert fascismens *egentlige* særtrekk, og de som mener at Griffins definisjon treffer godt i mellomkrigstiden, men som er skeptisk til hvor godt den beskriver forskjellige høyre-radikale partier og grupper etter 1945. For en kritisk vurdering av Griffins definisjon og bruk se Roger Griffin, Werner Loh & Andreas Umland, red., *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right* (Stuttgart: *ibidem*-Verlag, 2006).

²⁵ Roger Griffin «Notes towards the definition of fascist culture: the prospects for synergy between Marxist and liberal heuristics» i *Fascism: Critical Concepts in Political Science, Volume III Fascism and Culture*, red. Roger Griffin & Matthew Feldman (London: Routledge 2004), 99-115.

²⁶ Dette har utelukket noen av Griffins argeste kritikere, som Zeev Sternhell og A. James Gregor. Sternhell og Gregor har sine egne definisjoner av generisk fascisme, men begge argumenterer for at nazismen, med sitt fokus på rase, ikke kan klassifiseres som «fascisme». Zeev Sternhell, Mario Sznajder og Maia Asheri, *The Birth of fascist ideology: From cultural rebellion to political revolution*, overs. av David Maisel (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994), 4-5; A. James Gregor «Once again on Roger Griffin and the study of 'fascism'» i *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*, red. Roger Griffin, Werner Loh, Andreas Umland (Stuttgart: *ibidem*-Verlag, 2006), 313-314.

Når jeg har valgt å benytte meg av Roger Griffins definisjon er det ikke fordi den ikke er uten svakheter, men fordi den har vist seg å være av størst heuristisk verdi for mitt prosjekt. Den er det teoretiske perspektivet som har hatt gitt de beste resultatene, og den har åpnet for stadig nye dimensjoner i min forståelse av fascismen. I tillegg samsvarer hans definisjon godt med det som er den rådende konsensus, i den grad noe slikt finnes, innenfor dagens fascismeforskning.

Metapolitikk

Mine problemstillinger er som nevnt knyttet til overgangen fra partipolitikk til en strategi med fokus på kulturkamp. Jeg antydte allerede i innledningen at det fantes fellestrekk på dette punktet mellom *Ragnarok*-kretsen og dagens Nye høyre i Europa (*Nouvelle Droite*). Jeg mener det finnes en likhet i valg av strategi, og kanskje mest interessant i begrunnelsen for hvorfor en slik strategi ble valgt. Noe av denne oppgavens originalitet ligger i å bruke teorier og begreper knyttet til studiet av etterkrigstidens fascisme til å analysere mellomkrigstidens norske fascisme. De fleste av teoriene og begrepene lar seg presentere relativt kortfattet, men ved siden av generisk fascisme er det spesielt et begrep som trenger en grundig presentasjon: metapolitikk.

I studiet av etterkrigstidens høyre-radikalisme og neo-fascisme støter man fort på begrepet metapolitikk. Det brukes av høyre-radikale ideologer for å beskrive egen strategi, og akademisk forskning på moderne høyre-radikalisme har i stor grad adoptert begrepet.²⁷ Det er viktig å understreke at selve begrepet metapolitikk var ukjent for de norske nazistene på 30-tallet, men flere resonnerte langs metapolitiske linjer og kom frem til konklusjoner som er i tråd med et metapolitisk perspektiv på politikk, slik det forstås i dag.

Metapolitikk, slik begrepet brukes her, representerer et bestemt syn på forholdet mellom politikk og kultur. Det som følger er en kort begrepshistorie. Jeg avslutter med å gi min egen definisjon slik at leseren ikke skal være i tvil om hva som menes med metapolitikk i vår kontekst.

Definisjonen av metapolitikk varierer avhengig av om du spør en filosof eller en historiker. I vår sammenheng er det interessant å se på hvordan metapolitikk har blitt forstått i relasjon til fascisme. Akademisk har begrepet frem til nå primært blitt brukt innenfor studiet

²⁷ Høyre-radikale ideologer som Alain de Benoist protesterer på beskrivelsen av det Nye Høyre som politisk. Se Alain De Benoist, «Alain de Benoist Answers Tamir Bar-On» i *Journal for the Study of Radicalism*, Volume 8, Number 1, 143-144.

av etterkrigstidens høyrradikalisme og fascisme, og det dukker sjeldent opp i forskning på tiden før Den andre verdenskrig.²⁸

En av de få som brukte det før 1945, var den amerikanske historikeren Peter Viereck. I sin bok fra 1941 *Metapolitics: The Roots of the Nazi Mind* definerer han metapolitikk som en sammensmelting av den romantiske idestrømningen fra 1800-tallet, moderne rasetenkning, økonomisk sosialisme og ideen om folkets kollektive underbevissthet. Begrepet spores tilbake til Richard Wagner, og metapolitikk er i Vierecks tolkning en særegen tysk ideologi.²⁹ Selv om senere eksperter på nazismens intellektuelle forhistorie har delt oppfatningen om en særegen tysk *sonderweg* har Vierecks definisjon av metapolitikk blitt forlatt.³⁰ Det manglende gjennomslaget overrasker ikke siden definisjonen fremstår som meget spesiell, og den analytiske verdien er diskutabel.

Etter krigen dukker metapolitikk opp i en av de tidlige, og mest kjente, komparative analysene av fascismen: Ernst Noltes *Three faces of fascism: Action Francaise, Italian Fascism, National Socialism*.³¹ Noltes analyse er delvis filosofisk, og han beskriver selv sin metode som *fenomenologisk*.³² Hans beskrivelse av fascismen som et metapolitisk fenomen har lite til felles med dagens bruk av begrepet innenfor studiet av neo-fascisme, selv om det finnes berøringspunkter.

Innenfor politisk filosofi har blant annet franske marxister brukt metapolitikk som en betegnelse på de politiske betingelsene for filosofi, men metapolitikk slik det forstås i vår sammenheng ble først tatt i bruk av høyrradikale intellektuelle i Frankrike. Kjent som *Nouvelle Droite* har bevegelsen senere spredd seg til Tyskland (*Neue Rechte*) og Italia (*Nuova Destra*). I dag finnes det politiske sympatisører over store deler av Europa og i USA. *Nouvelle Droite* hentet inspirasjon til sin definisjon av metapolitikk fra Antonio Gramsci, en italiensk kommunist og marxistisk teoretiker som var aktiv i mellomkrigstiden. Gramsci brukte aldri betegnelsen metapolitikk, men noen av hans ideer er sentrale for å forstå metapolitikkbegrepet. Gramsci var overbevist om at i stabile demokratier var kulturelt hegemoni en

²⁸ Et unntak fra Norge er Nils Rune Langelands doktorgradsavhandling *Myten om det politiske herredømet: Frå reformliberalisme til revolusjonær konservatisme i Tyskland* (Bergen: Universitetet i Bergen, 1996).

²⁹ Jacob C. Senholt «Radical Traditionalism and the New Right: An Examination of Political Esotericism in America» i *Esotericism, Religion and Politics*, red. Arthur Versluis, Lee Irwin og Melinda Phillips (Minneapolis: North American Academic Press, 2012), 164.

³⁰ Et eksempel på en slik idéhistorisk *sonderweg* finnes i George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich* (New York: Howard Fertig, 1964, 1991).

³¹ Ernst Nolte, *Three faces of fascism: Action Francaise, Italian Fascism, National Socialism* (New York: The New American Library, 1965, 1969), 537-567.

³² Nolte, *Three faces of fascism*, 41; <https://sml.snl.no/fenomenologi> (Besøkt 23.4.2015).

forutsetning for å vinne og holde på politisk makt.³³ Erfaringene fra de mislykkede revolusjonsforsøkene i etterkant av Den første verdenskrig tilsa at den type frontalangrep på statens maktapparat som hadde lyktes under Den russiske revolusjonen i 1917, ikke egnet seg i etablerte demokratier der borgerskapet gjennom sivile institusjoner hadde gjennomsyret hele samfunnet med sine verdier. For at en revolusjonær bevegelse skulle erobre og beholde den politiske makten måtte den først føre en langvarig ideologisk stillingskrig for å vinne det kulturelle hegemoniet.³⁴

Gramsci utviklet sine ideer om forholdet mellom politikk og kultur mens han satt fengslet i Mussolinis Italia. Omstendighetene gjorde at Gramsci kamuflerte sine ideer i et lite tilgjengelig språk. Jeg har ikke foretatt noen dybdeanalyse av Gramsci for å vurdere *Nouvelle Droites* tolkning av hans ideer, men helt urimelig fremstår den ikke. Pierre Krebs, en viktig høyreradikal ideolog, definerer metapolitikk på følgende måte: «Metapolitics can be seen as the revolutionary war fought out on the level of world-views, ways of thinking and culture.»³⁵ Det er med andre ord snakk om politisk aktivisme innenfor det som vanligvis ikke oppfattes som den politiske sfæren. Metodene kan være mange, men målet er å påvirke det kulturelle fundamentet som den praktiske politikken springer ut fra.³⁶ Et slikt syn på forholdet mellom politikk og kultur samsvarer med Gramscis idé om kulturelt hegemoni som en forutsetning for en vellykket politisk revolusjon.

Den høyreradikale forfatteren Armin Mohler publiserte etter Den andre verdenskrig en bok, *Die Konservative Revolution in Deutschland*, som la det intellektuelle grunnlaget for det Nye høyre i Frankrike og Tyskland. I en analyse av Mohlers innflytelse konstaterer Roger Griffin at:

The practical effect of Mohler's act of syncretism, no matter how ignored in academic circles, has been to make a major contribution to the creation of an entire new postwar fascist discourse, one which apparently confines itself solely to cultural matters and yet offers those with fascists mindsets a sophisticated strategy for staying true to their principles.³⁷

Mohlers metapolitikk er ifølge Griffin en strategi for å tilpasse seg et politisk interregnum, en situasjon der et direkte angrep på den politiske makten er uaktuelt. Under slike omstendigheter må fascistiske intellektuelle legge grunnlaget for en fremtidig maktovertagelse ved å arbeide for en kulturel revolusjon.

³³ Senholt, «Radical Traditionalism and the New Right», 164.

³⁴ Steve Jones, *Antonio Gramsci* (New York: Routledge, 2006), 30.

³⁵ Pierre Krebs, «The Metapolitical Rebirth of Europe» i *Fascism*, red. Roger Griffin (Oxford: Oxford University Press, 1995), 348-349.

³⁶ Senholt, «Radical Traditionalism and the New Right», 164.

³⁷ Griffin, «Between metapolitics and apoliteia», 39.

Griffin gir aldri sin egen definisjon av metapolitikk, og han plasserer det til tider i anførselstegn, noe som kan tyde på en ambivalens til bruken av det som noe distinkt fra politikk. De fleste som har brukt tid på å studere *Nouvelle Droite* vil være enige om at virksomheten til forfattere som Pierre Krebs har en klar politisk dimensjon. Samtidig representerer metapolitikk en egen tilnærming til politikk, som blant annet påvirker valg av strategi, og det gir mening å skille det ut som noe eget. En klar definisjon av metapolitikk er kanskje unødvendig i en akademisk artikkel om *Nouvelle Droite*, men når jeg har valgt å bruke metapolitikk-begrepet i en sammenheng (i.e. fascisme før 1945) der betydningen ikke er selvforklarende, blir det nødvendig med en presis definisjon.

Metapolitikk, slik jeg bruker det, er *politisk kamp ført utenfor det som tradisjonelt blir ansett for å utgjøre politikkenes sfære. Et metapolitisk perspektiv legger til grunn at et kulturelt hegemoni er en forutsetning for et stabilt politisk regime. Målet for den metapolitiske kampen er derfor enten å opprettholde det eksisterende kulturelle hegemoniet eller å erobre det som et middel til en vellykket politisk revolusjon.*

Oppsummering

Flere teorier, hentet fra studiet av neo-fascisme, vil bli introdusert underveis, men for å oppsummere prosjektets teoretiske perspektiv så langt:

1. Den norske nasjonalsosialismen var på 1930-tallet en radikal, politisk ideologi og en verdensanskuelse, som kan klassifiseres som en type generisk fascisme.
2. Roger Griffins definisjon av generisk fascisme, som vektlegger dens kulturrevolusjonære dimensjon, er godt egnet til å analysere den radikale og nasjonalsosialistiske *Ragnarok*-kretsen.
3. Et syn på fascisme som ikke bare en politisk ideologi, men en politisk modernisme, som søker å erstatte den reelt eksisterende moderniteten med sin egen alternative modernitet, gjør at metapolitikk, forstått som kamp om det kulturelle hegemoniet, blir immanent i fascismen. Politisk kamp blir en kamp om verdensanskuelser.
4. Metapolitikk-begrepet er hentet fra studiet av neo-fascisme, men med en klar definisjon er det fruktbart for å forstå *Ragnarok*-kretsens politiske strategi.

3 Fra høyreaktivisme til nasjonalsosialisme 1920-1933

Norge var i mellomkrigstiden et samfunn preget av store endringer og politiske konflikter. Parlamentarismen kom under press fra grupper både på høyre- og venstresiden. Viktig i denne sammenhengen var arbeiderbevegelsens radikalisering i etterkant av Den russiske revolusjonen. Mange på venstresiden så i det nye Sovjetsamfunnet et ideal for hvordan Norge burde endres bare arbeiderklassen grep makten. I borgerskapet var revolusjonsfrykten utbredt, men med kriseforliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet i 1935 stabiliserte den politiske situasjonen seg. Det største partiet på venstresiden var blitt en del av det etablerte samfunnet.

I samme periode ble det stiftet flere organisasjoner og partier som søkte å motarbeide arbeiderbevegelsen. De viktigste på 1920-tallet var høyreaktivistiske grupper med utspring i det etablerte borgerlige samfunnet. Rolf Danielsen, som introduserte begrepet, beskriver deres virksomhet på følgende måte: «Aktivismen beveget seg i sin agitasjon for gjenreisning av den utøvende makt over et vidt spektrum, fra relativt milde drømmer om den 'ledende' regjering til klart uttalte ønsker om statskupp.»³⁸

Etter hvert dukket det også opp radikale fascistiske miljøer, ofte dominert av yngre menn, som hentet inspirasjon fra Europa. Utviklingen i Italia, og senere i Tyskland, så ut til gi svar på hvordan venstresiden kunne bekjempes. Et viktig mål var å vinne arbeiderklassen til den nasjonale sak.³⁹ Disse politiske strømningene skulle senere gå inn i Nasjonal Samling. Resultatet var et parti som favnet alt fra konservative prester til pangermanske nyhedninger. Det følgende kapitlet er ment å gi en oversikt over de politiske strømningene som gikk inn i Nasjonal Samling, og som bidro til de indre stridighetene i partiet.

Høyreaktivisme

Den viktigste høyreaktivistiske organisasjonen i mellomkrigstidens Norge, Fedrelandslaget, ble stiftet den 29. januar 1925. Målet var å stable på beina en masseorganisasjon som kunne arbeide for borgerlig samling og forsvare landet mot en kommunistisk revolusjon. Løsningen

³⁸ Rolf Danielsen, *Høyres Historie 2: Borgerlig oppdemningspolitikk 1918-1940* (Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS, 1984), 172.

³⁹ Berge Furre, *Norsk historie 1914-2000: Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*, 5. opplag (Oslo: Det Norske Samlaget, 2010), 32-97.

var en sterk regjering, som sto over partiene. I første omgang arbeidet Fedrelandslaget frem mot valget i 1927. På tross av Lagets innsats hadde Arbeiderpartiet stor fremgang, og kunne danne sin første regjering etter valget. Hornsrud-regjeringens levetid ble kort, men den motiverte aktivistene i Fedrelandslaget til fortsatt kamp. De tre årene frem til valget i 1930 førte organisasjonen det de selv omtalte som en tusen dagers valgkamp med Fridtjof Nansen i front.⁴⁰ Innsatsen denne gangen ga uttelling. Arbeiderpartiet mistet oppslutning ved valget, og noe av æren for dette må tilskrives Fedrelandslaget.⁴¹ Da Nansen døde den 13. mai 1930 mistet Laget sin viktigste frontfigur. I etterkant av dødsfallet meldte en av Nansens tidligere medarbeidere, major Vidkun Quisling, seg på i den politiske debatten. Han gikk blant annet inn som styremedlem i Oslo Fedrelandslag, men gjorde ikke stort ut av seg her.⁴²

Mennesker som var kritiske til det etablerte parlamentariske systemet fantes ikke bare i Fedrelandslaget. Tilsvarende holdninger eksisterte også innenfor de etablerte partiene. I Frisinnede Venstre så man med lengsel tilbake på tiden rundt 1905 og ønsket en politisk nyordning med en sterk regjering som sto over partiene. Frisinnede Venstre så på seg selv som et talerør for den allmenne folkeviljen, en selvforståelse som var utbredt i høyreaktivistiske miljøer.⁴³

Når det gjaldt Høire fantes det personer i partiet som ønsket en mer autoritær samfunnsorden. I organisasjonen Vort Land samlet det seg en krets av velstående borgere, som i en periode hadde mer eller mindre full kontroll over Høires inntekter. Vort Land ble stiftet i 1923, og var det mest innflytelsesrike høyreaktivistiske miljøet i partiet på denne tiden.⁴⁴ Senere skulle høyreaktivistiske strømninger komme til uttrykk hos Unge Høire, noe som førte til en kamp om partiets profil på 1930-tallet. I *Unge Høire* og *Minerva*, tidsskrifter tilknyttet henholdsvis Unge Høires Landsforbund og Den konservative Studenterforening, så man positivt på utviklingen i Tyskland og Italia. Gjennom flere artikler om den tyske nasjonalsosialismen og den italienske fascismen, ble leserne av *Unge Høire* gjort kjent med utviklingen lengre sør i Europa. Konklusjonen var at man kunne lære mye, både av hva som

⁴⁰ Daniel Sjulseth, *Fedrelandslaget i norsk politikk 1930-1940: en historisk taper?* Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2008, 25-26.

⁴¹ Sjulseth, *Fedrelandslaget i norsk politikk*, 28.

⁴² Sjulseth, *Fedrelandslaget i norsk politikk*, 27.

⁴³ Danielsen, *Høyres Historie 2*, 183-185.

⁴⁴ Terje Emberland, *Da fascismen kom til Norge: Den Nasjonale Legions vekst og fall 1927 til 1928*, Upublisert manus, 16.

var bra og av de feil som ble gjort.⁴⁵ Innen 1935/36 hadde den interne kampen opphørt uten særlig gjennomslag for den unge aktivistiske fløyen i partiet.

Et av kjennetegnene ved mellomkrigstidens politisk klima i Europa, var en militarisering av politikken som kom til uttrykk i uniformering og dannelsen av paramilitære grupper. Tilløp til en slik utvikling fantes også i Norge. I 1920 ble Norges Samfundshjelp stiftet. Organisasjonen skulle sørge for at bedrifter og institusjoner kunne holde hjulene i gang ved arbeidskonflikter. Bak initiativet sto flere sentrale næringsinteresser som Norsk Industriforbund og Norges Bondelag. Det ble fort klart at det var behov for «noe» som kunne settes inn i konfliktene som oppsto med streikende arbeidere. Løsningen ble opprettelsen av Samfundsvernet i 1923. Samfundsvernet utviklet seg til en landsdekkende paramilitær styrke som på sitt største omfattet så mange som 15 000 menn, og ble ledet av offiserer fra Forsvaret. Det hadde fra starten av en halvoffisiell rolle, og ble i 1928 underordnet politiet som lovlig reservepoliti.⁴⁶ Tette forbindelser til både Forsvaret og Samfundsvernet hadde organisasjonen Leidangen, som var et øvelseskompani opprettet av Vernepliktige Offiserers Forening. Leidangen skulle drive frivillig militær opplæring, og rekrutterte blant gymnasiastene fra Oslo vest. De paramilitære organisasjonenes betydning for den senere utviklingen var at de fungerte som en møteplass for ungdommer med fascistiske sympatier.⁴⁷

Den Nasjonale Legion

Over har jeg beskrevet den mer eller mindre sosialt aksepterte høyreaktivismen, som ønsket å beskytte det borgerlige samfunnet, men det fantes også grupper som forkastet det etablerte. Det første forsøket på å danne et eksplisitt fascistisk parti kom i 1927. Da stiftet den fargerike forretningsmannen Karl Meyer Den Nasjonale Legion. Partiavisen *Nationalfascisten* med den radikale forfatteren Erling Winsnes som redaktør etterlot liten tvil om hvor Meyer hentet inspirasjonen fra.⁴⁸

Med sine propagandamøter og konfrontasjoner med arbeiderbevegelsen vekket Legionen oppsikt. Partiet mobiliserte til valget høsten 1927 med liste i Oslo. Fascistenes valgdeltagelse førte til bekymring i Høire der man fryktet velgerflukt på grunn av misnøye

⁴⁵ Ida Blom, «Unge Høire – mellom konservatisme og fascisme: Forholdet mellom Nasjonal Samling og Unge Høire 1933-1936», i *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, red. Stein Ugelvik Larsen & Rolf Danielsen (Oslo: Universitetsforlaget, 1976), 53.

⁴⁶ Lars Borgersrud, *Vi er jo et militært parti: Den norske militærfascismens historie 1* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 194-197.

⁴⁷ Borgersrud, *Vi er jo et militært parti*, 197-201.

⁴⁸ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 161.

med partiets politikk blant borgerlige velgere. Støtten til Meyer uteble, Legionen fikk kun 1210 stemmer, og resultatet bidro kun til å svekke Høire. Meyer ble kastet og organisasjonene beveget seg i en mer radikal retning. Negativ oppmerksomhet i forbindelse med et brutalt overfall på en fagforeningsleder førte til at organisasjonen gikk i oppløsning. Legionen var kun en parentes i norsk politisk historie, men er verdt å nevne fordi flere som var innom den ble aktive i andre grupper senere.⁴⁹

Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti

Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti (NNSAP) var den grupperingen som i form og innhold lignet mest på de tyske nasjonalsosialistene. Jeg vil begrense meg til å gi et kort sammendrag av partiets tidlige historie. Det vil si frem til opprettelsen av Nasjonal Samling. Flere medlemmer av NNSAP var aktive i møtevirksomheten som førte frem til opprettelsen av Nasjonal Samling, og Quislings nye parti tappet NNSAP for dets dyktigste medlemmer.⁵⁰

Partiets tidlige historie er uløselig knyttet til arkitekt og gårdeier Eugen Nielsen. Han hadde vært aktiv i Den Nasjonale Legion, og drev eget forlag med det passende navnet Antiforlaget. Nielsens verdensbilde var dominert av skjulte fiender og hans store mål var å avsløre en antatt jødisk-frimurerisk konspirasjon. Avisen *Fronten* var det siste i rekken av prosjekter i kampen mot denne konspirasjonen, og første nummer kom ut i juni 1932.⁵¹

Av organisatorisk art samarbeidet *Fronten* i begynnelsen med Den Nasjonale Gymnasiastgruppe, men etter hvert ønsket miljøet rundt avisen å etablere sitt eget parti.⁵² Høsten 1932 kommer de første signaler i *Fronten* om organisering av en eksplisitt nasjonalsosialistisk gruppe i Oslo. Avisens nye gymnasiastspalte publiserer programmet til Den Nasjonalsosialistiske Gymnasiastgruppe. Programmet på fem punkter er ikke utpreget nazistisk, det eneste som peker i retning av fascisme er ønsket om et «sterkt ordensvern for Forum».⁵³ Forum var Oslo-gymnasiastenes felles debattarena, og det sier noe om hvilken aldersgruppe som dominerte miljøet. Eugen Nielsen selv tilhørte en eldre generasjon og var for øvrig aldri medlem av partiet.⁵⁴

⁴⁹ Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 85; *Norges Offisielle statistikk VIII. 69. Stortingsvalget 1927* utgitt av Stortingets kontor http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_viii_069.pdf (Besøkt 18.10.2013).

⁵⁰ Emberland, *Religion og rase*, 126, 129.

⁵¹ Emberland, *Religion og rase*, 114-116.

⁵² «En nasjonal studiesirkel» i *Fronten* 5/1932.

⁵³ «Program for Den Nasjonalsosialistiske gymnasiastgruppe» i *Fronten* 8/1932.

⁵⁴ Samtale med Terje Emberland 11.2.2015.

Samtidig som det ble organisert studiegrupper i Oslo oppsto det mindre ungdomsgrupper i Bergen, Trondheim, Stavanger, Grimstad og Ålesund. I det samme nummeret av *Fronten* der de organisatoriske fremskrittene ble offentliggjort, finner vi for første gang partinavnet Norges Nasjonalsosialistiske Parti (NNSP) brukt.⁵⁵ Senere organiserte man en egen kampavdeling etter tysk mønster.⁵⁶ Kjernen i NNSAP besto av en liten gruppe unge entusiaster fra Oslo, men den geografiske spredningen viser at partiet etter hvert ble noe mer enn et hovedstads-fenomen. Etter hvert skulle partiet bryte med Eugen Nielsen og *Fronten*.⁵⁷

Flere fra NNSAP var som nevnt aktive i oppstarten av Nasjonal Samling, og gikk senere inn i Quislings parti. Noen tidligere NNSAP-medlemmer forble i Nasjonal Samling, men de fleste brøt med Quisling etter kort tid. NNSAP fortsatte å eksistere helt frem til 1940, men gjennom store deler av sin levetid forble partiet en marginal gruppering i det høyre-radikale landskapet. Det er talende at profilerte nasjonalsosialister som Hans S. Jacobsen ikke gikk inn i NNSAP etter bruddet med Nasjonal Samling, og som vi skal se syslet han og de andre medlemmene av *Ragnarok*-kretsen med planer om et eget nasjonalsosialistisk parti. I de kildene jeg har til kretsens partiplaner blir ikke NNSAP nevnt som noe alternativ. Mest sannsynlig ble de ikke tatt seriøst. Terje Emberlands konklusjon står seg fortsatt: Partiet forble en «politisk sekt for tyskvennlige borgerbarn».⁵⁸ Historien om NNSAP er viktig fordi partiet var det første seriøse forsøket på å organisere den norske nasjonalsosialismen.

Nordisk Folkereisning

Forløperen til det som senere skulle bli Nasjonal Samling var organisasjonen Nordisk Folkereisning (N.F.) som ble stiftet 13. mars 1931. Ifølge retningslinjene skulle N.F. bekjempe marxismen gjennom en politisk-religiøs kamp. Allerede her ser vi tendensen til å se «utover» det som i liberale demokratier vanligvis bli forstått som politikk. Som en del av den politiske og religiøse kampen måtte de nordiske folks rasebevissthet vekkes.

⁵⁵ Side 4 i *Fronten* 10/1932.

⁵⁶ I *Religion og Rase* side 419 note 23 tidfester Terje Emberland dette til høsten 1932 på bakgrunn av en notis i *Fronten* nr. 8 1932 og en samtale med Arve Wang Sandaas. Notisen nevner kun en studiesirkel ledet av løytnant Atle Angell. Første gang betegnelsen S.A. og Storm 1, som indikerer en egen kampavdeling brukes er i *Fronten* 1/1933.

⁵⁷ «Meddelelse fra N.N.S.A.P.» i *Nasjonal-Socialisten* 1/1934.

⁵⁸ Emberland, *Religion og rase*, 130.

Sentrale i oppstarten var de to vennene Fredrik Prytz og Vidkun Quisling, begge med militær bakgrunn.⁵⁹ Over lengre tid hadde en gruppe møttes hjemme hos Prytz, med verten som det sosiale midtpunktet i kretsen. Han trakk med seg sin gode venn major Ragnvald Hvoslef, den daværende lederen for Samfundsvernet, og flere andre offisersvenner. Andre deltagere var redaktør i *Nationen* Thorvald Aadahl og juristen Johan Bernard Hjort.⁶⁰ Nordisk Folkereisning besto med andre ord av konservative nasjonalister med autoritære tilbøyeligheter, og ikke radikale fascist.

Russland og vi

Quisling hadde allerede i 1930 trådd frem i offentlighetens lys med sin artikkel «Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død» publisert i *Tidens Tegn* den 24. mai. Senere på høsten utdypet han sine politiske visjoner i en artikkelserie i tretten deler med tittelen *Russland og vi*. Rundt årsskiftet ble disse publisert i bokform.⁶¹ Hva ønsket Quisling å formidle i teksten? I utgangspunktet var det en kritikk av forholdene i Russland, men det mest interessante i denne sammenhengen er at Quisling plasserte det hele inn et syn på historien der rasen sto sentralt. Russlands misjon hadde vært å sivilisere Asia, men med bolsjevikene ble dette snudd på hodet. Revolusjonen førte til at de slaviske massene styrte den russiske herskerklassen hvor det var et sterkt innslag av nordisk blod. Marxismen var sterkt påvirket av den jødiske ånd.⁶² Bolsjevikene var derfor «en asiatisk-slavisk bevegelse ledet av jødiske hjerner».⁶³ Resultatet var en eksistensiell kamp mellom «det nordisk-europeiske prinsipp og det asiatisk-orientalske prinsipp».⁶⁴ Quisling formidlet noe mer enn en politisk ideologi, vi ser konturene av en dualistisk verdensanskuelse, der den nordiske rase befinner seg i en eksistensiell kamp mot mørke krefter fra øst. Senere skulle dette motivet bli sentralt i den norske nasjonalsosialismen. *Russland og vi* ble en stor suksess og den gjorde forfatteren kjent.

Stiftelsen av Nasjonal Samling og valget 1933

Vidkun Quisling ble i 1931 utnevnt til forsvarsminister i Peder Kolstads Bondepartiregjering, men med (den andre) Bondeparti-regjeringens fall i begynnelsen av 1933 åpnet det seg

⁵⁹ Brevig & de Figueiredo, *Den norske fascismen*, 21.

⁶⁰ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 143-144.

⁶¹ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 146, 149.

⁶² Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 149, 152.

⁶³ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 153.

⁶⁴ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 153.

muligheter for en mer selvstendig linje.⁶⁵ Det hadde lenge svirret rykter om at Quisling hadde planer om å danne sitt eget parti. *Nationen* publiserte, umiddelbart etter regjeringens avgang, en artikkel av den tidligere forsvarsministeren med tittelen «Klare linjer». I den berørte han flere av sine hjertesaker: partipolitikkens fallitt, den revolusjonære faren og bøndernes dårlige kår. Quisling prøvde seg først i Bondepartiet, men denne strategien mislyktes.⁶⁶

I begynnelsen av mai 1933 ble det avholdt flere møter i Oslo der målet var å danne et nytt parti. Nasjonal Samling fremsto offentlig for første gang i *Tidens Tegn* 16. mai, og partiet feiret senere 17. mai som stiftelsesdato.⁶⁷ Quislings nye parti hadde kort tid på seg før stortingsvalget samme høst, og resultatet ble deretter. Nasjonal Samling inngikk listesamarbeid i flere fylker: med Høire i Bergen, med Frisinnede Venstre og Bondepartiet i Akershus, og med Bondepartiet alene i Aust-Agder. Det mest omfattende samarbeidet var med Bygdefolkets Krisehjelp i hele seks fylker. På tross av dette fikk partiet kun 2,2 % av stemmene, og kom ikke inn på Stortinget.⁶⁸

Økonomien, som helt fra starten av hadde vært svak, ble dårligere etter valgnederlaget. Mange av de som hadde støttet partiet trakk seg ut.⁶⁹ Forsøket på å få på plass et samarbeid med de borgerlige partiene fortsatte i 1934. Ideen var at Nasjonal Samling, Fedrelandslaget, Frisinnede og Bondepartiet skulle gå sammen om dannelsen av en nasjonal blokk, men etter press fra Høire og Venstre trakk Bondepartiet seg fra prosjektet høsten 1935.⁷⁰

Partifløyer

En utfordring helt fra begynnelsen av, var at Nasjonal Samling tiltrakk seg medlemmer med vidt forskjellig syn i grunnleggende spørsmål. Dag O. Bruknapp har identifisert tre distinkte grupper i partiet.⁷¹ Det store flertallet av medlemmer, som samlet seg rundt Quisling, kategoriserer Bruknapp som fascistiske, og det var denne fløyen som dominerte i partiets ledelse. I tillegg fantes det de som ønsket at Nasjonal Samling skulle være en kristen bevegelse. Her fantes det flere geistlige medlemmer. Kristenfløyens kanskje bitreste motstander innad i partiet, var den nasjonalsosialistiske grupperingen som senere skulle samle seg rundt Hans S. Jacobsen og tidsskriftet *Ragnarok*.

⁶⁵ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 255-256.

⁶⁶ Brevig & de Figueiredo, *Den norske fascismen*, 34.

⁶⁷ Historiker Hans Fredrik Dahl tidfester partiets reelle stiftelse til 13. mai se Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 261-262.

⁶⁸ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 272; Brevig & de Figueiredo, *Den norske fascismen*, 59.

⁶⁹ Brevig & de Figueiredo, *Den norske fascismen*, 55.

⁷⁰ Brevig & de Figueiredo, *Den norske fascismen*, 65, 68-73.

⁷¹ Bruknapp, «Ideene splitter partiet.», 9.

Bruknapps analyse fører med nødvendighet til et syn på 1930-tallets Nasjonal Samling som noe annet enn et norsk «nazi-parti». Nasjonal Samling var før krigen et fascistisk parti som hadde nasjonalsosialister blant sine medlemmer. Terje Emberland beskriver den radikale nazistiske opposisjonen til Quisling som et miljø bestående av «alt fra visjonære kunstnerbohemer og privatfilosofiske eksentrikere, via antisemittiske konspirasjonsteoretikere og SA-inspirerte aksjonister, til mer realpolitisk orienterte organisasjonsbyggere».⁷² Meningene om Quisling som person varierte, men de fleste var kritisk til den kristen-fascistiske og partipolitiske linjen Nasjonal Samling fulgte under hans ledelse. Til sammen utgjorde denne opposisjonen noen hundre aktive personer og kanskje to til tre tusen sympatisører. Det fantes uenighet om både ideologiske spørsmål og strategiske valg, men Emberland konkluderer med at det handlet om «et avgrenset miljø med felles grunnverdier og en samlet selvforståelse som en rasebevisst politisk avantgarde».⁷³

Flere av de som senere skulle bli sentrale i *Ragnarok*-kretsen var involvert i Nasjonal Samling helt fra partiets fødsel. «Føreren» for Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti Adolf Egeberg jr. og NNSAP-medlemmet Stein Barth-Heyerdahl deltok begge i mai-møtene som førte frem til Nasjonal Samlings stiftelse.⁷⁴ Adolf Egeberg jr. hadde annonsert at NNSAP aktet å stille til valget høsten 1933. Om dette var alvorlig ment er usikkert, men Egeberg og Walter Fürst brukte det for å presse Quisling til handling.⁷⁵

Walter Fürst

Av de radikale nasjonalsosialistene var Walter Fürst den mest aktive i Nasjonal Samlings første år. Han hadde vært politisk engasjert siden ungdomsårene. Fürst hadde hatt en kort flørt med kommunismen før han til slutt møtte Erling Winsnes. De to samarbeidet om flere politiske prosjekter, og Fürst var blant annet med i Karl Meyers fascistiske Nasjonale Legion.⁷⁶ Møtet med Erling Winsnes må ha gjort inntrykk for på 1930-tallet skulle Fürst bruke mye tid og krefter på å realisere Winsnes visjon om en norsk arbeidstjeneste.⁷⁷ Før Fürst gikk inn i Nasjonal Samling var han aktiv i Fedrelandslaget der han blant annet kom i kontakt med Quisling. Etter avtale med Quisling stiftet Fürst i 1932 Den Nasjonale Klubb. Dette skulle være en privat klubb som forente menn med makt og innflytelse med unge

⁷² Emberland, *Religion og rase*, 112.

⁷³ Emberland, *Religion og rase*, 112.

⁷⁴ Brevig & de Figueiredo, *Den norske fascismen*, 32-33.

⁷⁵ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 261-262; Brevig & de Figueiredo, *Den norske fascismen*, 38.

⁷⁶ Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 84.

⁷⁷ Se kapitlet om A.T.

mennesker som ønsket å gjøre en innsats for den nasjonale sak. Organiseringen og reglene for Den Nasjonale Klubb viser flere trekk ved Fürst tilnærming til politikk som gjorde at han skulle finne seg godt til rette blant de norske nazistene. Den Nasjonale Klubb skulle være en lukket politisk elite, der medlemskap var basert på personlig vennskap og troskap.⁷⁸ Dette var organisatoriske prinsipper Fürst tok med seg over i Nasjonal Samling, og deretter til *Ragnarok*-kretsen.

I regi av Den Nasjonale Klubb fikk Fürst organisert en serie med foredrag der blant annet Quisling bidro. I etterkant presset han på for å få den tidligere forsvarsministeren til å lansere sitt eget parti, og Fürst ble med over i Nasjonal Samling når partiet ble stiftet. Her spilte han en viktig rolle ved å organisere partiets praktiske behov. Kontorer, møbler, nødvendigheter som skrivemaskiner og telefon ordnet han på mer eller mindre stående fot. Etter hvert kom andre med i det organisatoriske arbeidet, og Quisling tok kontroll over den politiske utviklingen i partiet.⁷⁹

Som nevnt kom Egeberg jr. og Barth-Heyerdahl fra Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti. Nasjonal Samling tiltrakk seg raskt flere andre med tilsvarende politiske sympatier. Sentrale personer, som senere skulle bli aktive i *Ragnarok*-kretsen, var studenten Tor Strand, advokatene Otto Sverdrup Engelschiøn og Albert Wiesener, hjelpekommer Odin Augdahl, sosialøkonom Hans S. Jacobsens og student Vebjørn Gudem Larssen.⁸⁰

Hans S. Jacobsen

Mannen som ble den selvskrevne lederen av *Ragnarok*-kretsen var Hans S. Jacobsen.⁸¹ Under sin tid i Nasjonal Samling var han involvert i partiets programarbeid.⁸² Senere skulle Jacobsen ha en finger med i de fleste nasjonalsosialistiske prosjektene i mellomkrigstidens Norge. Da *Ragnarok*-kretsen vurderte å lansere sitt eget parti våren 1935 var Jacobsen tiltenkt rollen som fører.⁸³ «Ragnarok var Hans S. Jacobsen på godt og vondt».⁸⁴ Slik husket Walter Fürst det fortsatt i 1981.

⁷⁸ Program for Den Nasjonale Klubb i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

⁷⁹ Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til*, 265-266.

⁸⁰ Denne listen er basert på en syntese av: Brev fra Hans S. Jacobsen til Dag O. Bruknaap 15.12.1971 Kopi i PA Stein Barth-Heyerdahl\Boks 1; «Et norsk program» Kopi i PA Hans S. Jacobsen\Boks 1\Fedrelandslaget og partisamarbeid.

⁸¹ Jacobsen gir Fürst rosende omtale i Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 62.

⁸² Brev fra Hans S. Jacobsen til Dag O. Bruknaap 15.12.1971 Kopi i PA Stein Barth-Heyerdahl\Boks 1.

⁸³ Forslag til fordeling av verv i Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

⁸⁴ Walter Fyrst, *Min sti* (Oslo: Forfatteren, 1981), 70.

Hans Solgaard Jacobsen ble født inn i Flekkefjords borgerskap i 1901, men familien flyttet til Moss allerede i 1907. Etter artium ved Oslo Katedralskole studerte Jacobsen sosialøkonomi ved Universitetet i Oslo, og senere som utvekslingsstudent ved Universitetet i Kiel, der han gjorde det meget bra.⁸⁵ Foruten økonomi var Jacobsens store lidenskap politikk. Under landssviksaken mot han etter krigen uttalte Jacobsen at «Jeg har alltid interessert meg for politikk[...]fordi jeg mener at et hvert voksent menneske bør gjøre det».⁸⁶ Jacobsen var tidlig ute med å promotere de korporative ideene som var på fremmarsj i mellomkrigstidens Europa. I et nummer av *Statsøkonomisk Tidsskrift* fra desember 1925 argumenterer han for et norsk økonomisk riksråd og et «mindre differensiert politisk partivesen».⁸⁷ Selv om Jacobsen så for seg en politisk nyorganisering, basert på fagstyre og færre partier, er det lite som tyder på at han så for seg dette på noen annen måte enn gjennom det etablerte politiske systemet og som en gradvis prosess. Han var enn så lenge en politisk reformator, og ikke noen nasjonalsosialistisk revolusjonær.

Våren 1925 dro Jacobsen til USA for å studere amerikansk industri og samfunnsforhold. Her «proletariserer» han seg selv ved å jobbe på gulvet ved en av Ford-konsernets fabrikker i Detroit. Det trøstesløse livet som industriarbeider gjorde sterkt inntrykk, og Jacobsen hadde lite positivt å si om det amerikanske samfunnet.⁸⁸ Det er liten tvil om at oppholdet i USA la grunnlaget for Jacobsens kritiske holdning til det moderne samfunnets skyggeside. Erfaringene fra fabrikkarbeidet gjorde at Jacobsen omtalte de lokale kommunistene med en viss respekt.⁸⁹ Han var ingen bolsjevik, men «sosialist» var en merkelapp borgersønnen fint kunne leve med. Som Terje Emberland har påpekt bør ikke denne arbeidervennlige radikalismen sees som et avvik i Jacobsens vei fra borgerskapet til revolusjonær nazist. Erfaringene fra USA førte til at Jacobsen senere vektla sosialismen i nasjonalsosialismen sterkere enn mange av sine meningsfeller hjemme i Norge.⁹⁰

Mye tyder på at Jacobsen allerede i ung alder var skeptisk til den etablerte kristendommen.⁹¹ Jacobsens religiøse fritenkeri ble styrket under studietiden, i møte med den tyske *völkisch*-bevegelsen der skepsis til kristendommen og svermeri for gammelgermansk

⁸⁵ Biografisk informasjon er hentet fra PA Jacobsen\Boks 1\Generelt om HSJ, mye av det allerede gjengitt i Emberland, *Religion og rase*, 228-230.

⁸⁶ Avisklipp ukjent opphav i PA Jacobsen\Boks 3\Omkring L-sak

⁸⁷ Hans S. Jacobsen «Et norsk økonomisk riksråd», kopi fra PA Jacobsen\Boks 1\Artikler av HJS omkring 1925.

⁸⁸ Emberland, *Religion og rase*, 231-232.

⁸⁹ Hans S. Jacobsen, *Amerikansk Industriorganisation: Fordismen* (København: Jespersen og Pios Forlag, 1929), 23, 34-36.

⁹⁰ Emberland, *Religion og rase*, 233.

⁹¹ Emberland, *Religion og rase*, 228; Brev fra Hans S. Jacobsen til Kristian Schelderup datert 3.1.1949, kopi i PA Jacobsen\Boks 1\Etter krigen Brev Div.

hedenskap var et fremtredende trekk. I USA møtte han en kristendom preget av en fiendtlig innstilling til vitenskap og fundamentalisme.⁹² Det er naturlig å se fraværet av en kristen tro i relasjon til hans senere politisk-religiøse verdensanskuelse. I rasetanken og nasjonalsosialismen fant Jacobsen kuren mot *anomi*, han fant et *nomos* som ga livet mening.

I 1927 var Jacobsen tilbake i Norge, og på jakt etter et parti der hans politiske virkestrang kunne få utløp. Faren hadde vært aktiv i Frisinnende Venstre, men partiet ble for borgerlig. I Fedrelandslaget fant han et miljø mer i tråd med sine radikale og anti-parlamentariske synspunkter. Han engasjerte seg i Moss, og arbeidet blant annet som lokallagets propagandasjef.⁹³ Sammen med blant annet Vebjørn Gudem Larssen⁹⁴ frontet han her bekjempelsen av marxismen og en politisk-økonomisk nyorganisering.⁹⁵ Etter hvert fikk Jacobsen nok av Fedrelandslagets materialistiske liberalisme og appeller om borgerlig samling. Samtidig dukket det opp en ny stjerne på den høyre-radikale himmelen: major Vidkun Quisling og hans Nasjonal Samling. I Nasjonal Samling så Jacobsen spiren til det som kunne bli en norsk nasjonal og sosialistisk bevegelse.⁹⁶ Han var kritisk til flere personer i partiet, og mente det var feil å stille til valg, men gikk «etter fleres anmodninger inn i N.S. høsten 1933 like etter det var startet fordi det var det partiet som lå nærmest op til min politiske innstilling».⁹⁷ Han ble utnevnt til kretsfører i Moss, og satt opp som nummer to på partiets Akershus/Østfold-liste til Stortingsvalget samme høst.⁹⁸

Et nasjonalsosialistisk program

Høsten 1933 utgjorde Jacobsen sammen med de andre overnevnte en distinkt og radikal nasjonalsosialistisk fløy i Nasjonal Samling. Etter det mislykkede valget samme høsten var tiden moden for et fremstøt for å trekke partiet i retningen de ønsket: Hans S. Jacobsen foreslo å gi parti et nytt program. I utgangspunktet var planen at Nasjonal Samling skulle gå sammen med Fedrelandslaget, Frisinnende Venstre og NNSAP. Fra de to første håpet de nok å hente legitimitet hos et bredere lag av befolkningen. Fedrelandslaget hadde hatt opp mot hundre tusen medlemmer i sine velmaktstider, og Frisinnende Venstre med sine bånd til den

⁹² Emberland, *Religion og rase*, 236.

⁹³ Emberland, *Religion og rase*, 244, 246; Han bidro blant annet i *Flagget: Organ for Moss og omegns Fedrelandslag*.

⁹⁴ Gudem Larssen skrev fornavnet sitt både som Webjørn og Vebjørn. Han ser ut til å ha byttet skrivemåte en gang på begynnelsen av 1930-tallet. Mellomnavnet (Gudem) ble noen ganger droppet.

⁹⁵ *Flagget: Organ for Moss og omegns Fedrelandslag*, 1/1930, 2.

⁹⁶ I mellomkrigstiden brukes ofte betegnelser som nasjonal sosialisme, nasjonal solidarisk og sosial nasjonalisme om hverandre i *Ragnarok*, taler og private brev.

⁹⁷ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 61

⁹⁸ Emberland, *Religion og rase*, 248-249.

etablerte borgerligheten var også et nyttig tilskudd. Tanken bak innlemmelsen av NNSAP var mest sannsynlig å bruke restene av partiet som et middel til å radikalisere Nasjonal Samling ytterligere. Til dette nye partiet utarbeidet Jacobsen og Walter Fürst et forslag til program.⁹⁹ Innholdet forsterker inntrykket av at deres mål var å dra Nasjonal Samling i en mer nazistisk retning. Programforslaget understreket at rasens fremtid var overordnet individets rettigheter, og kuren mot samtidens krise var den sanne sosialismen. Den sanne sosialismen, som sto i opposisjon til den jødeinfiserte marxismens internasjonale sosialisme, var organisk og bygget på nasjonenes historie. Kort og godt: en nasjonal sosialisme.¹⁰⁰

Programmet ble ikke særlig godt mottatt i Nasjonal Samlings ledelse. Quisling selv oppfattet programutspillet som intrigemakeri, et utslag av førerens mistenksomme natur ifølge Jacobsen. På tross av dette ble programmet, takket være iherdig innsats fra Fürst og Augdahl, og i noe endret form, lansert som partiets nye program i januar 1934. Partisammenslåingen ble det aldri noe av, og ledelsen i Nasjonal Samling tok nå avstand fra den nasjonalsosialistiske fløyen. Jacobsen ga opp sitt arbeid i partiet på forsommeren 1934 og sa ifra seg partivervene samme høst.¹⁰¹

Oppsummering

Frykten for arbeiderbevegelsen førte til fremveksten av høyreaktivistiske, og etter hvert fascistiske og nasjonalsosialistiske miljøer i mellomkrigstidens Norge. Med unntak av Fedrelandslaget var det snakk om små grupper, som hadde begrenset politisk innflytelse. På begynnelsen av 1930-tallet var det det høyre-radikale miljøet ideologisk og organisatorisk fragmentert. Det besto av alt fra kristne nasjonalister til pangermanske nyhedninger. I 1933 gikk disse sammen i Nasjonal Samling, men forskjellene skulle over tid føre til konflikter og splittelse.

⁹⁹ Bruknapp, «Ideene splitter partiet.», 10.

¹⁰⁰ Forslag til program for en sammenslutning av Fedrelandslaget, 'Tidens Tegn' (evnt. Frisinnede Folkeparti), Nasjonal Samling og Norge Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

¹⁰¹ Hans S. Jacobsen «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 61-62; Bruknapp, «Ideene splitter partiet.», 10-11, 15.

4 En nasjonalsosialistisk verdensanskuelse

Med opprettelsen av Nasjonal Samling trodde radikale nasjonalsosialister, som Hans S. Jacobsen, at de hadde fått et partipolitisk «hjem». Det skulle for mange bli en kortvarig affære. I min analyse er valg av strategi tett knyttet til ideologiske særtrekk. For å forstå hvorfor de mest radikale nasjonalsosialistene brøt med Nasjonal Samling og over tid beveget seg fra en partipolitisk til en metapolitisk strategi er det derfor nødvendig å presentere deres «norske» nasjonalsosialisme. Foruten selve grunnelementet i deres verdensanskuelse, rasetanken, har jeg valgt å fremheve det jeg mener påvirket deres valg av politisk strategi. Sentralt her står ideen om nasjonalsosialismen som noe mer enn en politisk ideologi. Sammenhengen mellom ideologi og strategi har medført at jeg bruker relativt mye plass på kretsens fiendebilde, både innbilte og reelle motstandere, da jeg mener dette belyser noen av de ideologiske kjennetegnene ved miljøet, og hvordan disse påvirket deres valg av strategi.

En norsk nasjonalsosialisme

Nasjonalsosialismen hadde sine tilhengere både i og utenfor Nasjonal Samling gjennom hele 1930-tallet. Spørsmålet er hva de norske nazistene la i begrepet. Hvilken nasjonalsosialisme var det snakk om? Norge hadde allerede Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti, som i ungdommelig entusiasme ukritisk etterlignet den tyske nasjonalsosialismen. Samtidig fantes det voksne personer som beundret det nye Tyskland, men som erkjente at skulle nasjonalsosialismen slå rot i Norge, måtte det være en norsk nasjonalsosialisme.

«En nasjonal bevegelse kan ikke gjøre en slettere gjerning enn å kopiere slavisk en annen stor nasjonal bevegelse. Gjensidig påvirkning er en ting. Men kopiering er en latterlighet og et paradox», skriver *Ragnarok*-kretsens Tor Strand.¹⁰² Selv om han her argumenterte for en norsk arbeidstjeneste, var holdningen den samme til hvordan en nasjonal bevegelse skulle være. Den måtte ta utgangspunkt i norske forhold. Målet var en nasjonal gjenfødelse, men hva de skulle kalle seg var ikke helt klart. For noen var nasjonalsosialisme en betegnelse som de ifølge dem selv brukte i mangel av noe bedre. Walter Fürst mente han fulgte den vei som «fører folket som helhet frem til det vi må kalle et nasjonalsosialistisk Norge, fordi vi i dag ikke har nogen bedre benevnelse på den nye tids uttrykksform i vårt

¹⁰² Tor Strand, «Norsk arbeidstjeneste» i *Ragnarok* 1936, 2.

land».¹⁰³ I et minneord over kunstneren Christian Benneche jr. beskriver Fürst ham og den nylig avdøde forfatteren Erling Winsnes som «varmhjertede, klarsynte nasjonale sosialister».¹⁰⁴ Betegnelser som «norsk sosialisme», «nasjonal solidarisk», «nasjonalradikal» eller bare «nasjonal» ble ofte brukt for å betegne eget ståsted. Uansett hvilken betegnelse som ble brukt er det ingen tvil om at så godt som alle personene jeg omtaler som nazister identifiserte seg på det aktuelle tidspunktet som tilhengere av en større politisk strømning, en ideologi som er gjenkjennelig nasjonalsosialistisk.¹⁰⁵

Rasetanken

Sentralt i *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialisme sto den nordiske rase. Nyhedenskap, pangermanisme og antisemittisme var alle viktige komponenter i deres verdensanskuelse, men alt sprang ut fra et raseideologisk menneskesyn. Selv om de norske nasjonalsosialistenes standpunkter aldri var noen blåkopi av den politikken Hitler eller NSDAP til enhver tid førte, er det ingen tvil om at miljøet sympatiserte med det nye Tyskland og mente at nasjonalsosialismen kunne overføres til norske forhold bare det ble gjort lokale tilpasninger.¹⁰⁶ Nazismen var et helhetlig livssyn som hadde vokst organisk ut av et bestemt folk, det tyske, men det tyske folk var en del av noe større: den nordiske rase. Rasens betydning er en sentral tolkningsnøkkel for å forstå den norske nasjonalsosialismen.

En viktig raseideologisk inspirasjonskilde var den tyske «forskeren» og forfatteren Hans Friedrich Karl Günther. Han var gift med en norsk kvinne og var i en periode bosatt i Norge. En av nordmennene Günther hadde kontakt med var føreren for NNSAP og den senere *Ragnarok*-aktivisten Adolf Egeberg jr. Som forfatter og foredragsholder arbeidet Günther for å spre et rasesyn som forherliget den nordiske rase. I Günthers verden var det nordmenn og svensker, ikke tyskere, som fortjente betegnelsen «herrefolk». Et trekk ved Hans F. K. Günthers raselære var at rasen var mer enn biologi, den manifesterte seg også gjennom indre, personlige egenskaper. En konsekvens av dette var at kulturarbeid ble ansett for å være vel så viktig for å vekke den slumrende rasebevisstheten hos nordmenn som rent eugeniske tiltak.¹⁰⁷

Günthers raselære falt naturlig nok i god jord blant norske nasjonalsosialister, og *Ragnarok*-kretsen trodde helt og fullt på et rasehierarki der nordmenn hadde en privilegert

¹⁰³ Brev fra Walter Fürst til Axel Aass datert 28.3.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme

¹⁰⁴ Nekrolog av Walter Fürst ifm. med Christian Benneches død i *Ragnarok* 1936, 186.

¹⁰⁵ Jeg bruker nasjonalsosialisme/nasjonalsosialister og kortformen nazisme/nazister synonymt.

¹⁰⁶ Leder i *Ragnarok* 1935, 1; Fyrst, *Min sti*, 70.

¹⁰⁷ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 59-62.

plass. Innenfor dette hierarkiet var det både forskjell på rasene og forskjell internt i rasen. Der den nordiske rase hadde blandet seg med andre raser, var den rasebiologiske kvaliteten lavere. Nordmenn og svensker var blant de folkegruppene innenfor den nordiske rase som hadde beholdt en størst prosentandel nordisk blod. Synet på nasjonalsosialismen som en livsanskuelse for hele den nordiske rase forklarer hvorfor *Ragnarok*-kretsen så på seg selv som kvalifiserte til å fortolke nasjonalsosialismen uavhengig av utviklingen i Tyskland. Siden vi her i Norge var langt mer raserene enn de sør-germanske tyskerne, hadde nordmenn også bedre forutsetninger for å forstå nasjonalsosialismens dypere mening.¹⁰⁸

En slik raseelitisme fikk ikke bare betydning for hvordan de norske nazistene betraktet andre folkeslag, men også hvordan de så på andre nordmenn. Et eksempel på rasens betydning i det nasjonalsosialistiske verdensbildet finner vi i synet på politiske motstandere med «riktig» blod. Norske marxister var først og fremst nordmenn som hadde valgt feil:

De norske marxister er ikke våre fiender, men landsmenn på gale tankeveier. Vår oppgave er å få dem til å forstå dette, appellere til det beste i dem, få dem inn i det nasjonale arbeid. Det kan bare opnåes ved samtale og saklig belæring; ikke ved å skjelle dem huden full og kalle dem banditter og røde hunder.¹⁰⁹

Forfatteren, Alf Maria Amble, var nok preget av sin personlige bakgrunn som tidligere kommunist, men sitatet viser at rasefellesskapet trumfet politisk uenighet. Norske marxister var ikke evige fiender som skulle utryddes, men rasefrender som måtte vinnes over til nasjonalsosialismens sak. I praksis betydde dette at venstresiden måtte overvinnes intellektuelt, et syn som påvirket valg av strategi.

Ikke bare var rasen bestemmende for kvaliteten på det enkelte menneske. I *Ragnarok*-kretsens norske nasjonalsosialisme, preget som den var av Hans F. K. Günthers ideer, var rasen nøkkelen til å forstå menneskelige fenomener som kultur og religion. Kultur var ikke noe ytre skall, løsrevet fra rasen som hvem som helst kunne ta til seg. Kultur hadde sitt opphav i rasens indre skapende kraft, og den ga seg blant annet utslag i livssyn og etikk.¹¹⁰

Arven fra opplysningstiden, med dens tro på fremskritt, hadde i siste halvdel av 1800-tallet, og ikke minst etter Den første verdenskrig, tapt noe av sitt kulturelle hegemoni. Modernisme generelt, og fascisme som politisk modernisme, var ifølge Roger Griffin en reaksjon på det forfallet, den dekadanse, som preget den reelt eksisterende moderniteten, og

¹⁰⁸ Synet på nordmenn som overlegne tyskere kommer blant annet frem i «Kringsjå» i *Ragnarok* 1940, 116.

¹⁰⁹ Alf Amble, «Norrøn sædelære» i *Ragnarok* 1936, 102.

¹¹⁰ Brev fra Hans S. Jacobsen til Dag O. Bruknapp 15.12.1971, kopi i PA Stein Barth-Heyerdaahl\Boks 1\Korrespondanse med Dag O Bruknapp og Hans S Jacobsen.

som tappet nasjonen for dens vitalitet. Fascismens modernistiske dimensjon fører til at kultur blir sett på som en viktig kilde til sosial og nasjonal fornyelse.¹¹¹

Noe av det som skilte nasjonalsosialismen fra andre fascistiske bevegelser var vektleggingen av biologiens betydning. Som allerede nevnt var rase og kultur uløselig bundet sammen i *Ragnarok*-kretsens verdensanskuelse. Det kulturelle forfallet, som den modernistiske sivilisasjonskritikken mente preget samtiden, ble i nasjonalsosialismen forstått som et resultat av biologisk degenerering: når rasen forfalt, forfalt også kulturen. Sammenhengen mellom biologi og kultur gjorde at sunne verdier, sett fra et nasjonalsosialistisk ståsted, forutsatte biologisk friske og livskraftige individer. En degenerert rase førte til en degenerert kultur og et tilsvarende samfunn. Å holde «arvestoffets kvalitet vedlike» var ifølge Hans S. Jacobsen den viktigste samfunnsoppgaven.¹¹² Rase, kultur og politikk smeltet i *Ragnarok*-kretsen sammen i en nasjonalsosialistisk verdensanskuelse. Et slikt perspektiv førte til at vanlig partipolitisk arbeid fremsto som utilstrekkelig.

Völkisch-bevegelsen

Norske nasjonalsosialister hentet impulser fra brede politiske og kulturelle strømninger i samtidens Europa. En viktig inspirasjonskilde var den tyske *völkisch*-bevegelsen, som vokste frem på slutten av 1800-tallet. Selv om begrepet *völkisch* ikke blir brukt er det liten tvil om at mange i Nasjonal Samling, og særlig i *Ragnarok*-kretsen, var påvirket av den. Ideologisk er da også fellestrekkene slående.

Völkisch-bevegelsen i Tyskland var preget av et stort organisatorisk mangfold, og besto av alt fra fredelige naturister til voldelige antisemitter. Felles var ønsket om å vende tilbake til et mer naturlig liv, i pakt med rasen og jorden den var bundet til. Sosialt rekrutterte bevegelsen i all hovedsak fra den protestantiske middelklassen, og ideologisk var den først og fremst dominert av en radikal og raseorientert nasjonalisme. Foruten dette var *völkisch*-bevegelsen preget av antisemittisme, antislavisme, antiklerikalisme og en generell avvisning av alle former for internasjonalisme. Et sentralt begrep var *blut und boden*, forbindelsen som *völkisch*-ideologer mente eksisterte mellom jorden og folket (i.e. rasen) som bodde der. Målet

¹¹¹ Griffin, *Modernism and Fascism*, 54, 181-182.

¹¹² Kjartan Kamban (Hans S. Jacobsen), «Kampen omkring rasehygienens» i *Ragnarok* 1937, 121; Brev fra Hans S. Jacobsen til Dag O. Bruknaap 15.12.1971, kopi i PA Stein Barth-Heyerdaahl\Boks 1\Korrespondanse med Dag O Bruknaap og Hans S Jacobsen.

var et samfunn tuftet på det som gjerne ble beskrevet som en nordisk-germansk verdensanskuelse, ofte preget av irrasjonell rase- og blodsmystikk.¹¹³

Alt dette var komponenter som skulle bli en integrert del av den norske nasjonalsosialismen. Den mest radikale og nasjonalsosialistiske fløyen i Nasjonal Samling og den senere *Ragnarok*-kretsen var med sin dyrking av den førkristne norrøne kulturen, den nordiske rase og av norsk natur det nærmeste vi kom en «*völkisch*-bevegelse» i mellomkrigstidens Norge. Foruten det ideologiske slektskapet fantes det også likheter i praksis. Roger Griffin argumenterer for at de tyske *völkisch*-gruppene primært var metapolitiske og kulturrevolusjonære i sin aktivisme. Han konkluderer: «Seen from this perspective, *völkisch* nationalism is an outstanding form of socio-political modernism, a product not just of the crisis of *German* ideology – the title of Mosse’s book – but of the ideological and ontological crisis of modernity itself.»¹¹⁴ Man ønsket ikke bare å tilby løsninger på politiske utfordringer, men en helt ny verdensanskuelse som samsvarte med det tyske folks rasemessige natur. Etter hvert som *Ragnarok*-kretsen mistet troen på partipolitikken skulle også de forfølge en metapolitisk og kulturrevolusjonær strategi.

Pangermanisme

Pangermanismen har en lang historie i Norge, og den var også en viktig bestanddel i *Ragnarok*-kretsens verdensanskuelse.¹¹⁵ Hvordan så de norske nazistene på mulighetene for en samling av de nordiske-germanske folkene? Her som ellers var det raseperspektivet som dominerte. Samarbeid mellom de germanske folkene ble ønsket velkomment, gjerne i form av et fellesgermansk forbund, «men skal dette innebære at de mindre folkerike germanske stater skal påtvinges et sekundastempel fordi de ikke har så *mange* hoder som den store stat, er man inne på et feil spor», skriver Hans S. Jacobsen.¹¹⁶ I et germansk forbund måtte det være kvaliteten, ikke kvantiteten som avgjorde. «Det er de rasemessige forhold som bør være avgjørende og ut fra dette syn er det som kjent intet iveien for at et lite folk kan herske over et

¹¹³ Avsnittet er basert på Uwe Puschner «The Notions of *Völkisch* and Nordic: A conceptual Approximation» i *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, red. Horst Junginger & Andreas Åkerlund (Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013), 21-32 og Emberland, *Religion og rase*, 29-37.

¹¹⁴ Griffin, *Modernism and Fascism*, 139-140; Sitatet er fra side 140, og referansen er til Mosse, *The Crisis of German Ideology*.

¹¹⁵ For en gjennomgang av pangermanismens historie i Norge se Øystein Sørensen «Drømmen om det storgermanske rike: Pangermanismen i Norge ca. 1850-1945» i *Jakte på Germania: Fra nordensvermeri til SS-arkeologi*, red. Terje Emberland og Jorunn Sem Fure (Oslo: Humanist Forlag, 2009), 61-78.

¹¹⁶ «Kringsjå», *Ragnarok* 1940, 116.

langt større.»¹¹⁷ Noe demokratisk flertallsstyre var det ikke snakk om. En elite med nok, godt nordisk blod kunne og burde lede de mindre raserene sør-germanerne. Slike raseideologiske fantasier, om norsk overherredømme i et pangermansk forbund, manglet all kontakt med den realpolitiske virkeligheten, men det demonstrerer bedre enn noe annet hvordan rasetanken fullstendig dominerte *Ragnarok*-kretsens verdensanskuelse.

Det pangermanske perspektivet sprenger det som vanligvis blir forstått som fascismens ramme: nasjonalstaten. Ifølge Roger Griffin forstår fascister nasjonen som en organisme formet av felles historie, kultur og i noen sammenhenger etnisitet og [biologisk] arv.¹¹⁸ En slik nasjonsforståelse, særlig når den vektlegger biologi, åpner for en form for grenseoverskridende *transnasjonal* fascisme.¹¹⁹ Griffin har påpekt at det fantes «internasjonale» eller «universelle» tolkninger av fascismen i mellomkrigstiden, «but all were condemned by events to remain particularly utopian variants of an already highly utopian political myth».¹²⁰ *Ragnarok*-kretsens pangermanske nasjonalsosialisme var et eksempel på akkurat dette.

Et viktig poeng var at en germansk samling måtte skje frivillig, mente man i kretsen, og naturlig nok kun inkludere de germanske folkene. Hitlers innlemmelse av Østerrike og de Sudettske områdene i et stortysk rike ble tatt imot som et skritt i riktig retning, mens de senere angrepene på Polen og andre land ble oppfattet negativt. Et fremtidig germansk fellesskap kunne ikke inkludere slaver, og et fremtidig Germania bygd på okkupasjon, som i Norge, var en dårlig idé. Denne nærmest anti-imperialistiske forståelsen av nasjonalsosialismen delte *Ragnarok*-kretsen med de mest raseorienterte i det tyske nazipartiet (NSDAP).¹²¹

Sosialisme

Innenfor den tyske nasjonalsosialismen eksisterte det en «venstreside» som ønsket en mer radikal sosial revolusjon etter Hitlers maktovertagelse i 1933. Venstrefløyen frontet en raseorientert «sosialisme» der målet ikke bare var å gjøre kort prosess med jøder og bolsjeviker, men også fjerne den gamle overklassen. Det største problemet var at Adolf Hitler

¹¹⁷ «Kringsjå», *Ragnarok* 1940, 116.

¹¹⁸ Griffin, *Modernism and Fascism*, 181.

¹¹⁹ Med transnasjonal mener jeg bevegelser, organisasjoner, ideer og nettverk som inkluderer nasjoner, men som også beveger seg på tvers av nasjonsgrenser, uten at de nødvendigvis er globale. Min definisjon er basert på Martin Durham og Margaret Power, «Introduction» i *New Perspectives on the Transnational Right*, red. Martin Durham og Margaret Power (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 1.

¹²⁰ Griffin, *The Nature of Fascism*, 171.

¹²¹ Emberland, *Religion og rase*, 155.

ikke ønsket noen sosial revolusjon. Den radikale fløyen ble knust og dens leder Gregor Strasser drept under «De lange knivers natt» den 30. juli 1934.¹²²

«Sosialistene» tapte den interne maktkampen i det tyske partiet, men deres radikale og revolusjonære nasjonalsosialisme hadde appell langt utover Tysklands grenser. Flere i *Ragnarok*-kretsen, blant annet Hans S. Jacobsen, var sterkt påvirket av denne tendensen innen NSDAP. Strassers anti-kapitalistiske og revolusjonære nasjonalsosialisme passet med de negative erfaringene han hadde gjort seg i kapitalismens nye høyborg, USA. Jacobsens stilling i det nasjonalsosialistiske miljøet gjorde at den radikale og «sosialistiske» varianten av nazismen kom til å dominere i *Ragnarok*-kretsen. Som redaktør for *Ragnarok* publiserte Jacobsen en artikkel av Gregor Strasser i september 1935, over et år etter at han var blitt skutt som en simpel forræder i Hitlers Tyskland. Artikkelen skulle være del av en antologi over moderne politisk litteratur som Jacobsen og flere andre norske nasjonalsosialister planla å utgi.¹²³ Strasser ble kanskje ansett som en forræder i Det tredje rike, men for *Ragnarok*-kretsen var han fortsatt en politisk tenker det var verdt å publisere.

Strasser ønsket sosiale endringer, men før noe slikt kunne komme på tale var det nødvendig med kulturrevolusjon. «Det nytter ikke å endre et system, å erstatte det ene økonomiske system med et annet – det er åndelig endring som fremfor alt er nødvendig, Den ånd som må overvinnnes, er materialismens ånd» skriver han.¹²⁴ Denne «materialismens ånd» ble ifølge Strasser delt av både den marxistiske sosialismen og av kapitalismen. Som tidligere nevnt ser fascismen på nasjonen som en organisme, et resultat av felles historie, kultur og, som tilfellet var med nasjonalsosialismen, biologi. En slik mytisk konstruert nasjonalisme er, ifølge Roger Griffin, uforenelig med både liberale, konservative og kommunistiske (i.e. marxistiske) samfunnsteorier.¹²⁵ I motsetning til den marxistiske varianten var Strassers sosialisme anti-egalitær:

Vi må med fanatisk iver tilbakevise den gangbare løgnen om at menneskene 'er like i og for sig', og like med hensyn til innflydelse i stat og andel i makten! Menneske er ulike, er ulike fra fødselen, blir ennu mer ulike i livet og skal derfor verdsettes ulikt i deres stilling i samfundet og staten!¹²⁶

Strassers anti-materialistiske og anti-egalitære sosialisme sammenfalt med den forståelsen av «sann» sosialisme som fantes i *Ragnarok*-kretsen. Som medlem av Nasjonal

¹²² Emberland, *Religion og rase*, 22-27.

¹²³ Gregor Strasser, «Økonomiens og kulturens ånd» i *Ragnarok*, 1935, 153-156.

¹²⁴ Gregor Strasser, «Økonomiens og kulturens ånd» i *Ragnarok*, 1935, 153.

¹²⁵ Griffin, *Modernism and Fascism*, 181.

¹²⁶ Gregor Strasser, «Økonomiens og kulturens ånd» i *Ragnarok*, 1935, 154.

Samling holdt Hans S. Jacobsen et foredrag i Ingeniørsalen i Oslo den 25. januar 1934. Tittelen på foredraget var «norsk sosialisme», men det var ikke snakk om sosialisme slik de fleste i Norge forsto det. Jacobsen var da også klar over at hans begrepsbruk kunne vekke forvirring, og ikke minst frykt: «Jeg er overbevist om at der er mange i denne sal som redd for dette uttrykk.»¹²⁷ Dette hadde tilhørerne liten grunn til å være, for Jacobsens sosialisme var ikke av det egalitære marxistiske slaget. Som Strasser, forfektet han en biologisk og «aristokratisk» sosialisme som anerkjente forskjeller mellom mennesker, og den solidariteten som fantes begrenset seg til den nordiske rase. Personlige egenskaper og innsats varierte, mennesker var ikke like og burde ikke behandles likt. Jacobsen kunne også berolige sine tilhørere om at den private eiendomsretten var en selvfølge.

Den selveiende bonden sto sentralt i Jacobsens norske «sosialisme». Med sine bånd til jorda var den norske bonden rasens ryggmarg, og uten en sterk bondestand ville folket forvitte og dø. Samtidig som Jacobsen stadfestet den private eiendomsretten, anerkjent han at mange av kravene fra arbeiderklassen var legitime. Disse kravene måtte oppfylles slik at arbeiderne kunne innlemmes i et nytt nasjonalt fellesskap. En norsk sosialisme var fremtiden, og den måtte bygges på at ungdommen samlet seg rundt et positivt program, ledet av erfarne og fremsynte menn, som Jacobsen selv.¹²⁸

Det er krevende å analysere «sosialismen» i *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialisme, men en ting er sikkert: den var mer enn tom retorikk. Hans S. Jacobsen hadde blitt kritisk til den liberalistiske kapitalismen allerede under sitt USA-opphold på 1920-tallet, og det er ingen tvil om hans negative syn på og kritikk av kapitalismen var genuin. Jacobsen anerkjente flere av kravene til arbeiderklassen, og alle i kretsen ønsket å inkludere norske arbeidere i et klasseoverskridende nasjonalt fellesskap. Problemet er fascismens organisasjonsform: Som Roger Griffin har påpekt, er fascismen elitistisk i praksis, selv om den ofte påberoper seg å representere folket. Revolusjonen kan ikke overlates til massene, men må gjennomføres av en politisk elite.¹²⁹ Dette gjaldt også Jacobsens «norske sosialisme». Som en nasjonalsosialistisk *avantgarde* var det *Ragnarok*-kretsens medlemmer som hadde de rette visjonene og de nødvendige lederegenskapene. Deres elitisme skulle påvirke både valg av strategi og organisasjonsformer, og ville nok vært et hinder for den massemobiliseringen av arbeiderklassen som blant annet Walter Fürst drømte om. Som vi skal se var det andre i

¹²⁷ Hans S. Jacobsen «Norske socialisme» referat fra foredrag i Ingeniørsalen Oslo 25.1.1934 i PA Jacobsen\Boks 3\Jacobsen diverse foredragsmanus – NS – Tyskland.

¹²⁸ Hans S. Jacobsen «Norske socialisme» referat fra foredrag i Ingeniørsalen Oslo 25.1.1934 i PA Jacobsen\Boks 3\Jacobsen diverse foredragsmanus – NS – Tyskland.

¹²⁹ Griffin, *The Nature of Fascism*, 41.

Ragnarok-kretsen som etter hvert innså at veien frem dit var lang, og dette skulle bli en kilde til debatt innad i kretsen.

Erling Winsnes

Ragnarok-kretsens viktigste norske inspirasjonskilden for vår forfatteren Erling Winsnes. Mye kunne vært skrevet om Winsnes. I vår sammenheng er han interessant av to grunner: som profet for *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse og som inspirator for en norsk arbeidstjeneste. Terje Emberland hevder at Winsnes ideologiske innflytelse på *Ragnarok*-kretsen «vanskelig kan overdrives», og det er mange eksempler på hans fremtredende posisjon i det nasjonalsosialistiske miljøet.¹³⁰

Erling Winsnes var en av de ledende intellektuelle nasjonalistene i mellomkrigstidens Norge. Han var en fremtredende Oslo-student i tiden under og rett etter Den første verdenskrig. Som ung var han en radikaler med tilhørighet på den politiske venstresiden,¹³¹ men på 1920-tallet gjorde han en politisk helomvending, og ble en av de mer profilerte stemmene på høyresiden. Ikke at dette gjorde den radmagre rabulisten noe mindre radikal. Han ble med Emberlands ord en «vitalist, antirasjonalist, nasjonalist og antifeminist».¹³²

Winsnes var med sin «blod og jord-nasjonalisme» en populær forfatter i bondebevegelsen. Han ble en god venn av lederen for Norges Bondelag, Johan E. Melbye, noe som ifølge Terje Emberland resulterte i at Winsnes virket som agitator for bondebevegelsen mens Melbye ble tilhenger av ideen om en arbeidstjeneste for ungdommen, og som vi skal se ble lederen for Norges Bondelag senere en ivrig støttespiller for Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.).¹³³ Bondepartiet, som var den norske bondebevegelsens politiske gren, ble i lengden for lite aktivistiske for Erling Winsnes. Han gikk derfor inn i Karl Meyers Nasjonale Legion når denne ble stiftet i 1927. Et slikt skritt var ikke overraskende. Allerede som student hadde han agitert for en nasjonal revolusjon, og overføring av den politiske makten til arbeidere og bønder.¹³⁴ Winsnes satt en periode i styret til Den Nasjonale Legion og fungerte også som redaktør for organisasjonens avis, *Nationalfascisten*.¹³⁵ Foruten

¹³⁰ Emberland, *Religion og rase*, 169.

¹³¹ Sigurd Hoel, «Samvær i ungdommen» i *Av og om Erling Winsnes*, red. Helge Krog, Sigurd Hoel & Sigurd Winsnes (Oslo: Cappelen, 1955), 48-49.

¹³² Emberland, *Religion og rase*, 171.

¹³³ Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 70-71.

¹³⁴ Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 9.

¹³⁵ Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 88-89.

sin virksomhet i Legionen bidro Winsnes også til Jon Alfred Mjøens tidsskrift *Den nordiske Race* og Fedrelandslagets *Norges Fremtid*.¹³⁶

Boken som vekket slik begeistring i bondebevegelsen var *Den neste stat* som ble utgitt i 1924. *Den neste stat* var Winsnes' budskap til det norske folk, om dets karakter og rolle i verdenshistoriens store drama. Han hadde høye forventninger til hva boken skulle utrette i hjemlandet, men en skuffet forfatter måtte konstatere at hans landsmenn var lite interessert.¹³⁷ Charles Darwin var en viktig inspirasjonskilde for Winsnes: I *Den neste stat* får vi hans tolkning av den engelske naturforskerens lære. For nordmannen var Darwin intet mindre enn «skaperen av den nye tidsalder».¹³⁸ Kampen for tilværelsene besto i Winsnes' tolkning av to faktorer: det indre i mennesket og det ytre presset, livsfaren som tvang mennesker til å utnytte latente evner. Winsnes konkluderte med at det var «livsfaren som er utviklingens drivkraft».¹³⁹

Klimaet i Norden hadde tvunget nordmenn til å utvikle flere gode egenskaper enn det som fantes hos andre folkeslag.¹⁴⁰ Samtidig var de harde omgivelsene en garanti mot permanent forfall. Kulturutviklingens tragedie var ifølge Winsnes «at de høieste kulturfolk i tur og orden gikk tilgrunne, få slektledd efterat deres bærende familier, nasjonens marg, var kommet ut av kontakt med slitet for tilværelsen».¹⁴¹ Nordmenn var i utgangspunktet bedre rustet til å stå imot modernitetens utfordringer: «Vi norske er det eneste folk på jorden som ikke behøver å frykte undergang gjennom overkultur. Vår hjemlige natur tillater ikke svært meget av utskeielse før den straffer oss på kroppen og driver oss inn på rett kjøll igjen.»¹⁴² Problemet med våre moderne samfunn var at de, ifølge Winsnes, i for stor grad skjermet enkeltindividet for naturens prøvelser, og dette førte til både fysisk og kulturelt forfall. En måte å motvirke samtidens dekadanse på var en arbeidstjeneste der ungdommen nok en gang fikk bryne seg på naturens krefter. For Winsnes var de praktiske resultatene av arbeidstjenesten underordnet, det viktige var den «åndelige» effekten: «Der er bare et slags arbeide som bærer åndelig frukt, kroppsarbeide.»¹⁴³

Erling Winsnes la med sitt forfatterskap mye av grunnlaget for *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse. Tor Strand hevdet senere at et av målene til Winsnes

¹³⁶ Emberland, *Religion og rase*, 171.

¹³⁷ Hoel, «Samvær i ungdommen», 52.

¹³⁸ Erling Winsnes, *Den neste stat*, (Kristiania: Gyldendal, 1924), 31: Som en kuriositet kan det nevnes at Winsnes «fornorsket» Charles til Karl.

¹³⁹ Winsnes, *Den neste stat*, 32-34.

¹⁴⁰ Erling Winsnes, *Veien vi ikke gaar* (Oslo: H.Aschehoug & Co, 1926), 5.

¹⁴¹ Winsnes, *Den neste stat*, 56-57

¹⁴² Winsnes, *Den neste stat*, 57.

¹⁴³ Winsnes, *Den neste stat*, 74.

var å skape en ny biologisk begrunnet moral til erstatning for «den kristne og de fornuftsskapte».¹⁴⁴ Strand visste hva han snakket om. Selv om han skrev dette på et tidspunkt (1945) da Winsnes ble lest med nasjonalsosialistiske briller, samsvarer påstanden godt med hva Winsnes selv hadde skrevet i 1924: «Livsfaren lærte våre brødre hvad de skulde gjøre, og hvad de ikke skulde gjøre. Den er selve moralens utspring, treet til kunnskap om godt og ondt i verden.»¹⁴⁵ For Winsnes' var «Darwin gjenopdageren av Edda-diktingens prinsipper, han har omsatt i vitenskap hva den norrøne kulturen ante».¹⁴⁶ Eddadiktningen var for Winsnes, slik den senere skulle bli for *Ragnarok*-kretsen, moderne biologi forkledd i førmoderne poesi.¹⁴⁷

Forestillingen om at de gamle germanerne hadde vært i besittelse av okkult-religiøs visdom, og at denne ble formidlet gjennom germansk kultur var utbredt i den tyske *völkisch*-bevegelsen. Et slikt syn hadde også sine tilhengere innenfor det tyske nazi-partiet.¹⁴⁸ Erling Winsnes' forsøk på å formulere en biologisk-religiøs myte i *Til en ukjent gud* har mye til felles med blodsmystikken som var populær i *völkisch*-bevegelsen.¹⁴⁹ For *Ragnarok*-kretsen var det viktig at de kunne peke tilbake på en av sine egne, og vise at Norge hadde hatt sine egne filosofer som forsto blodets og rasens betydning, og det på et tidspunkt da Hitler knapt var kjent utenfor Tysklands grenser.

Erling Winsnes var en kulturell og politisk modernist, slik Roger Griffin definerer det. Han la mye av det idémessige grunnlaget for *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse, der rasen var kilden til sosial og kulturell fornyelse, og i siste instans en nasjonal gjenfødelse. Winsnes så det han oppfattet som det liberale samfunnets forfall, og forsto sin oppgave som todelt: å rense bort det gamle slagget gjennom bitende samfunnskritikk samtidig som han ga nordmenn et alternativ til den reelt eksisterende moderniteten. Den gamle tidsalder, med sitt verdensbilde, var ikke lenger tilstrekkelig. En ny verdensanskuelse var nødvendig, og det måtte bygges på den nye tids naturvitenskapelige

¹⁴⁴ Tor Strand, *Vår vei heter Nordveien, Norge: En bok om Erling Winsnes* (Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 1945), 52.

¹⁴⁵ Winsnes, *Den neste stat*, 61.

¹⁴⁶ Strand, *Vår vei heter Nordveien, Norge*, 66.

¹⁴⁷ Strand, *Vår vei heter Nordveien, Norge*, 161.

¹⁴⁸ Fremst av disse var Heinrich Himmler som holdt seg med sin egen rådgiver i «åndelige» spørsmål. Karl Maria Willigut med kallenavnet *Weisthor* hevdet å kunne kommunisere med etterkommere av profeten *Krist* som hadde spredd sitt budskap blant de germanske stammene for 12 500 år siden. Religionen som *Krist* proklamerte var sentrert rundt verdenstreet Irminsul. Se blant annet Horst Junginger «Nordic Ideology in the SS and the SS Ahnenerbe» i *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, red. Horst Junginger & Andreas Åkerlund (Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013), 55-56.

¹⁴⁹ Erling Winsnes, *Til en ukjent gud: slegternes vekst, blomstring og undergang* (Kristiania: Cammermeyer, 1919); Se også Emberland, *Religion og rase*, 169-172.

innsikter. Winsnes verdensanskuelse, som var både naturalistisk og religiøs, var et forsøk på å gi nordmenn et nytt og troverdig *nomos*. Forsøket på å etablere et nytt *nomos*, som et svar på modernitetens oppløsende effekt på det gamle kristne, er et sentralt trekk ved alle former for modernisme. Med sitt fokus på rasens og nasjonens gjenfødelse var Winsnes' modernisme både politisk og proto-fascistisk. Han la med sin forherligelse av kroppsarbeidet også en viktig strategisk føring: Veien til nasjonal gjenfødelse var en arbeidstjeneste for landets ungdom.

Nyhedenskap

En viktig del av *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse var deres nyhedenske livssyn. Dette er allerede beskrevet og analysert grundig av Terje Emberland i *Religion og rase: Nyhedenskap og nazisme i Norge 1933-1945*, og det som følger er en kort gjennomgang av de sidene ved nyhedenskapet som jeg mener er mest relevant for mine problemstillinger. Erling Winsnes hadde, som vi har sett, lagt grunnlaget for et nytt livssyn tuftet på biologi og norrøn mytologi. *Ragnarok*-kretsens tro var utpreget naturalistisk, der religion var et resultat av biologi, og der religionens mål var å holde rasen samlet og sterk. Terje Emberland mener at man, med litt velvilje, kan se *Ragnarok*-kretsens livssyn som en slags naturalistisk panteisme, der «guden» var immanent i verden. Nyhedningene i kretsen hadde intet ønske om å vekke den gamle norrøne religionen til live. Deres livssyn var en «biologisk-metaforisk fortolkning av den norrøne mytologi i tråd med Winsnes' tenkning».¹⁵⁰

Det nyhedenske livssynet skulle påvirke *Ragnarok*-kretsens selvforståelse og valg av politisk strategi. I utgangspunktet hadde kretsens nyhedninger et positivt syn på fremtiden, det «norrøne» livssynet var på fremmarsj, og snart ville man få en nyhedensk vekkelser blant nordmenn flest. Sett utenfra og i ettertid fremstår dette som et slående eksempel på miljøets utopiske tendenser, og manglende kontakt med den norske virkeligheten.

Etter at kretsen gikk på det siste og endelig tapet i den interne maktkampen i Nasjonal Samling vinteren 1936/37, spredde det seg en pessimistisk holdning. Ifølge Emberland kan det virke som om kretsens nyhedninger slo fra seg tanken om en nyhedensk reformasjon i Norge. Miljøets selvforståelse gikk i elitistisk retning, en utvikling, som vi skal se hadde en parallell i *Ragnarok*-kretsens overgang fra en partipolitisk strategi til et fokus på kulturkamp, i.e. metapolitikk.

¹⁵⁰ Emberland, *Religion og rase*, 175-176, 180; I denne forbindelsen bruker Emberland betegnelsen «hagalsmenn» om de nyhedenske medlemmene av *Ragnarok*-kretsen.

Freisende antisemittisme

Selv om den norske nasjonalsosialismen hadde sine «positive» visjoner knyttet til nasjonens og den nordiske rases gjenfødelse hadde de norske nazistene også noen klart definerte fiender. Nasjonalsosialismen var en utpreget dualistisk verdensanskuelse, der konspirasjonsteoriene rådet. At den nordiske rase ennå ikke dominerte kloden måtte ha sin forklaring: Norden ble motarbeidet av en ond motkraft. Denne motkraften var jødene, og de var den nordiske rases evige fiende.¹⁵¹ Én kilde til inspirasjon for dette dualistiske verdensbildet var ariosofien, en rasistisk og okkult idéstrømning som var utbredt i deler av *völkisch*-bevegelsen. I ariosofenes verden var historien kjennetegnet av en kamp mellom ariere og jøder. Den politiske kampen var kun den ytre manifestasjonen av en apokalyptisk kosmisk kamp der målet var en ny verden født av samtidens kaos.¹⁵²

Historikeren Saul Friedländer har kalt denne særegne formen av jødehat for freisende (*redemptive*) antisemittisme. I en verdensanskuelse preget av en slik freisende antisemittisme er kampen mot jødene overordnet alle andre spørsmål. Kun gjennom utstøtelsen, og om nødvendig utryddelsen, av jødene kunne den nordisk-germanske rase oppnå frelse. Slike ideer fantes innenfor den tyske *völkisch*-bevegelsen, selv om Friedländer understreker at det meste av antisemittismen der var av en enklere og mer konkret art. Den viktigste kilden til nasjonalsosialismens freisende antisemittisme var kretsen rundt komponisten Richard Wagner, og gjennom hans svigersønn, den engelske forfatteren og antisemitten Houston Stewart Chamberlain, som Adolf Hitler selv besøkte i 1923. Med Friedländers ord: «The by now paralyzed prophet of redemptive anti-Semitism was granted the supreme happiness of meeting – and recognizing as such – Germany's savior from the Jews.»¹⁵³

Som en del av nasjonalsosialismen ble denne antisemittismen også en del av *Ragnarok*-kretsens verdensanskuelse.¹⁵⁴ «Verdensjødedommen» representerte alt kretsens medlemmer foraktet. Internasjonal pengekapital og marxismen var begge utslag av den

¹⁵¹ Terje Emberland, «Blodet er alltid den ytterste realitet» i *Politikk og religion: En farlig kombinasjon?*, red. Bernt Hagtvet, Bjørn Arne Steine & Øystein Sørensen (Oslo: Dreyers Forlag, 2012), 208-209; Emberland beskriver her SS' verdensanskuelse, men den dualistiske kosmologien og konspirative antisemittismen ble delt av *Ragnarok*-kretsen.

¹⁵² Griffin, *Modernism and Fascism*, 139, 281.

¹⁵³ Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: Volume I The Years of Persecution, 1933-1939* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1997), 87-90.

¹⁵⁴ Det er vanskelig å påvise noen direkte forbindelse mellom ariosofien og *Ragnarok*-kretsen, men i 1943 ga Hans S. Jacobsens forlag Kamban ut den ariosofisk inspirerte boken *Symboler* av K. Sporeland. Se liste over bøker i PA Hans S. Jacobsen\Boks 1\Kamban og K. Sporeland, *Symboler*, (Oslo: Kamban, 1943); «Karsten Langaker Sporeland er elev av Anton Christian Alme, Norges første teosof som dannet sin egen uavhengige Aurvanga-losje basert på hans egne åpenbaringer og tolkninger av Edda. Noen direkte påvirkning fra von List, Liebenfels eller andre ariosofer har jeg (ennå) ikke funnet, men idéuniverset er temmelig likt.» E-post fra Terje Emberland 11.3.2015.

jødiske ånd, og kontrollert av jøder. Utspekulerte midler til å holde den nordiske rase nede. En nasjonalsosialistisk bevegelse måtte derfor føre kampen på begge fronter: «Mot den semitiske pengekapitalismen og den beslektede semitiske marxisme.»¹⁵⁵

Antisemittisme er det ideologiske særtrekket som mer enn noe annet forbindes med nazismen, og det er ikke uten grunn. Selv om begrepet antisemittisme først ble popularisert mot slutten av 1800-tallet, har fordommer og hat mot jøder en lang historie i Europa.¹⁵⁶ Når det gjaldt antisemittismen i Norge er det verdt å merke seg at den aldri nådde det samme rabiate og voldelige nivået som i Tyskland. De norske nasjonalsosialistene var antisemitter, men dette skyldtes ifølge Hans S. Jacobsen en generell opptatthet av rasespørsmålet. Fokuset på jødene skygget for det viktige, som for Jacobsen var rasens betydning: «j.[øde]spm, er jo blitt så overskyggende at selve rasesp.[ørs]målet tar til å bli borte».¹⁵⁷ Selv om han skrev dette i et brev etter krigen, samsvarer begrunnelsen godt med innholdet i *Ragnarok*. Artikler som var eksplisitt antisemittiske forekom, men ikke i det omfang en ville forventet i et nasjonalsosialistisk tidsskrift. Tekstene var riktignok gjennomsyret av antisemittiske fordommer og stereotyper, men hovedfokuset lå som regel på den nordiske rases positive sider.¹⁵⁸ «Jøden» tjente som et negativ motstykke, som ble brukt til å fremheve de nordiske rasekvalitetene.

I forbindelse med Krystallnatten i Tyskland, den 9. november 1938, gikk flere av *Ragnarok*-kretsens medlemmer til det skritt å kritisere Hitlers regime for «unordisk» oppførsel. Som Hans S. Jacobsen formulerte det: «Seigpining av mennesker og dyr er ikke nordisk. Jeg kan ikke annet enn å reagere når det blir sparket på folk som ligger på jorden.»¹⁵⁹ Jacobsen hadde forståelse for at tyskerne ønsket en løsning på «jødeproblemet», men det måtte skje ved hjelp av metoder som var et nordisk folk verdig. Johan B. Hjort og Albert Wiesener sa seg enig.¹⁶⁰ Hitler-Tyskland gjorde det vanskelig å være tysklandsvenn, men Krystallnatten endret ikke på *Ragnarok*-kretsens grunnleggende positive holdning til regimet.

¹⁵⁵ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 60.

¹⁵⁶ Einhart Lorenz, «Berlin: Fremveksten av 'den moderne antisemittismen'» i *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, red. Trond Berg Eriksen, Håkon Harket & Einhart Lorenz (Oslo: Cappelen Damm, 2005), 287.

¹⁵⁷ Brev fra Hans S. Jacobsen til Dag O. Bruknapp 15.12.1971, kopi i PA Stein Barth-Heyerdahl\Boks 1\Korrespondanse med Dag O Bruknapp og Hans S Jacobsen.

¹⁵⁸ Konklusjonen er undertegnendes subjektive inntrykk basert på lesning av alle årgangene, og ingen kvantitativ analyse.

¹⁵⁹ Hans S. Jacobsen, «Ahasverus» i *Ragnarok* 1938, 245.

¹⁶⁰ J. B. Hjort, «Tyskland og dets venner» i *Ragnarok* 1938, 239-242; Albert Wiesener, «Tyskvennlighet igjen» i *Ragnarok* 1938, 242-243.

Frimureriet og den paranoide politiske stilen

Det fantes få jøder i Norge, og selv den mest innbitte antisemitt måtte innrømme at de knapt nok utgjorde noe trussel. En større fare for den nordiske rase her til lands var, ifølge *Ragnarok*-kretsen, de «kunstige jødene» i frimureriet. Vi har allerede støtt på denne forestillingen hos Eugen Nielsen i *Fronten*, og han var ikke alene om sitt antifrimureri. Sentrale medlemmer av *Ragnarok*-kretsen, som Stein Barth-Heyerdahl og Per Imerslund, var minst like opptatt av å avsløre og bekjempe de skjulte kreftene som motarbeidet den nordiske rase. Frimurere ble rekruttert fra samfunnets bedrestilte, og fremsto som respektable medborgere. Dette var kun et spill for galleriet ifølge verdensbildet til Nielsen, Barth-Heyerdahl og Imerslund. Gjennom hemmelige ritualer i mørke kjellere måtte frimurerne sverge troskap til «Judea» i.e. jødene. Vi ser her hvordan frimurerne ble en brikke i et mye større kosmisk drama, kampen mellom jødene og den nordiske rase.

Terje Emberland og Bernt Roughvedt har pekt på at personer som Stein Barth-Heyerdahl og Per Imerslund levde marginale tilværelser i samfunnets ytterkant, og at slike overordnende konspirasjonsteorier kan ha gitt livene deres mening.¹⁶¹ Her har forfatterne latt seg inspirere av den amerikanske sosiologen Richard Hofstadter, som beskrev det han kalte den paranoide stilen i amerikansk politikk.¹⁶² Paranoid er et problematisk begrep å bruke i en politisk analyse, men som Hofstadter selv skriver:

I call it the paranoid style simply because no other word adequately evokes the sense of heated exaggeration, suspiciousness, and conspiratorial fantasy that I have in mind. In using the expression 'paranoid style' I am not speaking in a clinical sense, but borrowing a clinical term for other purposes.¹⁶³

Hofstadter erkjenner at paranoid også kan være problematisk fordi begrepet blir oppfattet negativt. Til det har han følgende kommentar:

Of course this term is pejorative, and it is meant to be; the paranoid style has a greater affinity for bad causes than good. But nothing really prevents a sound program or demand from being advocated in the paranoid style. Style has more to do with the way in which ideas are believed and advocated than with the truth or falsity of their content.

Emberland og Roughvedts analyse har mye for seg, men jeg vil gå et skritt lenger og hevde at den paranoide politiske stilen ikke begrenset seg til personer i samfunnets ytterkant, som

¹⁶¹ Emberland & Roughvedt, *Det ariske idol*, 203-206.

¹⁶² Et underkapittel i *Det ariske idol* har endog fått tittelen «Den paranoide politiske stilen», se side 203.

¹⁶³ Richard Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics» i *Harper's Magazine*, november 1964, 85. <http://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/> (Besøkt 10.3.2015).

Imerslund og Barth-Heyerdahl. Eugen Nielsen var en vellykket forretningsmann som knapt nok kan sies å ha levd på kanten av samfunnet, men få tok den paranoide stilen lenger enn redaktør Nielsen. Mot slutten av 1930-tallet var *Fronten* mer enn noe annet et anti-frimurerorgan. I tillegg mener jeg Hofstadters teori ikke bare egner seg til å analysere verdensanskuelsen hos *Ragnarok*-kretsen, slik Emberland og Roughvedt gjør, men at den også kan belyse deres valg av politisk strategi.

En interessant oversvasjon hos Hofstadter er sammenhengen mellom den paranoide stilen, og organisering og strategi i miljøer preget av den. Det å etablere konspiratoriske forbund samt å arbeide i det skjulte for å bekjempe en mer eller mindre forestilt fiendtlig konspirasjon er et kjennetegn ved den paranoide politiske stilen. Hofstadter mener dette i realiteten er en projisering av egne «paranoide» trekk over på politiske motstandere.¹⁶⁴

Uavhengig av om man er enig med Hofstadters sosialpsykologiske analyse er det verdt å merke seg at den, rent empirisk, passer på *Ragnarok*-kretsen. De fleste medlemmene delte, riktignok i varierende grad, Niensens, Imerslund og Barth-Heyerdahls konspiratorisk verdensanskuelse, og som vi skal se lenger frem var deres strategi mot-konspirasjoner og politisk påvirkning under dekke av «upolitiske» aktiviteter. Walter Fürst hadde, som vi vil se, en forkjærlighet for konspirasjoner. I den forstand kan *Ragnarok*-kretsen sies å ha representert en paranoid stil i mellomkrigstidens norske politikk.¹⁶⁵ Den paranoide politiske stilen preget naturlig nok også deres syn på politiske motstandere.

I en dualistisk verdensanskuelse må det eksistere en mektig og truende motpol. Jødene fremsto ikke som en reelt eksisterende og troverdig motpol i *Ragnarok*-kretsens hverdag. Den jødiske minoriteten var liten og lett synlig, og det fremsto som lite troverdig å hevde at de besatt den enorme makten antisemittiske konspirasjoner tilskrev dem. Frimureriet ble lansert som en «hjelpemhypotese», som et eksempel på indirekte og skjult jødisk makt. I praksis erfarte kretsens medlemmer at de ble motarbeidet av kristne nordmenn, og den eneste måten dette kunne innordnes i deres nasjonalsosialistiske verdensanskuelse var om frimurere, ekte som innbilte, ble tildelt rollen som «kunstige jøder». Slik fikk *Ragnarok*-kretsen en troverdig motpol i kampen for den nordiske rase. Kampen mot frimureriet kan også sees som et utslag

¹⁶⁴ Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics», 85.

¹⁶⁵ Richard Hofstadter mente at den paranoide stilen var et vedvarende trekk ved amerikansk politikk, og som ikke begrenset seg til høyresiden. Selv om det finnes eksempler på konspirasjonsteorier i norsk historie er det vanskelig å identifisere noen tilsvarende «tradisjon» i Norge.

av fascismens modernistiske trang til å rense samfunnet for dets dekadente krefter. En slik renselse var et nødvendig skritt på veien mot nasjonens gjenfødelse.¹⁶⁶

Antifrimureriet hadde også en annen, mer praktisk funksjon: For radikale nazister var det et nyttig våpen i den interne kampen på ytterste høyrefløy. Nasjonalsosialister i og utenfor Nasjonal Samling brukte antifrimurerisk retorikk for å diskreditere sine politiske motstandere i partiet. En av de som fikk gjennomgå var garnisonsprest ved Akershus Festning, Kjeld Stub. Som en profilert geistlig og aktiv frimurer representerte han alt som var galt med Nasjonal Samling: «Br. Kjeld Stub vilde vært utmerket for Høire om de hadde fått vifte med ham, da han har en stor innflytelse på kristelige ynglinger og gamle damer. – For N.S. er han symbolet på tannløs indremisjonsvirksomhet, kaffeslaberaser og svik mot den nasjonale rensnings idé.»¹⁶⁷ Stub var en ledende person innenfor den kristne fløyen i Nasjonal Samling, og nasjonalsosialistenes antifrimureriske angrep var en strategi for å diskreditere kristenfolket i partiet.

Eugen Nielsen sto, som vi har sett, i nær forbindelse med *Ragnarok*-kretsen, og han var en viktig «autoritet» i miljøet når det kom til jøder og frimurere. Nielsen formidlet Erich og Marie Ludendorffs *völkisch*-religiøse ideer. Sentralt i denne verdensanskuelsen sto forestillingen om de konspirative verdensmaktene «Roma» (Den katolske kirken), «Judea» (jødene) og «Tibet» (teosofar, antroposofar og andre lignende grupper), og hvordan disse motarbeidet den nordisk-germanske rase.¹⁶⁸

Det høye innslaget av frimurere som Nielsen mente kjennetegnet Nasjonal Samling gjorde det, ifølge redaktøren, til et borgerlig parti: «Nu har borgerligheten i Norge ennu sin viktigste eksponent i frimureriet, og ser vi efter, finner vi ganske riktig at en del av de bestemmende i N.S. er frimurere, de utgjør en stor fløi for sig.»¹⁶⁹ Dette var en katastrofe for Nasjonal Samlings fremtid som en bevegelse for nasjonal gjenfødelse. Å alliere seg med «kunstige jøder» for å knuse de røde ville aldri lykkes: «Antibolsjevismen er jo høist rosverdig og nødvendig, men håpløst negativ dersom den ikke er naturlig forbundet med en nasjonal folkereisning av socialsolidarisk art.»¹⁷⁰ Etter *Ragnarok*-kretsens syn dominerte den jødiske frimurerånd Nasjonal Samling, og det umuliggjorde at partiet skulle utvikle seg til et ekte revolusjonært nasjonalsosialistisk parti. Et slikt syn medvirket til at miljøet etter hvert la planer for et eget parti.

¹⁶⁶ Griffin, *Modernism and Fascism*, 181.

¹⁶⁷ «N.S. og liket i lasten: Kjeld Stub og frimurerene må nu kastets ut» i *Fronten* 1/1937.

¹⁶⁸ Emberland, *Religion og rase*, 46-48, 114-115.

¹⁶⁹ «N.S. og liket i lasten: Kjeld Stub og frimurerene må nu kastets ut» i *Fronten* 1/1937.

¹⁷⁰ «N.S. og liket i lasten: Kjeld Stub og frimurerene må nu kastets ut» i *Fronten* 1/1937.

Liberalister og marxister

Mellomkrigstidens Norge var preget av skarpe politiske fronter. *Ragnarok*-kretsen sto i opposisjon til både den etablerte borgerligheten og til den marxistisk-inspirerte arbeiderbevegelsen, men når det gjaldt hvem som ble utpekt til den største fienden, borgerskapet eller marxistene, ser det imidlertid ut til å ha blitt styrt av personlige sympatier og antipatier. Etter fem år med Arbeiderparti-styre kunne for eksempel Otto S. Engelschjøn konkludere med at:

Ved siden av Bondepartiet ligger Arbeiderpartiet nå som før vårt hjerte nærmest, derfor har vi også refset det hardest. Hvor skakk-kjørt og forløiet enn *partiet* er, så bygger det dog på noe av det beste og opprinneligste i norsk reisning: den nordiske trang til materiell og åndelig frihet for hver og en.¹⁷¹

Kritikken av marxismen var meget krass, men ofte med et innslag av anerkjennelse. Der liberalismen var dvask og dekadent ble ofte marxistene sett på som dyktige strateger og aktivister. Opprettelsen av Arbeidernes Idrettsforbund (AIF) ble sett på som en utspekulert politisk strategi for spre arbeiderbevegelsens politiske budskap. For eksempel anerkjente arbeidstjeneste-aktivisten Terje Baalsrud hvordan AIF utnyttet fotballen til å undergrave det nasjonale fellesskapet.¹⁷² En slik beundring for fienden er for øvrig et kjennetegn ved den paranoide politiske stilen, og nok et eksempel på at Hofstadters teori lar seg overføre til norske forhold.¹⁷³

Oppsummering

Presentasjonen over gir på ingen måte noe komplett bilde av *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialisme, men jeg har trukket frem noen momenter jeg mener er viktig for å forstå deres strategivalg:

1. Fundamentet i *Ragnarok*-kretsen verdensanskuelse var rasetanken og en idealisering av den nordiske rase. Her kunne de lene seg på tyske autoriteter, som Hans F.K. Günther. Rase var for *Ragnarok*-kretsen, som for Günther, mer enn biologi, den var kilden til alt menneskelig. Rase, kultur og politikk hang uløselig sammen, og resultatet var at den gamle partipolitikken fremsto som utilstrekkelig.

¹⁷¹ Otto Engelschjøn, «Mot undergang» *Ragnarok* 1940, 11.

¹⁷² Terje Baalsrud, «Kampen om idretten: En kronikk og en problemstilling» i *Ragnarok* 1935, 61.

¹⁷³ Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics», 85.

2. Fra *völkisch*-bevegelsen hentet de forestillingen om at det var nødvendig med en altomfattende kulturrevolusjon for å revitalisere samfunnet. Som en konsekvens måtte det føres en langsiktig kultur- og idékamp, i.e. metapolitikk.
3. Hans S. Jacobsens «norske» sosialisme ga *Ragnarok*-kretsen et radikalt og tilsynelatende arbeidervennlig tilsnitt. Resultatet var at de la stor vekt på inkludere vanlige arbeidere i sitt nasjonalsosialistiske Utopia. På tross av dette forble de, i tråd med sine fascistiske idealer, antiegalitære og elitistiske. Dette skulle påvirke valg av strategi og organisasjonsformer.
4. Pangermanismen skulle få større betydning under okkupasjonsårene 1940-1945, men allerede i mellomkrigstiden ga den et perspektiv som strakte seg utover det snevre nasjonalstatlige. Den kan forstås som en *transnasjonal* fascisme.
5. Den nordiske rases evige fiende var jødene, og *Ragnarok*-kretsens *frelsende antisemittisme* gjorde at politikken fikk en kosmisk dimensjon. Miljøets fiendebilde førte til en utpreget konspiratorisk og paranoid politisk stil, et trekk som også preget deres politiske virksomhet. Den jødiske konspirasjonen måtte møtes av en «mot-konspirasjon», ledet av en nazistisk *avantgarde*.
6. Erling Winsnes forfatterskap ga *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialisme et norsk alibi for ideer som hadde sitt opphav i andre deler av Europa. I Winsnes' modernistiske verdensanskuelse sto rasetanken sentralt. Hans tro på arbeidstjeneste som veien til nasjonal gjenfødelse skulle legge sterke føringer på *Ragnarok*-kretsens valg av strategi.
7. Nyhedenskapet, som preget flere sentrale kretsmedlemmer, var uløselig knyttet sammen med deres nasjonalsosialistiske verdensanskuelse, og forsterket det kulturrevolusjonære aspektet i deres politikk.

Ragnarok-kretsens nasjonalsosialisme var noe mer enn en «vanlig» politisk ideologi. Den var en mer eller mindre komplett verdensanskuelse, som inkluderte et konfliktorientert historiesyn, i form av rasekamp, og et klart definert fiendebilde, med ekte og «kunstige» jøder. Denne verdensanskuelsen representerte en radikal politisk modernisme, og ga de som internaliserte det nye nasjonalsosialistiske *nomos* troen på en nasjonal gjenfødelse, og gjennom det en ny verden befolket av nye og raserene nordmenn.

Når politikk blir forstått som en kosmisk kamp mot kulturelt forfall vil det nærmest med nødvendighet kreve noe mer enn å vinne valg for å kunne realisere målet. Det som må vinnes er menneskers hjerter og sinn gjennom en religiøs-politisk rasevekkelse. Veien fra partipolitikk til kulturkamp skulle ta tid, men det er liten tvil om at *Ragnarok*-kretsens syn på

nasjonalsosialismen som en helhetlig verdensanskuelse predisponerte til en slik utvikling. Spørsmålet var om de først skulle prøve å vinne politisk makt, for så å gjennomføre en kulturrevolusjon ovenfra, eller om grunnlaget måtte legges før den politiske makten kunne gripes.

5 Ragnarok-kretsen dannes

Før jeg går videre med en analyse av *Ragnarok*-kretsens politiske virksomhet er det nødvendig å si noe om hvem de var og hvilke organisatoriske trekk som kjennetegnet miljøet. Det som i utgangspunktet var en Quisling-kritisk og nasjonalsosialistisk fløy i Nasjonal Samling skulle høsten 1934 samle seg rundt Hans S. Jacobsen, og fra våren 1935 rundt tidsskriftet *Ragnarok*. Walter Fürsts beskriver i sin selvbiografi *Min sti* (1981) miljøet som «vår lille krets av skuffede».¹⁷⁴ *Ragnarok*-kretsen har i senere forskning blitt det etablerte navnet på dette miljøet.

Brorskapet

Hans S. Jacobsen var primus motor, men *Ragnarok*-kretsen besto i tillegg av en lang rekke ressurssterke og aktivistisk innstilte personer. Walter Fürst skriver i sin selvbiografi at de møttes tidlig på året 1935 før *Ragnarok* ble lansert i mars samme år.¹⁷⁵ Ifølge Fürst besto denne gruppen etter hvert av fjorten gode venner. Terje Emberland har senere gjort et forsøk på å identifisere dem: Hans S. Jacobsen, Odin Augdahl, Albert Wiesener, Vebjørn Gudem Larsen, Stein Barth-Heyerdahl, Geirr Tveit, Christian Benneche d.y., Adolf Egeberg jr., Tor Strand, Per Imerslund, Otto Sverdrup Engelschøn, Adolf Hoel, Lars Hansen samt Fürst selv.¹⁷⁶

Emberland mener at Johan B. Hjort, som på denne tiden fortsatt var en av Quislings nærmeste medarbeidere, også kan ha deltatt. Selv om Hjort senere bidro til flere av kretsens prosjekter, er det lite som taler for at han deltok høsten 1934. Ifølge Hans S. Jacobsen opponerte Hjort mot Jacobsens programforslag våren 1934, og «forble anti mot meg personlig».¹⁷⁷ Sommeren 1934 skrev Hjort til Quisling at de minst mulig skulle gjøre seg «solidarisk med nazismen».¹⁷⁸ At han senere på høsten skulle ha deltatt i konspiratoriske møter med partiets nasjonalsosialistiske fløy, finner jeg lite sannsynlig.

Listen til Emberland gir en god oversikt over personer som senere skulle bli aktive i *Ragnarok*-kretsen, men for møtene høsten 1934 og våren 1935 er den sannsynligvis ikke korrekt. Nye kilder sår tvil om det overhode deltok fjorten personer på disse samlingene. I en

¹⁷⁴ Fürst, *Min sti*, 69.

¹⁷⁵ Fürst, *Min sti*, 69.

¹⁷⁶ Emberland, *Religion og rase*, 434 note 95.

¹⁷⁷ Brev fra Hans S. Jacobsen til Dag O. Bruknapp 15.12.1971 Kopi i PA Stein Barth-Heyerdahl/Boks 1.

¹⁷⁸ Johan Bernhard Hjort sitert i Ivo de Figueiredo *Fri Mann: Johan Bernhard Hjort – en dannelseshistorie* (Oslo: Aschehoug, 2002), 152.

intern brevveksling fra mars og april 1935 opereres det med seks og syv personer som møttes høsten før. Når Walter Fürst argumenterer for å lansere et nytt parti våren 1935 hevder han at «en liten gruppe på 7 mann som bygger på fast grunn, kommer lenger enn alle partier som tidligere har kompromittert sig». ¹⁷⁹ Denne lukkede kretsen av nasjonalsosialister omtales både som «Ringene» og «Fosterbrorskapet», men det er ingen tvil om at det var snakk om samme gruppe.

Kilder fra Hans S. Jacobsens privatarkiv viser at brorskapet høsten 1934 med sikkerhet besto av Jacobsen selv, Walter Fürst, Albert Wiesener, Axel Aass og Adolf Egeberg jr. Sistnevnte bekreftet i et brev til Jacobsen høsten 1935 sitt medlemskap i brorskapet. ¹⁸⁰ En person som ikke finnes på Emberlands liste, men som med sikkerhet deltok var den allerede nevnte Axel Aass, leder for NS-studentene i Oslo og Nasjonal Samlings Ungdomsfylking i Drammen. Han hadde tidligere sympatisert med Karl Meyers Nasjonale Legion og Bondepartiet. Det som tiltrakk Aass var partiens aktivistiske profil. Aktivistisk bør her forstås som en populistisk anti-parlamentarisme og generell motvilje til å delta i «vanlig» politisk arbeid. Han deltok på et møte i regi av Nasjonal Samling i juni 1933, men meldte seg ikke inn i partiet før i oktober. Kildene viser at Axel Aass var et aktivt medlem av kretsen helt fra oppstarten av. En bekreftelse på hans medlemskap har vi blant annet fra Walter Fürst våren 1935, et tidspunkt da de to var involvert i en diskusjon om kretsens fremtidige strategi, en diskusjon som utartet seg til en personlig krangel. ¹⁸¹

De to gjenstående medlemmene av Fürsts lille gruppe på syv mann var mest sannsynlig Yngvar Tank og Tor Strand. Sistnevnte var en ledende ideolog i miljøet. Strand var opprinnelig fra Lillehammer, men hadde flyttet til Oslo for å studere jus etter fullført befalsskole. Han hadde vært medlem av Nasjonal Samling siden 1933, men valgte å forlate partiet i 1936 etter uenighet med Quisling om organiseringen av arbeidstjenesten. ¹⁸² Yngvar Tank var i 1935 fortsatt medlem av Nasjonal Samling, men skulle i 1937 melde seg ut av partiet. ¹⁸³ Begge var gitt viktige stillinger i Fürsts organisasjonsplaner vinteren 1934/35, og var senere aktive i *Ragnarok*-kretsen. Stein Barth-Heyerdahl ville vært en naturlig deltager, men navnet glimrer med sitt fravær. Ei heller Vebjørn Gudem Larssen, Geirr Tveit, Christian

¹⁷⁹ Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 28.03.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme; Antallet gjentas flere ganger i brevvekslingen mellom Aass og Fürst.

¹⁸⁰ Brev fra Adolf Egeberg Jr. til Hans S. Jacobsen 14.11.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Brev til Jacobsen.

¹⁸¹ Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 28.03.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

¹⁸² Dokument 2 i L-sak Tor Strand.

¹⁸³ Ane Ingvild Støen, *Justisdepartementet under okkupasjonen*, Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, våren 2013, 38.

Benneche, Per Imerslund, Otto S. Engelschjøn, Adolf Hoel eller Lars Hansen var på dette tidspunktet tiltenkt noen rolle i brorskapets fremtidige planer.

Terje Emberland har påpekt den konspiratoriske mentaliteten til flere av medlemmene i *Ragnarok*-kretsen.¹⁸⁴ Jeg har allerede nevnt at dette trekket ved kretsens paranoide politiske stil preget flere enn Stein Barth-Heyerdahl og Per Imerslund. Høsten 1934 og våren 1935 var Walter Fürst fremdeles en av kretsens drivende krefter, og han var med sin hang til konspiratorisk virksomhet en representant for den paranoide politiske stilen. Alt hemmelighetskremmeriet rundt brorskapets virksomhet i denne perioden har ført til at kildene til deres aktiviteter er få og mangelfulle. En rimelig konklusjon er at gruppen som Fürst omtaler i sin selvbiografi, og som i senere forskning blir omtalt som *Ragnarok*-kretsen, vokste ut av «brorskapet» som ble dannet høsten 1934.

Organisatoriske særtrekk

Siden betegnelsen *Ragnarok*-kretsen kun har blitt brukt i ettertid kan vi aldri bli helt sikre på hvem som tilhørte den. Kretsen utviklet seg aldri til noen fast organisasjon med medlemslister. Den var et løst sammensatt miljø der det er vanskelig å klarlegge med hundre prosent sikkerhet hvem som var «innenfor» til enhver tid. Dette gjør at *Ragnarok*-kretsen minner mer om dagens høyre-radikale og neo-fascistiske miljøer enn mellomkrigstidens fascistiske massebevegelser. I lys av dette kan det være nyttig å ta i bruk teoretiske perspektiver som har vært brukt for å analysere organiseringen blant neo-fascister.

Roger Griffin har i sin forskning på etterkrigstidens fascisme og høyre-radikalisme påpekt at de ofte organiserer seg i det som kalles en *groupuscule*.¹⁸⁵

In the context of extrem right-wing politics in the contemporary age *groupuscules* are intrinsically small political (frequently meta-political, but never primarily party-political) entities fomed to pursue palingenetic (i.e. revolutionary) ideological, organizational or activist ends with an ultimate goal of overcoming the decadence of the existing liberal democratic system.¹⁸⁶

En *groupuscule* kombinerer organisatorisk autonomi med muligheten til å knytte uformelle forbindelser med lignende grupper. Den er formelt uten ledelse, har ikke nødvendigvis noe fast «sentrum» og er i stadig endring. I en tid med politisk stabilitet kan en eller flere

¹⁸⁴ Et eksempel var Stein Barth-Heyerdahl se Emberland, *Religion og rase*, 194, 199.

¹⁸⁵ En definisjon av begrepet som samsvarer med Griffins bruk finnes på <http://www.merriam-webster.com/dictionary/groupuscule>

¹⁸⁶ Roger Griffin, «From slime mould to rhizome: an introduction to the groupuscular right» i *Patterns of Prejudice*, 2003, 37:1, 30.

groupuscule fungere som representanter for politiske motkulturer, og de er særlig godt egnet til å videreføre en revolusjonær utopi, på tross av realpolitisk marginalisering.

Sammen med *groupuscule* lanserer Roger Griffin flere begreper, som han mener belyser fenomenet ytterligere. En *groupuscule* opererer utenfor den vanlige politiske sfæren, dominert av politiske partier, i det Griffin betegner som *uncivil society*, en samfunnsfære dominert av illiberale og antidemokratiske idéstrømninger.¹⁸⁷ Dette beskriver, som vi skal se lenger frem, godt situasjonen til *Ragnarok*-kretsen. Selv om kretsen deltok i samfunnsdebatten, var de også del av en nasjonal og transnasjonal subkultur, et *uncivil society* på tvers av landegrenser.

Et annet begrep, som belyser et sentralt trekk ved en *groupuscule*, er *rhizome*.¹⁸⁸ Begrepet har Roger Griffin hentet fra filosofene Gilles Deleuze og Felix Guattari:

When applied to the groupuscular right the concept 'rhizome' throws into relief its dynamic nature as a polycratic movement by stressing that it does not operate like a single organism, such as a tree with a tap-root, branch and canopy, or with a well-defined inside and outside, beginning and end. Instead it behaves like the tangled root-system of some species of grass or tuber, displaying 'multiple starts and beginnings which intertwine and connect with each other', constantly producing new shoots as other die off in an unpredictable, asymmetrical pattern of growth and decay.¹⁸⁹

Denne *rhizomic groupuscular* organiseringen er ifølge Griffin primært et etterkrigsfenomen.¹⁹⁰ Fremstillingen som følger vil vise at *rhizomic groupuscule*, som analytisk(e) begrep(er), passer like godt på *Ragnarok*-kretsen som på etterkrigstidens høyre-radikale og neo-fascister. Selv om Griffin mener denne formen for organisering først og fremst kjennetegner perioden etter 1945, erkjenner han at det også var et trekk ved deler av *völkisch*-bevegelsen i Weimar-Tyskland (1918-1933).¹⁹¹ Dette underbygger min tese om *Ragnarok*-kretsen som det nærmeste vi kom et norsk *völkisch*-miljø. Ikke bare fantes det et klart ideologisk slektskap, også organisasjonsformen (i.e. *rhizomic groupuscule*) var den samme.

Et viktig poeng, som det er verdt å understreke i vår sammenheng, er at en fløy i et politisk parti ikke utgjør en *groupuscule*. Partifløyer mangler den autonomien som

¹⁸⁷ I motsetning til sivilsamfunnet. «The concept of civil society, or civic society, has become well established in the political sciences to refer to the social sphere that is adjacent to the space occupied by formal party politics and is crucial to the cultivation of humanistic values, and to the institutionalization and internalization of a democratic ethos in liberal societies.» Griffin, «From slime mould to rhizome», 32-33.

¹⁸⁸ Jeg har ikke oversatt rhizom(e) til jordstengel, som er den norske, botaniske termen. En slik oversettelse ville sannsynligvis ha forvirret lesere som ønsker å fordype seg i den engelskspråklige forskningslitteraturen.

¹⁸⁹ Griffin, «From slime mould to rhizome», 34.

¹⁹⁰ Griffin, «From slime mould to rhizome», note 5 side 29.

¹⁹¹ Griffin, «From slime mould to rhizome», 31.

kjennetegner en slik.¹⁹² Det betyr at de radikale og Quisling-kritiske nasjonalsosialistene, som gruppe, antok form som en *rhizomic groupuscule* først når de ble identifisert som et distinkt og autonomt miljø, utenfor Nasjonal Samling. Dette skjedde gradvis i løpet av 1935.

¹⁹² Griffin «From slime mould to rhizome», 31.

6 Kulturkamp eller partipolitikk

Hva var neste skritt for brorskapet vinteren 1934/1935? Partipolitisk arbeid eller utenomparlamentarisk aktivisme? I eller utenfor Nasjonal Samling? Når det gjaldt valg av strategi fantes det en ikke ubetydelig uenighet innad i miljøet. Var tidspunktet rett for å lansere et nytt parti, eller måtte de først berede grunnen gjennom en langsiktig kultur- og idékamp? Selv om skuffelsen over Nasjonal Samling var stor, hadde ikke brorskapet gitt opp drømmen om et norsk parti med en klar nasjonalsosialistisk profil. Spørsmålet var hvordan og når dette kunne realiseres. Jeg har valg å analysere dette med utgangspunkt i to personer, Axel Aass og Walter Fürst, som henholdsvis ønsket å fokusere på en langsiktig kulturkamp og på partipolitisk aktivisme. Disse to posisjonene kan betegnes som idealtypiske, der mange av *Ragnarok*-kretsens medlemmer fluktuerte mellom dem i ulike perioder.

Rase og religion

I sin artikkel fra 1976 om de indre stridighetene i Nasjonal Samling, argumenterer Dag O. Bruknaap for at ideologi, og spesielt rasespørsmålet, er sentralt for å forstå partisplittelsen. Frem til da hadde splittelsen først og fremst blitt sett på som et resultat av maktkamp og personkonflikter. Bruknaap gjorde et viktig stykke pionerarbeid med sin artikkel, men det er vanskelig å si seg fullstendig enig i hans tese om «at det er rasespørsmålet som bringer disse motsetningene fram i dagen.»¹⁹³

Hans S. Jacobsen nedtonet i et brev til Bruknaap etter krigen (1971) rasespørsmålets betydning for hvorfor de brøt med Nasjonal Samling. Selv går Jacobsen langt i å antyde at de livssynsmessige forskjellene var viktige: «Det religiøse spm. spilte i det hele en stor rolle, adskillig større enn det seitiske [sic! Skal være semittiske] spm. Vi i Ragnarok var hedninger – i sin allminnelighet sett – og vi var f.ex. mot alle emblemer omkring ‘Olavskorset’ og Helligeolavdyrkelsen.»¹⁹⁴

Hvis vi går til en kilde nærmere i tid, en artikkel Jacobsen skrev i 1937 om hvorfor de brøt med Nasjonal Samling, blir inntrykket av en livssynskonflikt forsterket. Olavskorset, som var partiets symbol, representerte noe negativt for nyhedninger som Jacobsen:

Olavskorset symboliserer et mørkt avsnitt i vår historie. Den gang Olav Haraldsson stormet fram i spissen for sine – for stor del utenlandske – menn og med sydlandske og fremmede idéer under

¹⁹³ Bruknaap, «Ideene splitter partiet.», 9.

¹⁹⁴ Brev fra Hans S. Jacobsen til Dag O. Bruknaap 15.12.1971 Kopi i PA Stein Barth-Heyerdahl\Boks 1.

krigsropet 'Tyn bøndene, tyn bøndene,' den gang Olav Konge sank i døden og hans lære vant seier, kom noe uekte og unaturlig inn i vårt folks liv.¹⁹⁵

Jeg har tidligere vist hvordan synet på rasen som grunnlaget for all kultur, inkludert religion, sto sentralt i *Ragnarok*-kretsens verdensanskuelse. Olavskorset symboliserte innføringen av kristendommen, en rasefremmed religion som svekket det norske folk. Nyhedenske nasjonalsosialister, som Jacobsen, ønsket å erstatte dette med sin egen «norrøne» verdensanskuelse, som i større grad samsvarte med nordmenns rasemessige indre. Koblingen mellom biologi og kultur gjør at en tilbakevendelse til det som ble oppfattet som rasens organiske livssyn var en naturlig og viktig del av *Ragnarok*-kretsens modernistiske prosjekt. På tross av at dette fremstår som tilbakeskuende, var det i realiteten snakk om å bruke en mytisk fortid til å revitalisere samfunnet i dag. Et kjennetegn ved de fleste fascistiske bevegelser.¹⁹⁶

Hva denne nye norrøne verdensanskuelsen innebar i praksis er ikke like åpenbart, men Jacobsen ga noen ganske klare hint om hvor han hentet inspirasjon fra: «Solhjulet er et nordisk symbol. Olavskorset er det ikke. Olavskorset er uttrykk for en universalistisk idé. Den nordiske tanke kan aldri bli universalistisk.»¹⁹⁷ Sett utenfra fremstår Olavskorset som langt mer «genuint» norsk enn solhjulet (i.e. hakekorset), men Jacobsen tok utgangspunkt i en mytisk nordisk-germansk fortid der solhjulet var det opprinnelig. Her opptrer han helt i tråd med Griffins fascismedefinisjon, der den mytiske fortiden, som kilde til et fremtidig Utopia, er langt viktigere enn fortiden slik den faktisk hadde eksistert.¹⁹⁸ Et trekk ved fascistiske regimer er at de aktivt prøvde å gjøre sine ideologiske aksiomer om til historiske «realiteter». Ifølge Roger Griffin er deres ønske om å realisere sitt modernistiske Utopia dømt til å mislykkes fordi fascismen ikke evner å skille historisk fra mytisk tid. Den grad av kulturell homogenitet, som fascister ønsker å realisere i moderne og pluralistiske samfunn, kan aldri bli noe mer enn «poetiske fantasier», for å bruke Griffins ord.¹⁹⁹

Nå var ikke Jacobsen noen nasjonalsosialistisk diktator som kunne omskrive historiebøkene, men han hadde et utpreget fascistisk syn på hva historie burde være.²⁰⁰ Ved å velge Olavskorset som symbol for sin nasjonale bevegelse hadde Vidkun Quisling forrådt seg

¹⁹⁵ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 60.

¹⁹⁶ Griffin, *Modernism and Fascism*, 181.

¹⁹⁷ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 60.

¹⁹⁸ Jeg lar eventuelle historiefilosofiske innvendinger mot hvorvidt det finnes noe slikt som en objektiv «fortid» ligge. De fleste historikere i dag vil si seg enig i at Jacobsens «fortid» var av en mytisk art.

¹⁹⁹ Griffin, *Modernism and Fascism*, 41, 186.

²⁰⁰ Senere, under okkupasjonen, skulle dette komme til uttrykk når Jacobsen argumenterte for opprettelsen av en norsk motsvarighet til det tyske *Ahnenerbe*, en SS-organisasjon som skulle levere «forskning» i tråd med nasjonalsosialistisk ideologi. Se epilog.

selv og den nordiske rase: «I det år da den nordisk-germanske verden våknet til bevissthet om sitt eget liv og sprenget tvangstrøien, plantet Vidkun Quisling Olavskorset i Noreg i utroskap mot sitt eget innerste.»²⁰¹ Slik argumenterte Hans S. Jacobsen i 1937.

I *Religion og rase: Nyhedenskap og nazisme i Norge 1933-1945* fra 2003, plukker Terje Emberland opp denne tråden, og vektlegger de livssynsmessige årsakene til konflikten. Emberland søker «å utdype forståelsen for denne fløyens tenkning ved å undersøke den idémessige sammenhengen mellom dens raseideologi, pangermanisme, sosialisme og nyhedenskap».²⁰² Kun gjennom å analysere det som var et «positivt» nyhedensk livssyn er det mulig å forstå den nasjonalsosialistiske fløyen i Nasjonal Samling. Emberland vektlegger i sin avsluttende analyse at *Ragnarok*-kretsens nyhedenske livssyn kan sees som en reaksjon mot det de oppfattet som modernitetens krise. Han kritiserer Roger Griffin for å bruke et «substansielt religionsbegrep», noe som ekskluderer en analyse av nasjonalsosialismen fra et religionsvitenskapelig perspektiv.²⁰³ Griffin har senere endret sitt standpunkt, i retning av det som i religionsvitenskapelig terminologi kalles et funksjonelt religionsbegrep.²⁰⁴ Hans analyse av fascisme som en form for politisk modernisme vil i praksis ta opp i seg både Bruknapp og Emberlands perspektiver. Både rasetenkningen, med sine fiendebilder, og det nyhedenske livssynet var sentrale komponenter i *Ragnarok*-kretsens modernistiske prosjekt, og er viktige momenter å ha med seg i en analyse av deres brudd med Nasjonal Samling og senere virksomhet. Svakheten ved Emberlands religionsvitenskapelig tilnærming er at den i for liten grad ser på den større samfunnsmessige konteksten, og i hvilken grad den påvirket valg av strategi.

Foruten forskjeller i ideologi, i bred forstand, viser mine kilder at strategi var en faktor som førte til at flere i kretsen brøt med Nasjonal Samling. Det fantes en oppfatning blant de radikale og Quisling-kritiske nazistene om at føreren hadde valgt feil fremgangsmåte. Kildene som dokumenterer dette var ikke kjent når Bruknapp og Emberland gjennomførte sin forskning, og problemstillingen har derfor ingen fremtredende plass i deres fremstillinger. En tidligere ukjent brevveksling mellom Walter Furst og Axel Aass har avslørt at det fantes en betydelig uenighet rundt valg av politisk strategi. Som en del av debatten rundt veien fremover for *Ragnarok*-kretsen tar Aass og Furst for seg det de mente gikk galt i Nasjonal Samling.

²⁰¹ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 60.

²⁰² Emberland, *Religion og rase*, 17.

²⁰³ Emberland, *Religion og rase*, 392-406; Se spesielt side 395 for kritikk av Griffin.

²⁰⁴ «The Fascination of Fascism: A Concluding Interview with Roger Griffin» i *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin*, red. Matthew Feldman (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 205-206.

Feil tidspunkt

Hvilke strategiske feil hadde Quisling så gjort ifølge medlemmene av kretsen? Hans S. Jacobsen mente at det var tidlig å stille til valg i 1933, men deltok pliktoppfyllende under valgkampen samme høst.²⁰⁵ Axel Aass delte Jacobsens syn om at det hadde vært for tidlig å stille til valg høsten 1933: «Alle feil er i mer eller mindre grad avlet av denne ene kjempebommert, nemlig at ledelsen ikke forstod aa velge det rette øieblikk.»²⁰⁶ Partiet manglet både det ideologiske fundamentet og det økonomiske grunnlaget for å drive valgkamp. Ifølge Aass trengte en politisk bevegelse tre ting for å lykkes: en klar politisk idé, penger og dyktige folk. Nasjonal Samling var preget av en uklar politikk, økonomisk kaos og dårlig ledelse. Han var særlig opptatt av at Nasjonal Samling manglet et klart ideologisk ståsted. De eksisterende partiene, som Aass mente representerte særinteresser, trengte ikke nødvendigvis noen klar utformet idélære, men en bevegelse som skulle favne hele folket og lede Norge frem til en nasjonal gjenfødelse, måtte bygge på en klart formulert idé.

Quisling hadde trodd at han kunne vinne frem gjennom skremselspropaganda om det revolusjonære Arbeiderpartiet. En slik strategi hadde vist seg å være fullstendig feilslått. Aass henviste til Hitler, som hadde påpekt at marxismen måtte «bekjempes av en ide av større sannhet og med den samme brutalitet i midlene».²⁰⁷ Problemet med Nasjonal Samling var at partiet ikke hadde akseptert det Aass mente var innlysende: «en nasjonal bevegelse i Norge staar og faller med ideene fra det nye Tyskland».²⁰⁸ For Aass var Quisling kort og godt en dårlig nazist. Nasjonalsosialismen var fremtiden, og det måtte den norske føreren innse. Hans S. Jacobsen var av samme oppfatning når han senere så tilbake på dannelsen av Nasjonal Samling: «Quisling har ikke hatt noen helt klart idé for sin kamp.»²⁰⁹

I tillegg til å mangle et klart ideologisk fundament besto Nasjonal Samling av feil type mennesker. Mange som sluttet opp om partiet var lei av det gamle, men forsto ikke den nye tid, og Quislings flokk var ifølge Aass vrakgods fra de gamle partiene: «De som idag tilhører NS kaller sig riktignok NS-folk, men de er ikke desto mindre nesten like liberalistisk og

²⁰⁵ Hans S. Jacobsen «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 57, 61.

²⁰⁶ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁰⁷ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁰⁸ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁰⁹ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 59.

marxistisk innstillet som før. Og hvorledes skal disse kunde gjøre landet nasjonalsosialistisk?»²¹⁰

Feil fører

En av de som var kritisk til Aass' vurdering av situasjonen i Nasjonal Samling var Walter Fürst, som selv hadde vært sentral i partiet. Han mente tidspunktet var riktig, men følte seg lurt av Quisling. Fürst hadde trodd Nasjonal Samling kun skulle stille lister i de valgkretser der de hadde dyktige folk og en reell mulighet til å få valgt inn representanter.²¹¹ Fürst hevdet at han gjennom sin virksomhet som propagandamedarbeider hadde prøvd, til ingen nytte, å overbevise ledelsen om at Nasjonal Samling måtte være en bevegelse, og ikke bare nok et politisk parti.²¹²

Axel Aass mente at Quisling fortsatt var verdt å satse på.²¹³ Dette var Fürst fullstendig uenig i: Tidspunktet for stiftelsen av Nasjonal Samling var riktig. Fürst kunne knapt nok si noe annet, han hadde selv presset på Quisling for å få han til å lansere partiet våren 1933. Problemet var, ifølge Fürst, Quislings manglende evner som politisk leder. Alle feil som senere var blitt gjort var et resultat av dette.²¹⁴

Nå var nok ikke Fürst en enkel politisk samarbeidspartner. Selv om han var en bra mann med stor arbeidskapasitet og mange gode ideer, var han en elendig politiker ifølge Axel Aass. Fürst var nærtagen og utålmodig, mente Aass: «Jeg synes det er litt mistenkelig at alle de du har samarbeidet med i forskjellige bevegelser har vært umulige, mens du har vært uten synd.»²¹⁵ Fürst var et eklatant eksempel på den paranoide politiske stilen, og når suksessen uteble var det alltid noen andre sin skyld, i denne sammenhengen Quislings.

Walter Fürst var ikke alene om sin kritikk av Quislings lederegenskaper. Hans S. Jacobsen var enig i at Nasjonal Samlings fører ikke hadde levd opp til forventningene: «Det er sårt for den som har slås for hans parti [...] å erklære: Jeg har tapt troen på ham. Vi har tapt troen på Vidkun Quisling. Men slik er det. En tragedie er det at denne store mann ikke holdt

²¹⁰ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²¹¹ Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 26.3.35 i i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²¹² Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 28.3.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²¹³ Brev fra Axel Aass til Walter Fürst 1.4.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²¹⁴ Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 28.3.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²¹⁵ Brev fra Axel Aass til Walter Fürst 19.4.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

mål».²¹⁶ Den store forskjellen på Jacobsen og Fürst var at førstnevnte betraktet Quisling som en rettskaffen mann.²¹⁷ Mens Fürst følte seg personlig forrådt av Quisling, noe som uten tvil påvirket hans vurderinger i etterkant, var Jacobsen mer opptatt av de konkrete feilene føreren hadde begått. Foruten den premature valgdeltagelsen kom «Quislings medlemskap i den fascistiske internasjonale i Montreux».²¹⁸ Som sine meningsfeller i den tyske *völkisch*-bevegelsen avskydde *Ragnaroks* redaktør alt som kunne smake av internasjonalisme, selv når den var «fascistisk».²¹⁹ For Jacobsen sto nasjonalsosialismen, som en nordisk livsanskuelse, i opposisjon til den sydlandske og dekadente italienske fascismen.²²⁰

Senere beveget Nasjonal Samling seg, ifølge Jacobsen, i den «riktige» nasjonalsosialistiske retningen. Sosialismen fikk gjennomslag i partiet, og føreren hadde innsett at partiet måtte føre en kamp på to fronter: «Mot den semitiske pengekapitalisme og den beslektede semitiske marxisme.»²²¹ I tillegg brøt Quisling med den fascistiske internasjonale (C.A.U.R.). Dette ble mottatt med glede i *Ragnarok*.²²² Jacobsen kunne i 1936 konkludere med at «Både N.S. og Quisling har det siste år gjennomgått en gledelig utvikling og vokster i riktig retning. Bevegelsen har kraft og dens menn har mot. En dag vil vel også solhjulet seire over olavskorset.»²²³ Jacobsen oppsummerte etter krigen forholdet mellom de utmeldte nazistene og Nasjonal Samling som «velvillig nøytralt».²²⁴

For å oppsummere: Axel Aass mente tidspunktet var feil. Nasjonal Samling manglet både ideene, menneskene og økonomien. For Walter Fürst var det hele et spørsmål om dårlige lederegenskaper hos Vidkun Quisling. Mest sannsynlig mente Fürst at han selv var et bedre føreremne. Dette viser at Bruknapp og Emberlands ideologiske paradigme må nyanseres. Ideologi og livssyn spilte helt klart en rolle, men det var ikke den eneste årsaken til at *Ragnarok*-kretsen brøt med Nasjonal Samling: Det var også et spørsmål om personer og ikke minst politisk strategi. Uenigheten om hva som hadde gått galt i Nasjonal Samling skulle Aass og Fürst ta med seg inn i debatten om hvilken strategi *Ragnarok*-kretsen burde forfølge.

²¹⁶ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 58.

²¹⁷ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 57.

²¹⁸ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 59.

²¹⁹ Fascistisk skal i denne sammenhengen forstås som Mussolinis italienske fascisme, og må ikke forveksles med fascisme som analytisk begrep.

²²⁰ For Jacobsens sammenligning av de to se Hans S. Jacobsen, «Nasjonalsosialisme og fascisme» i *Ragnarok* 1935, 135-146.

²²¹ Hans S. Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 60.

²²² Notis i «Kringsjå» i *Ragnarok* 1936, 128.

²²³ Notis i «Kringsjå» i *Ragnarok* 1936, 128.

²²⁴ Brev fra Hans S. Jacobsen til Dag O. Bruknapp 15.12.1971 Kopi i PA Stein Barth-Heyerdahl\Boks 1.

Veien videre: kulturkamp

Høsten 1934 var de fleste i brorskapet fortsatt medlemmer av Nasjonal Samling, men kun to av «fosterbrødrene» hadde fortsatt tro på Quisling.²²⁵ Axel Aass var en av dem.²²⁶ Selv om han fortsatt trodde på Nasjonal Samling og dets fører var Aass realistisk nok til å innse at partiet neppe ville utvikle seg til en massebevegelse med det første.

Hans organisatoriske strategi var å kuppe Nasjonal Samlings Ungdomsfylking (NSUF). Et triumvirat bestående av Aass selv, Yngvar Tank og Adolf Egeberg jr. skulle ta makten i ungdomsorganisasjonen og gjøre den til et verktøy for brorskapet.²²⁷ Alle tre var på dette tidspunktet fortsatt medlemmer av Nasjonal Samling. Planen var å bruke NSUF som en plattform for «å gjennomsyre NS med den riktige ånd».²²⁸ Selv om Aass var uenig med Fürst i mye, var metodevalget det samme, en konspirasjon. Som en betrodd «fosterbror» delte Aass' miljøets paranoide politiske stil.

En konkurranse med de etablerte partiene om velgernes gunst var bortkastet, Aass hadde ingen tro på den eldre generasjonen, det var ungdommen som måtte vinnes. De var fremtiden.²²⁹ Målet for en ny nasjonalsosialistisk bevegelse i Norge var klar: «Vaar opgave er ikke aa samle flest mulig av de gamle, men aa skape nye mennesker».²³⁰ Quisling hadde ikke innsett at en nasjonal revolusjon etter tysk mønster i Norge krevde langsiktig planlegging. Aass anså at det ville ta opp mot en halv menneskealder å berede grunnen for en reell maktovertagelse. I mellomtiden måtte en nasjonalsosialistisk organisasjon fokusere på å forme fremtidens politiske elite. Det var her NSUF kom inn i bildet. Nasjonal Samling hadde forsømt ungdomsarbeidet: Fremfor å være en ungdommelig kamporganisasjon var partiet blitt «en borgerlig velgerforening bestaaende av gamle velmente tanter».²³¹

Ved å ta over NSUF kunne brorskapet forme morgendagens Nasjonal Samling, og for Aass var partiet fortsatt fremtidens politiske elite. I Tyskland og Italia var høyre-radikale og fascistiske partier dominert av frontkjempere fra Den første verdenskrig. Norge hadde ingen

²²⁵ Brev fra Walter Fürst til «Fosterbrødrene» 8.4.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²²⁶ Brev fra Axel Aass til Walter Fürst 1.4.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²²⁷ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²²⁸ Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 4.4.1935 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²²⁹ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²³⁰ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²³¹ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

frontgenerasjon som kunne ta ledelsen, men akkurat derfor var det viktig at ungdommen gikk i spissen.²³² Kun den hadde kraften og viljen som trengtes i en bevegelse som hadde nasjonens gjenfødelse på programmet.

I synet på ungdommen som nasjonalsosialismens fremtid fikk Aass støtte fra Vebjørn Gudem Larssen. Den demokratiske liberalismen hadde infisert hele samfunnet. Selv de beste, det vil si de nasjonale, var under dens påvirkning. Nasjonalsosialismen trengte en ny generasjon som var «villig til å sette alt inn på et konstruktivt livssyn».²³³ Når en frisk ungdom med den rette verdensanskuelsen etter hvert fikk makt og innflytelse kunne dagens samfunn overlates til historiens glemsel.

Hos Aass og Gudem Larssen ser vi et av fascismens fremste kjennetegn, fokuset på ungdommen og ungdommelig vitalitet. Ifølge historikeren George L. Mosse var fascismen en ung bevegelse, ikke bare fordi den kom «sent» sammenlignet med ideologier som liberalisme og sosialisme, men også fordi dens medlemmer var yngre enn i andre politiske bevegelser. Århundreskiftet hadde ført med seg en kulturrevolusjon der unge, hovedsakelig fra borgerskapet, var på søken etter et nytt fellesskap. Deres fokus var nasjonal fornyelse, og ikke økonomiske og sosiale omveltninger, som de i liten grad ønsket. Deres revolusjonære driv lot seg derfor lett kanalisere inn i nasjonalistiske bevegelser.²³⁴ Mosses beskrivelse passer godt på *Ragnarok*-kretsen, som i stor grad besto av borgerlig ungdom og yngre menn. Deres nasjonalsosialistiske visjon var nasjonal gjenfødelse, og ikke noen sosial eller økonomisk revolusjon.

Axel Aass' plan om å ta over NSUF ble aldri realisert. Høsten 1936 prøvde nasjonalsosialistiske aktivister i Nasjonal Samling, under ledelse av Per Imerslund, å ta kontroll over ungdomsorganisasjonen ved å okkupere hovedkontoret. Den improviserte palass-revolusjonen lyktes i første omgang, men møtte motstand fra daværende landsleder for ungdomsfylkingen Kåre Martin. De tre hovedmennene ble ekskludert fra partiet, og selv om Quisling kviet seg for å stadfeste vedtaket, fikk de radikale nasjonalsosialistene i partiet aldri kontroll over NSUF.²³⁵

Jeg har ikke funnet bevis for at Aass var involvert i Imerslunds kuppforsøk. Hadde det lyktes ville han mest sannsynlig støttet kuppet i etterkant, men Imerslunds stil sto Aass fjernt:

²³² Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²³³ Vebjørn Gudem Larssen, «Liberalismen er død! Liberalismen leve!» i *Ragnarok* 1935, 42.

²³⁴ George L. Mosse, *The Fascist Revolution: Toward a general theory of fascism* (New York: Howard Fertig, 1999), 13.

²³⁵ Emberland & Roughtvedt, *Det ariske idol*, 252-254.

Den var preget av impulsive handlinger og troen på vold som politisk middel. Axel Aass var en strateg som ønsket å forfølge en langsiktig og mer forsiktig strategi.

Foruten å ta kontroll over Nasjonal Samlings ungdomsorganisasjon var det viktigste at samholdet internt i fosterbrorskapet ble styrket. Den Norske Klubb burde utvikles videre og kontakt opprettes med innflytelsesrike personer utenfor kretsen. Aass' organisatoriske strategi ser i stor grad ut til å ha vært sentrert rundt konspirasjoner og politisk arbeid i det skjulte. Utover dette var den av en utpreget intellektuell og metapolitisk art. Tidsskriftet *Ragnarok*, som nettopp var blitt lansert burde komme ut hver 14. dag. Det skulle berede grunnen for en senere politisk maktovertagelse ved å spre nasjonalsosialistiske ideer.²³⁶ *Ragnarok*-kretsen skulle fungere som intellektuelle kadre, og deres oppgave var å legge grunnlaget for det langsiktige målet: et nasjonalsosialistisk Norge.

Når Axel Aass argumenterte for en langsiktig metapolitisk kulturkamp hadde det to årsaker. For det første tidspunktet: Nasjonal Samling hadde blitt stiftet og gått til valg alt for tidlig. Norge var ikke klar for et nasjonalsosialistisk parti, men Aass mente brorskapet burde bygge på Nasjonal Samling, som over tid skulle påvirkes i riktig retning, og om nødvendig overtas innenfra. Den andre årsaken var hans talent som politisk analytiker. Aass spådde at en ny Arbeiderparti-regjeringen «vil antagelig slå inn paa en meget forsiktig linje».²³⁷ En slik linje ga ingen grunn til begeistring, men det betydde at brorskapet ikke trengte å forhaste seg. Endringene ville komme, men Arbeiderpartiets forsiktighet medførte at det tok tid før marxismens samfunnsoppløsende effekt ble merkbar i samfunnet. Det innebar at Aass' nazistiske avantgarde hadde tid til å gjøre ting riktig denne gangen.

Et annet medlem av *Ragnarok*-kretsen, som delte Aass' syn på hva Arbeiderpartiet ville foreta seg i regjering var Christian Benneche jr. Han var i utgangspunktet en kunstmaler fra Oslo, som delte resten av *Ragnarok*-kretsens fascinasjon for det norrøne.²³⁸ Senere skulle han bli aktiv i Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.). Han var samtidig en skarp politisk analytiker, med et bedre grep om virkeligheten enn noen av de mer svermeriske i miljøet. Det var lite sannsynlig at Arbeiderpartiet umiddelbart ville legge om til en radikal kurs, mente Benneche. En slik endring ville kunne føre til både velger- og kapitalflukt. Partiledelsen så ut til å følge en strategi med sakte endringer i sosialistisk retning. På tross av dette mente

²³⁶ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 og Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 28.3.1935 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²³⁷ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²³⁸ Emberland & Roughvedt, *Det ariske idol*, 246-247.

Benneche at Arbeiderpartiet var en høyst reell trussel, som over tid ville bidra til en systematisk uthuling av det borgerlige samfunnet slik at «de siste rester helt smertefritt og umerkelig kan likvideres.»²³⁹ Som Aass mente også Benneche at svaret var et langsiktig påvirkningsarbeid.

I en artikkel fra 1935 med tittelen *Arbeiderpartiets seier og de nasjonales kamp* oppfordret Benneche de nasjonale til å akseptere Arbeiderpartiets politiske seier. Samtidig skisserte han opp en strategi for kampen fremover. Målet var å vinne den politiske makten, men veien dit gikk gjennom en kulturkamp, ikke partipolitikk. Fremfor å bedrive meningsløst valgarbeid for å vinne kampen om massene, måtte man først skape det ideologiske grunnlaget for en nasjonalsosialistisk bevegelse: «Der må skapes disiplin og det idémessige grunnlag må utformes efter norske forhold og norsk lynne. Hovedvekten må legges på den kulturelle front, i striden mellom nasjonal og marxistisk kulturopfatning.»²⁴⁰ De nasjonale organisasjonene som eksisterte måtte gå sammen i en felles kulturfront, uavhengig av det som måtte skille dem i praktisk politikk. Foruten å argumentere for samling av de nasjonale, forfektet Benneche et elitistisk syn på den politiske kampen. Om de nasjonale mistet oppslutning blant massen på kort sikt var dette av underordnet betydning. Det som betød noe var å få samlet en intellektuell elite: «Vi skal ikke legge an på å vinne massen, ikke en gang på vinne en flokk, for tiden er ikke er ikke inne til det ennu. Det gjelder å få de dyktige og offervillige enkeltmenn.»²⁴¹ En slik nasjonalsosialistisk *avantgarde* ville på sikt vinne folket tilbake. Benneches syn demonstrerer fascismens elitistiske politiske stil, der revolusjonen er for viktig til å overlates til massene.

Elitisme eller ei: Aass' og Benneches analyser samsvarte i langt større grad med realiteten enn de paranoide marerittene om en snarlig «bolsjevisering» av Norge som red mange av de andre nasjonalsosialistene. På tross av dette delte de to (Aass og Benneche) *Ragnarok*-kretsens paranoide politiske stil, i den forstand at de argumenterte for konspirasjoner og skjult aktivisme som egnede metoder for å vinne frem, men deres analyser av den politiske virkeligheten var mindre preget av konspirasjoner og frykt enn hos andre kretsmedlemmer. Den paranoide politiske stilen deres resulterte også i at de oppfattet Arbeiderpartiet som et konspirativt parti, som arbeidet for noe annet enn det de hevdet offentlig.

²³⁹ Christian Benneche, «Arbeiderpartiets seier og de nasjonales kamp» i *Ragnarok* 1935, 157.

²⁴⁰ Christian Benneche, «Arbeiderpartiets seier og de nasjonales kamp» i *Ragnarok* 1935, 158.

²⁴¹ Christian Benneche, «Arbeiderpartiets seier og de nasjonales kamp» i *Ragnarok* 1935, 158.

Veien videre: partipolitikk

Hvor stor oppslutning Aass hadde om sine strategiske forslag vinteren 1934/35 er det vanskelig å si, men Walter Fürst lot seg ikke imponere. Å ta kontroll over ungdomsorganisasjonen til Nasjonal Samling var et dårlig alternativ. NSUF var en del av Nasjonal Samling, og partiet hadde misforstått og forrådt den nasjonalsosialistiske idé ifølge Fürst. Dette ville også hefte ved et mer selvstendig NSUF under brorskapets kontroll. Penger var det heller ikke stort av i NSUF. Når det gjaldt dyktige folk med de rette nasjonalsosialistiske holdningene tok Fürst det for gitt at disse ville være tilgjengelig for en ny organisasjon. Ifølge Fürst var han og Aass «enige om at der må en sterk organisasjon til og at vi må få ungdommen og arbeiderne med». ²⁴²

Spørsmålet er om Fürst fullt ut har forstått Aass' strategi. Fürst var opptatt av om NSUF kunne fungere som et politisk parti i tradisjonell forstand, mens Aass ønsket å bruke Nasjonal Samlings ungdomsorganisasjon i en langsiktig, metapolitisk kulturkamp. Når Aass konkluderte med at en halv menneskealder av arbeid lå forut for en maktovertagelse, var dette et poeng som Fürst ser ut til å ha oversett eller ignorert. Noe av forklaringen lå muligens i Fürsts personlighet. Ifølge Aass var han en utålmodig person som ikke evnet å gjennomføre langsiktige planer. ²⁴³ Fürsts politiske aktivisme sett under ett taler for at Aass' beskrivelse ikke var helt misvisende.

Walter Fürst forventet for eksempel et snarlig revolusjonært kupp fra Arbeiderpartiet, og holdt det for sannsynlig at valget i 1936 kunne bli det siste. ²⁴⁴ Denne frykten påvirket hans syn på hvilken strategi *Ragnarok*-kretsen burde forfølge. Fürst var redd for at Arbeiderpartiet ikke bare skulle forby «militære» organisasjoner som Hirten, men gå et skritt videre og forby Nasjonal Samling og andre høyre-radikale grupper. I en slik situasjon var det viktig at folket kjente til organisasjonen og visste hvem som sto i spissen for den: «Da gjelder det at [Hans S.] Jacobsen er kjent som fører så folk vil flokke sig om ham, som kan stole på sine nærmeste medarbeidere og som kan handle.» ²⁴⁵ Det hastet med andre ord å få etablert et politisk parti basert på de rette ideene og med de rette folkene før det var for sent.

²⁴² Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 28.3.1935 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁴³ Brev fra Axel Aass til Walter Fürst 19.4.1935 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁴⁴ Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 4.4.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁴⁵ Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 28.3.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

Oppsummering

Hans S. Jacobsen og de andre nasjonalsosialistene prøvde å få gjennomslag for sine ideologiske standpunkter i Nasjonal Samling. Skuffelsen over manglende gjennomslag i programarbeidet var begynnelsen på slutten for deres arbeid i partiet. Foruten de ideologiske uenighetene rundt partiets profil var det misnøye med både Quisling som person og hans valg av politiske strategi. Axel Aass og Walter Fürsts oppfatning av hva som var årsaken til Nasjonal Samlings manglende oppslutning skulle påvirke deres syn på hvilken strategi *Ragnarok*-kretsen burde velge. Valget våren 1935 sto mellom tradisjonell partipolitisk aktivisme eller en langsiktig kultur- og idékamp. Axel Aass argumenterte for det siste, og fikk støtte fra blant annet Christian Benneche jr. Walter Fürst mente det hastet med å få etablert et troverdig, partipolitisk, alternativ til Nasjonal Samling.

De to alternativene må forstås som idealtyper, for Aass så for seg at den politiske kampen en gang i fremtiden skulle ledes av en partilignende organisasjon, og Fürst var ikke blind for viktigheten av å spre nasjonalsosialismens ideer til et større publikum gjennom kulturell virksomhet. Forskjellen ligger i at Aass hadde innsett betydningen av å vinne det kulturelle hegemoniet *før* den politiske makten kunne gripes. En slik oppfatning kjennetegner dagens neo-fascister i *Nouvelle Droite*, og er inspirert av Aass' samtidige, Antonio Gramsci. Aass hadde ikke lest den italienske marxisten, som på dette tidspunktet befant seg i et av Benito Mussolinis fengsler, men at de kom frem til noen av de samme konklusjonene om forholdet mellom kultur og politikk er en interessant observasjon.

Roger Griffin fremhever både fascismen og marxismen som eksempler på politisk modernisme. Selv om marxismen, rent teoretisk, ser på arbeiderklassen (proletariatet) som den primære kilden til sosial fornyelse var mange marxister, ifølge Griffin, preget av den samme *anomi* som drev personer, som Axel Aass, til nasjonalsosialismen. Uansett hvilke rasjonelle sosiale og økonomiske årsaker som lå til grunn for Den russiske revolusjonen mener Griffin at bolsjevikene også var drevet av en trang til å etablere et nytt *nomos* som kunne skape et nytt fellesskap og holde den eksistensielle angsten, som modernitetens *anomi* skaper, på avstand.²⁴⁶ I lys av dette er det kanskje ikke så merkelig at en italiensk kommunist og norske nasjonalsosialister kunne ha et sammenfallende syn på forholdet mellom kultur og politikk. Som et skritt på veien mot det kommunistiske eller fascistiske Utopia var det nødvendig med en dyptgripende kulturrevolusjon.

²⁴⁶ Griffin, *Modernism and Fascism*, 172.

Ideologi medvirket til bruddet med Nasjonal Samling på to nivåer: For det første førte det til «rene» ideologiske konflikter, av den typen som Bruknapp og Emberland har påvist. For det andre førte det til konflikter rundt valg av strategi. Litt forenklet kan vi si at mens Nasjonal Samling «kun» ønsket en politisk revolusjon, ønsket *Ragnarok*-kretsen en mer omfattende kulturrevolusjon. Personer, som Aass og Christian Benneche jr., var ikke naive utopister, de var realistiske nok til å innse at det norske samfunnet ikke var klar for noen nasjonalsosialistisk revolusjon, og utarbeidet en rasjonell strategi for hvordan en nazistisk *avantgarde* skulle arbeide for å endre dette. Emberlands ideologianalytiske perspektiv gjør at han ikke ser tydelig nok hvordan det politiske systemet de måtte forholde seg til påvirket *Ragnarok*-kretsen, og hvor pragmatiske deler av miljøet var i sine strategiske vurderinger.²⁴⁷

²⁴⁷ I nyere forskning legger Emberland større vekt på hvordan det politiske systemets stabilitet påvirket den norske fascismen. Se Emberland, *Da fascismen kom til Norge*.

7 Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning

Uenigheter om ideologi og strategi gjorde at stadig færre i *Ragnarok*-kretsen så for seg at Nasjonal Samling var bevegelsen som skulle føre Norge mot en nasjonalsosialistisk kulturrevolusjon. Hva var alternativet? Høsten 1934 hadde de fleste i det radikale nasjonalsosialistiske miljøet fortsatt tro på tradisjonelt partipolitisk arbeid, men basert på Fürsts memoarer konkluderer Terje Emberland med at planene om et nytt parti hurtig ble forlatt.²⁴⁸ Mine kilder, fra Hans S. Jacobsens privatarkiv, viser at partiplanene var langt mer konkrete enn tidligere antatt, og at prosessen strakk seg frem til sommeren 1935.

Interregnum: Den norske klubb

Høsten 1934 var Walter Fürst fortsatt medlem av Nasjonal Samling, men han så åpenbart behovet for noe «mer» enn Quislings parti. Hvilken form som egnet seg best var mer usikkert. I første omgang prøvde Fürst å gjenopplive Den Nasjonale Klubb under navnet Den Norske Klubb. Fürst hadde på et møte i desember 1934 fått fullmakter av brorskapet til å utarbeide klubbens regler og mål. Dette skulle deretter presenteres for tidligere statsråd og bondebevegelsens sterke mann Johan E. Melbye.²⁴⁹ Enn så lenge sammenfalt Aass og Fürsts strategi: få etablert en partipolitisk uavhengig organisasjon, og knytt bånd til personer med innflytelse i samfunnet.

Det ble planlagt et konstituerende møte for Den Norske Klubb den 4. januar 1935 som mest sannsynlig ble avholdt. Jeg har ikke funnet noe referat eller andre kilder fra dette møtet, men den senere brevvekslingen mellom medlemmer av brorskapet tyder på at klubben ble formelt etablert. Mangelen på skriftlige kilder til klubbens aktiviteter er et resultat av reglementet, som ble forfattet i tråd med *Ragnarok*-kretsens paranoide politiske stil. Reglene var i stor grad en kopi av programmet til Den Nasjonale Klubb, men med et iøynefallende tillegg:

«Klubbens möter og diskusjoner skal ikke referers hverken offentlig eller privat, idet dette kan være en hindring for at der på mötene tales fritt ut i sakens interesse. Av denne grunn må

²⁴⁸ Emberland, *Religion og rase*, 262.

²⁴⁹ Brev fra Walter Fürst til Hans S. Jacobsen 29.12.1934 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

medlemmet ved optagelse avlegge løfte om å bevare taushet om alt som sies på klubbens møter.»²⁵⁰

Taushetsløftet ser ut til å ha blitt holdt, for mens det finnes referater fra andre møter i brorskapet, har jeg ikke funnet tilsvarende for Den Norske Klubb. Klubbens virke er nok et eksempel på *Ragnarok*-kretsens elitistiske syn på politikk. Fascismen er, ifølge Roger Griffin, populistisk i sin retorikk, men elitistisk i praksis.²⁵¹ Elitismen er også et trekk ved den paranoide politiske stilen. Den «paranoide» ser, i Hofstadters teori, på seg selv som medlem av en *avantgarde*, som har avslørt konspirasjonen og sett verden slik den «egentlig» er, mens resten av befolkningen lever i lykkelig uvitenhet.²⁵²

På tross av alt hemmelighetskremmeriet skulle aktivitetene høsten og vinteren 1934/35 få konsekvenser for Fürsts politiske fremtid. Som nevnt, var han fortsatt medlem av Nasjonal Samling selv om han hadde mistet troen på Quisling. Den Norske Klubb var aldri ment som noen direkte konkurrent til Nasjonal Samling, men klubbens lukkede karakter kom i konflikt med lojaliteten til Nasjonal Samling og partiets fører. Fürst var neppe dummere enn at han forsto dette. Intensjonene bak Den Norske Klubb kom også i konflikt med tanken om Nasjonal Samling som den samlende nasjonale bevegelsen i Norge.

«D.N.K. er politisk, men den driver ikke politikk. Den eksisterer for politikkenes skyld, men den lager ikke politikk. Den henvender sig til sine medlemmers politiske ansvarsbevissthet, men det å handle ut fra dette ansvar blir medlemmenes egen sak. D.N.K. samler sine medlemmer i den hensikt å skape kontakt mellom nordmenn som reagerer mot tidens materialisme, som samfundsmessig sett føler kollektivt og som er villig til å ofre livet for et fritt Norge. D.N.K. tar ikke kollektiv stilling til dagens partipolitikk, den kan derfor forene medlemmer av forskjellige partier.»²⁵³

Målet for Fürst ser ut til å ha vært å danne en lukket politisk diskusjonsklubb hevet over partipolitikken. Et slikt prosjekt var godt egnet til å trekke mektige menn i riktig, det vil si nasjonalsosialistisk, retning. Når Fürst valgte å etablere en politisk diskusjonsklubb fremfor en konkurrent til Nasjonal Samling var det mest sannsynlig fordi han ikke ønsket å utfordre Quisling direkte.²⁵⁴ Mye taler for at Fürst ønsket å bruke Nasjonal Samling som et redskap i sine egne politiske planer. Den Norske Klubb ble et kortvarig prosjekt, og dens eksistens må

²⁵⁰ Program for Den Norske Klubb i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁵¹ Griffin, *The Nature of Fascism*, 41.

²⁵² Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics», 82.

²⁵³ Den Norske Klubb i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁵⁴ I sin søknad om å bli medlem av Nasjonal Samling under okkupasjonen nevner Fürst sitt medlemskap i «en liten privat gruppe av nasjonalsosialister» i 1935. Søknad NS i L-sak Walter Fyrst.

sees i sammenheng med diskusjonen som foregikk internt i brorskapet om hvilken strategi som egnet seg best til å fremme nasjonalsosialismens sak i Norge.

Partiplaner

Tre medlemmer av brorskapet hadde i begynnelsen av 1935 kommet frem til at tiden var inne for en organisasjon uavhengig av Nasjonal Samling. To av disse mente brorskapet burde vente til etter et bondetog som Nasjonal Samling ønsket å organisere 1-2. juni samme år.²⁵⁵ Den tredje, som var Walter Fürst, mente paradoksalt nok at de ikke kunne la seg styre av ytre omstendigheter. «Vi deltar ikke i dagens politikk, men arbeider på lang sikt.»²⁵⁶ På tross av dette utsagnet, som kan tyde på at han delte Aass' syn på at de var involvert i en langsiktig politisk kamp, mente Fürst det hastet med å få stablet på beina et partipolitisk alternativ til Nasjonal Samling, som kunne lede denne kampen. En årsak var den overnevnte frykten for at Arbeiderpartiet skulle tilrane seg permanent makt gjennom et kupp. En annen er Fürsts aktivistiske natur og personlige ambisjoner. Han så åpenbart for seg en lederrolle i et nytt nasjonalsosialistisk parti.

I første kvartal av 1935 begynte han derfor å arbeide med planer for et nytt parti med en klar nasjonalsosialistisk profil. Quisling fikk nyss om planene og beskyldte Fürst for å splitte Nasjonal Samling. Føreren mente at han hadde utnyttet sin stilling i Nasjonal Samling til å rekruttere medlemmer til sitt nye parti. I lys av de forskjellige strategiene som ble diskutert internt i brorskapet, blant annet mellom Aass og Fürst, er det sannsynlig at Quisling hadde rett i sine mistanker. Fürst ble da også ekskludert fra Nasjonal Samling den 24. april 1935.²⁵⁷ Med alle broer brent til Nasjonal Samling sto han nå fritt å lansere sitt eget parti. Mye tyder på at Fürst hadde jobbet med planene om et nytt parti en stund. I slutten av april, mer eller mindre samtidig med at han ble ekskludert fra Nasjonal Samling, var navn og partiprogram allerede på plass. Landets nye nasjonalsosialistiske parti skulle hete Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning (N.S.A.).²⁵⁸

²⁵⁵ Ingen av medlemmene navngis i mine kilder.

²⁵⁶ Brev fra Walter Fürst til «Fosterbrødrene» 8.4.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁵⁷ Bruknapp *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933-1940*, 105.

²⁵⁸ Partiplanene har vært kjent tidligere, de nevnes blant annet av Dag O. Bruknapp i hans hovedfagsoppgave, men frem til nå har det kun vært et navn. I Hans S. Jacobsens privatarkiv ligger et utkast til program for N.S.A., en oversikt over hvem som skulle besette stillingene i det nye partiet samt flere brev som belyser diskusjonen rundt et nytt nasjonalsosialistisk parti datert vinteren og våren 1934/35. Den viktigste kilden til partiets ideologiske posisjon er et programutkast, men det er umulig å si med absolutt sikkerhet hvem som skrev det. I *Ragnarok*-kretsen var Walter Fürst den fremste pådriveren for etableringen av N.S.A. Det som taler imot at Fürst var alene om utkastet er at Hans S. Jacobsen etter krigen, i et brev til Dag O. Bruknapp, hevdet at Fürst var en av

Ambisjonene til Fürst var som alltid store, og de ble utlagt i detaljer. Det fantes planer for en partiorganisasjon på alle nivåer, fra lands- til lagsnivå. Partiets øverste ledelse skulle være et ti-manns stort sentralstyre. Her skulle det være egne stillinger for propaganda og ideologi samt egne ansvarlige for ungdommen, idrett og faglige lag. Kretslagene, som skulle avholde møter minst en gang i måneden, fikk ansvar for å «vinne nye, entusiastiske medlemmer».²⁵⁹ Fürst så åpenbart for seg at N.S.A. skulle være en massebevegelse.

Partiets struktur og den utadrettede propagandastrategien kan fremstå som underlig siden det heter at «Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning er et eliteparti som bygger på nasjonal og sosialistisk grunn».²⁶⁰ Når man leser retningslinjene og partiets program er det liten tvil om at det med «elite» menes autoritært og styrt av en liten gruppe visjonære og godt skolerte nasjonalsosialister. N.S.A. ble planlagt som en elitestyrte organisasjon der alt ble bestemt ovenfra, og der sentralstyret hadde uinnskrenket makt til å ekskludere medlemmer. Muligheten til å ekskludere medlemmer på denne måten er ironisk med tanke på Walter Fürsts skjebne i Nasjonal Samling, men her trumfet hans fascistiske syn på organisering de dårlige erfaringene fra Quislings parti.

Fascismen henter sin legitimitet fra «folket», derav populismen i Griffins definisjon, men samtidig forkaster den demokratiske valg. Fascister forstår seg selv som en utvalgt elite som har identifisert folkets «sanne» interesser, og de ser på det som sin oppgave å styre de organisasjonene som skal lede massene frem til en nasjonal gjenfødelse. Revolusjonen kan ikke overlates til folket, som er for skadet av dekadanse. Et av fascismens paradokser er, som allerede nevnt, at den er populistisk i retorikken, men elitistisk i praksis.²⁶¹ Historikeren Stanley G. Payne mener denne kombinasjonen av populisme og elitisme var et av fascismens mest unike trekk.²⁶² En slik elitistisk holdning preget *Ragnarok*-kretsen, og påvirket hvordan de så for seg at N.S.A. skulle organiseres. I et avsnitt om hvordan styrene på kretsnivå skulle

dem som var minst opptatt av «jødespørsmålet». Og som vi skal se var den som skrev utkastet særdeles opptatt av jødisk innflytelse og makt. I det samme brevet fra Jacobsen trekker han frem Stein Barth-Heyerdahl og Per Immerslund som de ivrigste antisemittene. Ingen av de to var tiltenkt noen lederposisjoner i N.S.A., men det er ikke umulig at de var involvert i kulissene. Den konspiratoriske antisemittismen som preget programutkastet samsvarer godt det som ellers er kjent om Barth-Heyerdahl og Imerslund. En annen mulighet er at Walter Fürsts antisemittisme var sterkere enn det Hans S. Jacobsen hevdet etter krigen. Antisemittiske konspirasjonsteorier passer godt inn i den paranoide politiske stilen som ellers preget Fürsts virksomhet. Uansett hvem som bidro til programutkastet er det hevet over enhver tvil at han må ha gått god for innholdet. N.S.A. var Fürsts prosjekt.

²⁵⁹ Lover og retningslinjer for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁶⁰ Lover og retningslinjer for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁶¹ Griffin, *The Nature of Fascism*, 37, 40-41.

²⁶² Stanley G. Payne, *A History of Fascism 1914-1945* (Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1995), 14.

velges, er det i margin påført med penn «ikke valg!».²⁶³ Hvem som har kommentert er ukjent, men mest sannsynlig var det Hans S. Jacobsen eller Walter Fürst selv.²⁶⁴

Frelsende antisemittisme som ideologisk fundament

Partiet skulle med andre ord være nasjonalsosialistisk (i.e. førerstyrt) i formen. Hvordan var det så med partiets ideologi og politiske mål? De konkrete politiske målene er det vanskelig å finne. Utkastet var det vi i dag vil kalle et prinsippprogram. Målene var formulert i vage og svulstige vendinger. N.S.A. skulle «lære folket å kjenne sig selv og sin makt. Det tror på og har tillid til folket, og vil arbeide for å avskaffe den sosiale, politiske og moralske nød av idag». ²⁶⁵ Årsakene til krisen var de borgerlige partienes manglende forståelse av de historiske og sosiale kreftene som var i sving i samtiden. Ledelsen i de øvrige partiene evnet ikke å ta innover seg de nye ideene fra kontinentet. Når det gjaldt Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti var disse i tillegg preget av «en bevisst vilje til å puste til nöden, til å fremelske kaos i samfundet». ²⁶⁶ Målet deres var proletariets diktatur, og et Norge under «den internasjonale jödeterror». ²⁶⁷

Antisemittismen var gitt en fremtredende plass i programmet, den var uttalt og direkte. Hadde det nye partiet til Fürst blitt en realitet ville det uten tvil vært det mest eksplisitt antisemittiske partiet i norsk historie. Verken hos Nasjonal Samling eller Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti finner vi den samme grad av åpenlys giftig og konspiratorisk antisemittisme. ²⁶⁸ Det er naturlig å se den økende antisemittismen i *Ragnarok*-kretsen, som var den sosiale konteksten der N.S.A. partiprogram ble utformet, som et resultat av den økende marginaliseringen av miljøet. Kretsen hadde på dette tidspunktet tapt kampen om Nasjonal Samlings ideologiske profil, og som jeg allerede har nevnt ble dette nederlaget plassert inn i en dualistisk verdensanskuelse, der den nordiske rase forsvarere, representert ved *Ragnarok*-kretsen, ble motarbeidet av jødene, ekte som «kunstige». Det var frimurerne,

²⁶³ Lover og retningslinjer for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁶⁴ Utkastet ble funnet i Hans S. Jacobsens privatarkiv.

²⁶⁵ Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁶⁶ Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁶⁷ Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁶⁸ Se for eksempel valgprogrammet for Nasjonal Samling i 1933 og Program for Norges Nasjonalsosialistiske Arbeider-Parti & Retningslinjer for NNSAP. Begge i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

«de kunstige jødene» som nå kontrollerte nå Quisling og Nasjonal Samling, og som hadde ansvaret for nederlaget i partistriden.

I presentasjonen av *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse introduserte jeg Saul Friedländers begrep *frelsende antisemittisme*, og argumenterte for at dette fulgte med som en integrert del av deres nasjonalsosialistiske verdensanskuelse. Programmet til N.S.A. bærer definitivt preg av en slik frelsende antisemittisme. En annen kilde, i samme tradisjon og som preger programutkastet, er det antisemittiske falsumet *Sions vises protokoller*. Protokollene ble først publisert i Russland i 1903. Etter Den første verdenskrig spredde protokollene seg videre til Europa og USA gjennom eksil-russere på flukt fra det nye kommunistiske regimet. Utover på 1920-tallet ble de publisert i store deler av den vestlige verden, blant annet av den amerikanske industrimagnaten Henry Ford. Sentralt i *Sions vises protokoller* sto forestillingen om at det fantes en jødisk konspirasjon, som gjennom kontroll ovenfra og agitasjon nedenfra søkte å ta kontroll over verden.²⁶⁹ Den første norske utgaven av protokollene ble publisert i 1920 som *Den nye verdenskeiser. Zions lærde ældstes protokoller*. Marta Steinsvik, en kjent forfatter i mellomkrigstidens Norge, var en av de som reiste landet rundt og holdt foredrag om den jødiske konspirasjonen.²⁷⁰ En mer direkte og personlig kilde til *Ragnarok*-kretsens antisemittisme var, som allerede nevnt, Eugen Nielsen.

Personen som har skrevet programutkastet til N.S.A. hadde åpenbart latt seg overbevise av alt dette. Jødisk-kontrollert finanskapital hadde ødelagt den opprinnelige harmonien mellom arbeider og bedriftseier. Det som kunne dannet grunnlaget for en sunn folkestet ble kvelt i fødselen av de parasittiske «gule» jødene. De «røde» jødene, marxistene, hadde tatt kontroll over sosialismen på den internasjonale arbeiderbevegelsen i 1864.

De gule jøder, finanskapitalistene, har suget kraften ut av jorden, bønderne og kirkene [red. de to siste er strøket over og erstattet med arbeidslivet og industrien i utkastet]. De har ribbet industriene og gjennom sitt profitbegjær de som virkelig har skyld i at verden reiste sig mot Tyskland. De røde jøder, marxistene, har drept og forkvaklet den oprindelige sosialisme og gjennom sosialdemokratiet og kommunismen har de pustet til kampen mellem desom skulle være venner.²⁷¹

Ikke overraskende mente forfatteren at jødisk makt også virket i Norge. Her til lands hadde jødene tatt kontroll over politiske partier og viktige organisasjoner. Gjennom disse kunne de kontrollere både arbeidsgiver og arbeider.

²⁶⁹ Håkon Harket, «Sions vises protokoller» i *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, red. Trond Berg Eriksen, Håkon Harket & Einhart Lorenz (Oslo: Cappelen Damm, 2005), 361-378.

²⁷⁰ Terje Emberland, «Antisemittismen i Norge 1900-1940» i *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, red. Trond Berg Eriksen, Håkon Harket og Einhart Lorenz (Oslo: Cappelen Damm, 2005), 409.

²⁷¹ Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

Finansjødene har tvunget innpå næringslivets menn en Arbeidsgiverforening som skal være dens tjener. De røde Marxistjøder har satt trollopsplinten i øinene på arbeiderne så de har latt sig slavebinde av det marxistiske såkalte Norske Arbeiderparti og dens underbruk, den såkalte Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon.²⁷²

I praksis satt jødene på alle sider av forhandlingsbordet. Foruten den åpenbare antisemittismen viser sammensmeltingen av jøder, griske kapitalister og slummarxister til én fiende at N.S.A. ville representert nasjonalsosialismen i sin mest radikale «sosialistiske» form. Påvirkningen fra Gregor Strasser og venstrefløyen innenfor det tyske nazi-partiet (NSDAP) på N.S.A. er åpenbar.²⁷³ For å ta tilbake makten fra finansjøder og marxistjøder måtte de germanske folkene skape en ekte sosialisme.²⁷⁴ På tross av alt snakket om sosialisme ser forfatteren(e) av programmet ut til å ha vært mest opptatt av den «indre» revolusjonen som måtte til for en nasjonal gjenfødelse.

En indre revolusjon

N.S.A.s program fremhevet at det som måtte til var en indre revolusjon: «N.S.A. vil ikke bare forandre statsformen i det ytre. Den vil også skape en åndelig og moralsk pånyfødelse av det norske folk.»²⁷⁵ I Roger Griffins definisjon av fascisme som politisk modernisme er kulturen den viktigste kilden til nasjonal gjenfødelse, og den «åndelige» dimensjonen står sentralt i fascismens kamp mot dekadanse.²⁷⁶ N.S.A.s uttalte mål passer en slik definisjon som hånd i hanske. Å hevde at Fürsts planlagte nasjonalsosialistiske parti var fascistisk, slik Griffin definerer det, er knapt nok kontroversielt. Mer interessant er det at passasjen bidrar til å forklare den senere overgangen til en mer metapolitisk strategi.

Drivkraften bak ønsket om et nytt parti og N.S.A. var som nevnt Walter Fürst, og han representerer en tradisjonell tilnærming til politikk. Fürst delte riktignok oppfatningen av nasjonalsosialismen som noe mer enn simpel partipolitikk: Nasjonalsosialismen var en verdensanskuelse og et livssyn, og målet var derfor intet mindre enn å skape et nytt nordisk menneske som med den nye tids ideer og verdier. Det som gjorde Fürst tradisjonell i motsetning til Axel Aass, var at han ønsket å gripe den politiske makten på vanlig måte: «N.S.A. vil gjennom storting og kommuner sette alt inn på å vinne skanse etter skanse.

²⁷² Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁷³ Emberland, *Religion og rase*, 22.

²⁷⁴ Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁷⁵ Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁷⁶ Griffin, *Modernism and Fascism*, 181-182.

Forsøke gjennom disse instanser å komme finanskapitalismen, den borgerlige liberalisme og marxistene inn på livet.»²⁷⁷ Når det nye partiet en gang i fremtiden grep makten var det ikke snakk om å gi slipp på den. Partiprogrammet slår fast at «N.S.A. vil det skapende livs diktatur over alle sine fiender».²⁷⁸ Hvis vi legger til grunn den politiske grunnholdningen som rådet i *Ragnarok*-kretsen og det tyske forbildet, er det lite som taler for at N.S.A. ville fulgt demokratiske prinsipper og norske politiske tradisjoner hvis partiet hadde materialisert seg og fått makt.

Fascistiske regimer vil, ifølge Roger Griffin, aldri kunne realisere sine ideologiske visjoner fullt ut. Deres behov for å forlenge den revolusjonære fasen gjør dem ustabile og sårbare. For å minske avstanden mellom utopi og virkelighet vil fascistiske regimer måtte ty til sosial ingeniørkunst i stor skala.²⁷⁹ Ved makten ville N.S.A. med stor sannsynlighet ha søkt å etablere et kulturelt hegemoni gjennom en storstilt omskolering av den norske befolkningen. En slik strategi samsvarer med det som i stor grad skjedde i fascistiske stater. *En metapolitisk strategi, i et liberalt demokrati, tilsier at en fascistisk kulturrevolusjon må gjennomføres i motsatt rekkefølge: Først gjennomsyres samfunnet med de «rette» ideer og verdier, deretter kan en politisk bevegelse gripe makten.*

Et dødfødt parti

Hvordan gikk det med N.S.A.? Planen til Fürst var at partiet burde organiseres i løpet av april, og presenteres offentlig 1. mai, blant annet gjennom Norsk Telegrambyrå og *Ragnarok*. Hans S. Jacobsen skulle presenteres som partiets leder. Deretter skulle det organiseres studiesirkler som jobbet i det stille frem til høsten 1935. Først da skulle partiet starte opp med utadrettet agitasjon. Samtidig skulle de lansere sitt eget forlag med det passende navnet Viking. Senest 1. januar 1936 skulle partiet lansere sin egen avis.²⁸⁰ Fürst var åpen for at partiet kunne stille til valg allerede høsten 1936.²⁸¹

Av disse konkrete punktene har jeg kun funnet et eksempel på at det ble noe mer enn møtevirksomhet og programarbeid: I juli 1935 kunne man lese i *Ragnarok* at: «NORSK

²⁷⁷ Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁷⁸ Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁷⁹ Griffin, *The Nature of Fascism*, 43.

²⁸⁰ Brev fra Walter Fürst til «Kampfeller» 30.3.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁸¹ Brev fra Walter Fürst til «Fosterbrødre» 8.4.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

SOCIALISTISK ARBEIDERRESING heter et nytt nasjonalt parti som for en tid siden er anmeldt til justisdepartementet.»²⁸² Jeg har ikke greid å klarlegge om dette faktisk skjedde, men uansett stilte partiet aldri til valg. Årsakene til at N.S.A. aldri ble realisert kan ha vært manglende oppslutning internt i kretsen. Axel Aass og Christian Benneche jr. hadde på dette tidspunktet innsett at de ytre forutsetningene for at en nasjonalsosialistisk massebevegelse skulle lykkes i Norge manglet. Muligens hadde deres innsikt funnet gehør hos andre medlemmer av kretsen. Hvilke forutsetninger var det snakk om, og hvorfor var de fraværende i Norge?

Stanley G. Payne har identifisert flere faktorer som han mener var en forutsetning for fremveksten av fascistisk massebevegelser. Payne konstaterer at fascistiske bevegelser hadde størst appell i de nye statene, som ble etablert på 1860- og 1870-tallet, og ikke blant de eldre statsdannelsene i vest og nordvest-Europa. Årsaken til dette er, ifølge Payne, at etablerte stater, som han definerer som eldre enn tre generasjoner, med et liberalt og demokratisk politisk system, som er eldre enn en generasjon, gir dårlig grobunn for fascistiske massebevegelser.²⁸³ Norge anno 1935 var en slik stat. Trusselen fra en revolusjonær venstreside var en annen viktig innenrikspolitisk faktor for fremveksten av fascistiske massebevegelser. Det norske Arbeiderpartiet hadde vært revolusjonært på 1920-tallet, men på 1930-tallet la det over til en reformerende og demokratisk vei til sosialismen. Dette førte til at høyre-radikale og fascistiske advarsler om en snarlig revolusjon fremsto som lite troverdig. Særlig etter kriseforliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet i 1935. Her er vi inne på et av de andre punktene til Payne, som hadde betydning i Norge: Fascistiske bevegelser var avhengig av at store grupper bønder og arbeidere ikke var representert innenfor det eksisterende politiske systemet. I Norge var situasjonen motsatt: Ikke bare var de representert, gjennom Arbeiderpartiet og Bondepartiet, men med kriseforliket fant disse to sammen i felles interesser. En eksisterende nasjonalistisk tradisjon, som Norge hadde, var en annen forutsetning for fremveksten av fascistiske bevegelser, men to andre faktorer hindret at denne kunne utnyttes av norske fascister. For det første hadde Norge få, om noen territoriale krav ovenfor andre stater. Slike krav var viktige for suksessen til italienske fascister og tyske nasjonalsosialister. For det andre hadde ikke Norge lidd noe ydmykende tap eller på annen måte tapt internasjonal anseelse i forbindelse med Den første verdenskrig. Tyskland hadde tapt krigen, med de materielle og psykologiske belastningene det medførte. Italia tilhørte den

²⁸² Notis i *Ragnarok* 1935, 131.

²⁸³ Payne, *A History of Fascism 1914-1945*, 486, 489.

seirende siden, men hadde ikke fått oppfylt sine territorielle krav. Begge deler var viktige for oppslutningen til de fascistiske bevegelsene.²⁸⁴

Roger Griffin har kommet frem til noen av de samme konklusjonene som Stanley G. Payne: En fascistisk bevegelse har kun muligheter til å gjennomføre en vellykket revolusjon når et liberalt demokrati befinner seg i en spesielt sårbar situasjon: Det politiske systemet må være modent nok til å ekskludere trusselen om et militært eller monarkisk kupp, samtidig som det mangler den nødvendige konsensusen i befolkningen om liberale og demokratiske verdier, samt de politiske prosedyrene knyttet til disse.²⁸⁵ Ifølge Griffin er en viktig årsak til den manglende oppslutningen i stabile demokratier fascismens avvisning av alle eksisterende politiske ideologier samt dens radikale etiske og sosiale mål.²⁸⁶

Den spansk-amerikanske sosiologen og statsviteren Juan J. Linz har pekt på mange av de samme årsakene, som Payne og Griffin, til at fascismen fikk oppslutning i noen samfunn, men mislyktes fullstendig i andre. Han har spesielt fremhevet at fascismen var en *late-comer* blant de politiske ideologiene, noe som førte til at det fantes et begrenset *politisk rom* som den kunne etablere seg i.²⁸⁷ I Norge manglet helt klar det politiske rommet, som Linz fremhever. Bønder og arbeidere var allerede organisert i bevegelser og politiske partier som ivaretok deres interesser.

Jan Petter Myklebust og Bernt Hagtvat konkluderte allerede i 1980 med at de fleste av de nevnte forutsetningene, som Linz, og senere Payne og Griffin har fremhevet, manglet i Norge. Nasjonal Samling manglet det nødvendige politiske rommet til å bli en massebevegelse.²⁸⁸ I sin kommende bok, *Da fascismen kom til Norge: Den Nasjonale Legions vekst og fall 1927 til 1928*, trekker Terje Emberland følgende konklusjon: «De samfunnsmessige spenninger som kunne ha skapt en sosial basis for et fascistparti, var ved inngangen til 30-årene i ferd med å svekkes. Fascismen ble deretter et marginalt fenomen og Nasjonal Samling dens politiske skraphaug.»²⁸⁹

²⁸⁴ Payne, *A History of Fascism 1914-1945*, 489.

²⁸⁵ Griffin, *The Nature of Fascism*, 211.

²⁸⁶ Griffin, *The Nature of Fascism*, 45.

²⁸⁷ Juan J. Linz, «Political Space and Fascism as a Late-Comer: Conditions Conducive to the Success or Failure of fascism as Mass Movement in Inter-War Europe» i *Who were the Fascists: Social roots of European Fascism*, red. Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvat & Jan Petter Myklebust (Oslo: Universitetsforlaget, 1980), 153-178.

²⁸⁸ Bernt Hagtvat & Jan Petter Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling: A study in the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945» i *Who were the Fascists: Social roots of European Fascism*, red. Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvat & Jan Petter Myklebust (Oslo: Universitetsforlaget, 1980), 639-644.

²⁸⁹ Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 126.

Til sammen forklarer dette hvorfor en fascistisk massebevegelse, som Nasjonal Samling prøvde å være, og som N.S.A. var tenkt å skulle bli, ikke lyktes i Norge. Mye taler for at *Ragnarok*-kretsen, under påvirkning av Axel Aass og Christian Benneche jr., kom til den samme konklusjonen sommeren 1935.

Oppsummering

Med N.S.A. ønsket Walter Fürst å etablere et radikalt nasjonalsosialistisk parti, som et alternativ til Nasjonal Samling. Hvis partiet hadde blitt en realitet ville det forfektet en verdensanskuelse preget av en *frelsende antisemittisme*. Det ble med planen, og en sannsynlig årsak var manglende oppslutning internt i *Ragnarok*-kretsen. Flere av medlemmene hadde innsett at veien frem til politisk makt var lang, og at Fürsts kortsiktige partipolitiske planer var dømt til mislykkes. I Norge manglet det politiske rommet som muliggjorde fremveksten av en fascistisk massebevegelse, det være seg Nasjonal Samling eller et mer radikalt N.S.A.

Hva betydde Fürsts dødfødte parti for den politiske strategien fremover? Selv om jeg ikke har funnet kilder som eksplisitt sier det, er det rimelig å anta at fiaskoen med N.S.A. var et skudd for baugen for Fürsts ønske om et nytt nasjonalsosialistisk parti. Axel Aass hadde spådd at «ditt nye parti vil gjøre den samme dundrende fiasko som NNSAP og Karl Meyers parti». ²⁹⁰ To partier som får Nasjonal Samling til å fremstå som en partipolitisk suksess. Aktivitetene etter sommeren 1935 etterlater liten tvil om at det var Aass' og Benneches metapolitiske strategi som vant frem i *Ragnarok*-kretsen.

Roger Griffin har identifisert to overlevelsestrategier som revolusjonære nasjonalister har fulgt i «the 'post fascist age'», der liberaldemokratiske verdier dominerer. Den ene er å tilpasse seg ved å kvitte seg med den revolusjonære profilen. Den andre er «[...]to abandon all aspirations to become the nucleus of a mass movement, and instead to take the form of a cadre organization run by a small, self-appointed elite of activist for ideological, organizational or subversive ends». ²⁹¹ En slik strategi vil fremstå som mer realistisk for grupper som mangler politisk innflytelse, og som består av medlemmer med nok selvinnsikt til å erkjenne det. Etter sommeren 1935 ser det ut som stadig flere i *Ragnarok*-kretsen innså at veien frem til politisk makt var lang i et liberalt og demokratisk Norge.

I 1939 skulle Johan B. Hjort, som da var blitt tettere knyttet til *Ragnarok*-kretsen, konkludere med at en ny partidannelse var håpløs. Nordmenn hadde det for godt i sin lille og

²⁹⁰ Brev fra Axel Aass til Walter Fürst 19.4.1935 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁹¹ Griffin, «From slime mould to rhizome», 38.

tilsynelatende fredelige krok av Europa. I en artikkel rettet mot den rastløse nasjonale ungdommen konkluderer han med at «Politisk kan de vanskelig gjøre sig gjeldende annerledes enn hver for sig, innen de partier de måtte være medlemmer av. De må der ta sikte på å ‘inficere’ – vil vel motstanderne kalle det – partiene med sine synsmåter.»²⁹² Hver enkelt måtte arbeide i sitt lokalmiljø, og rekruttere søkende mennesker som var sympatisk innstilt til den «nasjonale» sak.

Roger Griffin har pekt på at et av kjennetegnene ved etterkrigstidens høyre-radikalisme er det han om omtaler som «the metapoliticization of fascism».²⁹³ Griffin knytter denne metapolitiseringen til en situasjon der fascismen er fragmentert og mangler en enhetlig populistisk bevegelse å samle seg rundt. Han sammenligner situasjonen etter 1945 med den før 1914. Etter fiaskoen med N.S.A. skjedde det helt klart en metapolitisering av *Ragnarok*-kretsens strategi. Det norske eksemplet viser at en slik utvikling også fant sted i stabile liberale demokratier under fascismens «gullalder». Mye metapolitisk arbeid måtte gjøres før visjonene om et nasjonalsosialistisk Norge kunne realiseres. I første omgang var det viktig å få etablert et intellektuelt troverdig organ der kretsen kunne spre sine ideer.

²⁹² Johan B. Hjort, «Overvintring» i *Ragnarok* 1939, 19-20.

²⁹³ Roger Griffin, «Interregnum or Endgame: The radical right in the ‘post-fascist’ era» i *Fascism: Critical Concepts in Political Science, Volume III Fascism and Culture*, red. Roger Griffin & Matthew Feldman (London: Routledge 2004), 360-364; Se også Roger Griffin «Fascism’s new faces (and new facelessness) in the ‘post-fascist’ epoch» i *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*, red. Roger Griffin, Werner Loh & Andreas Umland (Stuttgart: *ibidem*-Verlag, 2006), 29-61.

8 Tidsskriftet Ragnarok

Parallelt med at Walter Fürst prøvde å organisere N.S.A. lanserte Hans S. Jacobsen det som skulle bli de radikale norske nasjonalsosialistenes mest vellykkede prosjekt: tidsskriftet *Ragnarok*. Jacobsen var en utpreget handlingsorientert personlighet, og han ønsket åpenbart ikke å overlate alle initiativ til Walter Fürst. På dette tidspunktet hadde Jacobsen etablert seg som en lederskikkelse i det radikale, tyskorienterte nasjonalsosialistiske miljøet og var allerede tiltenkt rollen som fører for N.S.A.

Vinteren 1934/35 var motivasjonen til politisk aktivisme fortsatt høy i brorskapet, men flere enn Axel Aass var skeptiske til Fürsts partipolitiske bestrebelser. Mange i miljøet, som Adolf Egeberg jr., Tor Strand, Otto S. Engelschiøn og Albert Wiesener, var fortsatt medlemmer av Nasjonal Samling, og ønsket nok å fokusere på aktiviteter som lot seg kombinere med dette. Flere hadde også dårlig erfaring med partipolitiske sekter, blant annet gjennom NNSAP.²⁹⁴ I lys av dette er det grunn til å tro at Axel Aass' linje, sentrert rundt ideologisk påvirkning innenfor og utenfor Nasjonal Samling, hadde støtte hos et flertall av kretsmedlemmene. Tidsskriftet var helt fra fødselen av Hans S. Jacobsens prosjekt, noe som taler for at også han støttet Aass' langsiktige metapolitiske strategi.

Selve navnet *Ragnarok* har sin egen historie, som det er verdt å gjengi. Da det var tid for å markere tidsskriftets tiårsjubileum kunne Stein Barth-Heyerdahl fortsatt huske hvordan navnet ble til. Jacobsen hadde samlet sine nærmeste allierte:

Det viste seg fort at alle gode navn forlengst var oppbrukt. Antallet tidsskrifter er nemlig umåtelig stort, og når menneskeheten ikke føler dette som en ulidelig plage, så er det ene og alene på grunn av at de aller fleste tidsskrifter er gått inn av mangel på interesse eller idé allerede før de ble to år gamle. 'Det er vel ikke noe tidsskrift som har hett Helvete,' sa en av karene arg. Fyrst, som oppfattet dette som en vits, vilde forbedre den og kom til å si 'Ragnarok'. Men mens ordet forlot hans munn, gikk det et forklaret drag over hans panne. Han og vi alle følte at dette var det navn som passet best. Navne-saken var som avgjort.²⁹⁵

Det var altså Walter Fürst, den eneste som kunne ha utfordret Jacobsens lederposisjon med en viss tyngde og den fremste motstanderen av Aass' metapolitiske strategi, som ga tidsskriftets dets navn. *Ragnarok* ble lansert før Fürsts partiprojekt havarerte sommeren-høsten 1935, og det er usikkert hvilken rolle tidsskriftet var tiltenkt hvis N.S.A. var blitt en realitet. Selv om

²⁹⁴ Emberland, *Religion og rase*, 262.

²⁹⁵ Stein Barth-Heyerdahl, «Hilsener til 'Ragnarok's 10 års jubileum» i *Ragnarok* 1944, 4.

Fürst planla en egen partiavis for N.S.A. ønsket han at *Ragnarok* skulle fortsette som et ideologisk månedstidsskrift.²⁹⁶

Tidsskriftets profil

Med *Ragnarok* vant Axel Aass en viktig seier i den interne debatten med Walter Fürst. Han ønsket at *Ragnarok* skulle bli en nazistisk motsvarighet til Erling Falks *Mot Dag* og at kretsen rundt tidsskriftet skulle fungere som en intellektuell *avantgarde* for spredningen av nasjonalsosialismens ideer i Norge:

‘Ragnarok’ vil kunne ha en meget stor betydning i kampen for de nye ideers seir i Norge. Det kan tjene til aa formidle impulsene fra Tyskland og saaledes skape den paatrengte grobunn for den nye tid. La en intellektuell krets og tidsskriftet sørge for den rette grobunn, saa klarer nok en organisasjon senere alt saa- og høstarbeidet.²⁹⁷

Jacobsen ser ut til å ha delt Aass’ visjoner om *Ragnarok* som en spydspiss i den ideologiske kampen. I den første lederartikkelen kan vi lese at: «’RAGNAROK’ skal være et nasjonalt, norsk månedsskrift. Det vil i korte avhandlinger og artikler ta standpunkt til spørsmål av vesentlig betydning for folk og stat.»²⁹⁸ Tidsskriftet skulle være saklig og rettfærdig, «men det er ikke dermed vår mening å skrive objektivt og civilisert og salongkultivert og dannet i den betydning at der ingen forskjell skal være på godt og ondt».²⁹⁹ Fascismen, som en altomfattende verdensanskuelse, vil søke å erstatte den rådende forståelsen av hva som er «godt» og «ondt» med sin egen. En slik holdning dominerte, som jeg skal komme tilbake til, også blant de radikale nasjonalsosialistene, og *Ragnarok* skulle bidra til å spre den nye, nasjonalsosialistiske etikken.

Bruken av nasjonalt fremfor nasjonalsosialistisk i beskrivelsen av den redaksjonelle linjen, var nok et resultat av den generelle begrepsforvirringen som rådet i miljøet, samt at Jacobsen ønsket at tidsskriftet skulle nå ut til flere enn den snevre kretsen av overbeviste nasjonalsosialister som hadde samlet seg rundt han. På tross av dette la ikke redaktøren skjul på sine politiske sympatier: «Og når man nu står overfor det faktum, at samfundet er i støpeskjeen, så får man også ha oss undskyldt at vi sympatiserer mindre med en forflatende,

²⁹⁶ Brev frå Walter Fürst til «Kampfeller» 30.3.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁹⁷ Brev fra Axel Aass til Hans S. Jacobsen 22.3.35 og Brev fra Walter Fürst til Axel Aass 28.3.1935 i PA Hans S. Jacobsen\Boks 3 Ragnaroks redaksjonsarkiv\Diverse korrespondanse med W.Fürst, Nasjonale Klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

²⁹⁸ Leder i *Ragnarok* 1935, 1.

²⁹⁹ Leder i *Ragnarok* 1935, 1-2.

materialistisk marxisme enn med den nasjonale socialism hos det oss rasebeslektet folk.»³⁰⁰ Det var da aldri heller tvil om hvordan *Ragnarok* forholdt seg til Hitler-Tyskland. En viktig oppgave for redaktøren og andre bidragsytere var å korrigere det de mente var et negativt og feilaktig bilde av Det tredje riket i norsk offentlighet. Allerede i første hefte finner vi en kritikk av den norske pressens dekning av Tyskland.³⁰¹

Ragnarok og Nasjonal Samling

Samtidig som *Ragnarok* definerte seg selv som et nasjonalt tidsskrift, og åpent sympatiserte med nasjonalsosialismen og Hitlers Tyskland, var redaksjonen opptatt av å understreke at *Ragnarok* ikke hadde noen forbindelse til Nasjonal Samling:

NASJONAL SAMLING har ingen forbindelse med 'Ragnarok', slik som enkelte har ment. Det utgis og redigeres som et fritt og uavhengig tidsskrift av Hans S. Jacobsen, som ikke står tilsluttet noe parti. Der står 'uavhengig månedsskrift' på første side, og som man kanskje vil ha sett pleier vi å tale uten omsvøp.³⁰²

Behovet for å distansere seg var gjensidig: Partiavisen *Nasjonal Samling* hadde fått flere henvendelser fra lesere som var misfornøyde med *Ragnaroks* nyhedenske og kristendomskritiske profil.³⁰³ Tidsskriftet ble åpenbart forbundet med Nasjonal Samling, men partiet ønsket ikke å fremstå som norske «nazister». Av den grunn falt det partiledelsen tungt for brystet å bli assosiert med *Ragnarok*. Slik Nasjonal Samling så det gikk partiet inn for en «nasjonal socialisme i overenstemmelse med norske forhold og vårt folks egenart».³⁰⁴ Jacobsen hadde riktignok vært medlem av partiet, men nå gikk han inn for en utpreget tysk nasjonalsosialisme, og ikke minst for det tyske nyhedenskapet. Nasjonal Samlings holdning var at de kristne grunnverdiene skulle vernes, utover det ønsket ikke partiet å ta stilling i religiøse spørsmål. Dessverre var det slik at «folk flest ser på tidsskriftet 'Ragnarok' som et autoritativt uttrykk for NS syn og retningslinjer», skriver Nasjonal Samlings partisekretær Rolf Jørgen Fuglesang.³⁰⁵ Han så seg derfor nødt til å rykke ut med et skriv der han ba «alle NS tillitsmenn og medlemmer ikke å ha nogen befatning med overnevnte tidsskrift».³⁰⁶

Fuglesangs skriv førte til en viss forvirring blant *Ragnarok*-lesende partimedlemmer. Partisekretæren måtte derfor understreke at han kun mente at partiets medlemmer ikke burde

³⁰⁰ Leder i *Ragnarok* 1935, 1.

³⁰¹ O. Augdahl «Den norske presse og Tyskland» i *Ragnarok* 1935, 15-17.

³⁰² Kringsjå i *Ragnarok* 1935, 205.

³⁰³ Kringsjå i *Ragnarok* 1935, 205.

³⁰⁴ Brev fra Rolf Jørgen Fuglesang til Kåre Bjørgen kopi i PA Jacobsen\Boks 1\NS 1933-34.

³⁰⁵ Brev fra Rolf Jørgen Fuglesang til Kåre Bjørgen kopi i PA Jacobsen\Boks 1\NS 1933-34.

³⁰⁶ Rundskrivelse nr. 18 5.9.1935 fra Rolf Jørgen Fuglesang kopi i PA Jacobsen\Boks 1\NS 1933-34.

fungere som kommisjonærer og forhandlere av tidsskriftet.³⁰⁷ Underforstått: Det var fortsatt greit å lese *Ragnarok*. Jacobsen og de andre i kretsen var nok lettet over det siste, for selv om de ønsket å distansere seg fra Nasjonal Samling utad, ønsket de å påvirke partimedlemmenes ideologiske holdninger. Dette var et sentralt element i Axel Aass' langsiktige plan for å overta partiet innenfra.

Ragnarok-kretsen søkte også å påvirke Nasjonal Samling gjennom partiets egne organer. Som vi har sett var flere kretsmedlemmer på dette tidspunktet (1935) fortsatt medlem av partiet. Enn så lenge kunne de derfor arbeide relativt uforstyrret innenfor partiet. Høsten 1935 skrøt redaktør av partiavisen *Vestlandets Avis*, og medlem av *Ragnarok*-kretsen, Adolf Egeberg Jr., av hvordan avisene ble styrt «efter de retningslinjer som vi en gang trakk op i felleskap med resten av 'broderskapet'». ³⁰⁸

Adolf Egeberg jr. ser ut til å ha sluttet helhjertet opp om Aass' strategi. I et brev til Hans S. Jacobsen foreslo han å bruke den dansk-norske konflikten om Grønland for å nå et bredere publikum. Det later til at redaktøren syntes det var en god idé. I 1935 ga *Ragnarok* Grønlandssaken og beslektede temaer, som Kieltraktaten og norsk fiskeripolitikk, en omfattende dekning.³⁰⁹ Fokuset på den såkalte ishavspolitikken skulle fortsette i flere år, og Jacobsen greide da også å få et bredt spekter av kjente nordmenn til å uttale seg i tidsskriftets spalter.³¹⁰

Opplag og lesere

Ragnarok var spydspissen i kretsens kamp mot kulturelt forfall og for et nytt nasjonalsosialistisk Norge. Som nevnt flere ganger var tidsskriftet, ved siden av Arbeidstjenesten (A.T.), det mest vellykkede prosjektet til kretsen. Når man skal vurdere gjennomslagskraft er det naturlig å se på opplagstall og leserkrets. I slutten av 1935 hadde tidsskriftet fått 660 abonnenter, og det kom fort opp i et opplag på 3000.³¹¹ Økonomisk gikk det i null, og ingen av de involverte tjente noe særlig penger på foretaket: «Tidsskriftet har for øvrig nu så mange abonnenter og så stort opplag at det – riktignok uten at redaksjonen,

³⁰⁷ Brev fra Rolf Jørgen Fuglesang til Kåre Bjørgen kopi i PA Jacobsen\Boks 1\NS 1933-34.

³⁰⁸ Brev fra Adolf Egeberg Jr. til Hans S. Jacobsen 14.11.1935 i PA Jacobsen/Boks 3/Brev til Jacobsen

³⁰⁹ Brev fra Adolf Egeberg Jr. til Hans S. Jacobsen 14.11.1935 i PA Jacobsen/Boks 3/Brev til Jacobsen; *Ragnarok* Hefte 1 og 2 1935 har dette som sine hovedsaker. Dekningen fortsetter med leserbrev og innlegg utover året.

³¹⁰ Se for eksempel årgang 1938 av *Ragnarok*.

³¹¹ Notis i *Ragnarok* 1935, 248; Emberland & Roughvedt, *Det ariske idol*, 212.

expedisjon og de fleste medarbeidere har tatt eller fått ett øre for sitt arbeid – siste år bar sig selv», skriver Jacobsen i 1939.³¹²

Når det gjaldt lesekrets viser bekymringene fra partiledelsen i Nasjonal Samling at tidsskriftet må ha hatt en betydelig del av sine lesere i partiet, og i dets sympatiserende omland. Utover dette er det vanskelig å danne seg noe eksakt bildet av hvem som leste *Ragnarok*, men noen indikasjoner på at tidsskriftet nådde ut til et bredere publikum finnes. For det første var redaktør Hans S. Jacobsen en kjent mann i sine hjemtrakter, og han hadde tidligere vært en flittig bidragsyter til lokalpressen i Moss. Dette førte til en viss interesse lokalt. Tidsskriftet ble blant annet anmeldt av *Moss Avis*, som ga det gode kritikker.³¹³

Foruten en viss lokal interesse hadde Jacobsen et stort sosialt nettverk som omfattet personer med et bredt spekter av politiske holdninger. En av hans gode venner var den kjente samfunnsøkonomen, motdagisten og senere motstandsmannen, Johan Vogt. På tross av at han befant seg på den politiske venstresiden var han en ivrig leser av *Ragnarok*: «Jeg har idag sendt min fremstilling av de norske skattespørsmål til dig, og vil gjerne ha Ragnarok i bytte. Jeg har hittil bare fått lest noen av numrene», skriver Vogt til Jacobsen i 1935.³¹⁴ De to var gode venner, og Vogt ba Jacobsen hilse til «Pip», et kjæleavn på Jacobsens kone. Vogt mente de to snart fikk sette seg ned for å løse verdensproblemene en gang for alle.

Et annen politisk motstander som leste *Ragnarok* var Alf Larsen, redaktør av det antroposofiske tidsskrift *Janus*. For Larsen representerte antroposofien og *Janus* noe som overskred samtidens politiske fronter. Dette var et ståsted Jacobsen kunne sympatisere med, og han gav flere ganger uttrykk for en personlig beundring for Larsen. Han var en av flere «anstendige typer» i samtiden.³¹⁵ Hvor høyt Jacobsen satte redaktøren av *Janus*, illustreres best ved at Larsen nevnes i samme åndedrag som lederen for de tyske nyhedningene, indologen Wilhelm Hauer, en person som sto meget høyt i kurs hos Jacobsen. Når *Ragnarok* publiserte en oversikt over anbefalt lesestoff kan vi lese følgende: «Av tidsskriftene vil vi nevne de tilsynelatende rakt motsatte ‘Deutscher Glaube’ av Wilhelm Hauer og ‘Janus’ av Alf Larsen. Alf Larsen utgir idag det beste tidsskriftet i Norden. Han har hjerte og ære i jorden.»³¹⁶ Men det fantes grenser for hva Jacobsen kunne tolerere: Når Larsen kritiserte det nye

³¹² Hans S. Jacobsen, «Den store humbug» *Ragnarok* 1939, 203.

³¹³ Brev fra Vebjørn Gudem Larssen til Hans S. Jacobsen 19.11.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Brev til Jacobsen.

³¹⁴ Brev fra Johan Vogt til Hans S. Jacobsen 9.11.1935 i PA Jacobsen\Boks 3\Brev til Jacobsen.

³¹⁵ Hans S. Jacobsen, «Nasjonalsocialism og fascisme» i *Ragnarok* 1935, 136.

³¹⁶ Notis i «Kringesjå» i *Ragnarok* 1937, 51.

Tyskland og dets norske forsvarere ville Jacobsen ha seg frabedt å bli utsatt for den slags «kvalmeprodukter».³¹⁷

Disse spredte eksemplene viser at *Ragnarok* hadde lesere utenfor kretsen av Jacobsens meningsfeller. Mye taler altså for at *Ragnarok* ble noe mer enn en «internavis» for norske nazister. I så måte var tidsskriftet kanskje blant de mer vellykkede fascistiske publikasjonene i mellomkrigstidens Norge. *Ragnarok* og dets redaktør, ble tatt alvorlig nok til at profilerte samfunnsdebattanter tok seg bryet med å lese det han skrev. På den andre siden endret ikke Larsen eller Vogt politisk ståsted av å lese *Ragnarok*. Alf Larsen forble antroposof og Vogt var fortsatt venstreorientert og senere motstandsmann under krigen. Begge var overbeviste anti-nazister.

Internasjonale forbindelser

Etter hvert ble Hans S. Jacobsen en kjent nazi-publisist med internasjonale kontakter. Den mest innflytelsesrike av disse var uten tvil Heinrich Himmler, *Reichsführer-SS* og en av Det tredje rikets mektigste menn. Himmler idealiserte den nordiske rase og delte *Ragnarok*-kretsens pangermanske ideologi. Senere, under okkupasjonen, skulle det vise seg at de ideologiske forskjellene nok var større enn begge parter trodde, men på 1930-tallet var tonen mellom Hans S. Jacobsen og *Reichsführer-SS* god. Ifølge en av Jacobsens ansatte, var sjefen den eneste nordmannen som var «dus» med Himmler.³¹⁸ Kontakten med SS skulle få større betydning under den tyske okkupasjonen, men allerede på 1930-tallet prøvde Jacobsen å bruke sine kontakter i organisasjonen til å fremme «sine» interesser. Blant annet prøvde han, til ingen nytte, å overtale Himmler til å lette på møteforbudet for sine nyhedenske trosfeller i *Deutsche Glaubensbewegung* (D.G.).³¹⁹

Organisasjonen, som var grunnlagt og frem til 1936 ble ledet av indologen Jacob Wilhelm Hauer, var Tysklands største *völkisch*-religiøse forbund. D.G. virksomhet foregikk hele tiden på regimets nåde, og i 1935 fikk organisasjonen møteforbud. Forfølgelsen av de tyske nyhedningene ble styrt av Reinhard Heydrich, en av Himmlers nærmeste underordnende.³²⁰

Hauer trakk seg som D.G.s leder i 1936, men ønsket å fortsette religionskampen gjennom sitt uavhengige tidsskrift *Deutscher Glaube*. I den forbindelsen skrev han til Hans S.

³¹⁷ Notis i «Kringsjå» i *Ragnarok* 1937, 119.

³¹⁸ I motsetning til De, som var tidens mer formelle tiltaleform.

³¹⁹ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 99-102.

³²⁰ Emberland, *Religion og rase*, 38-63.

Jacobsen, og spurte om han kunne sitte i tidsskriftets redaksjonsråd. Jacobsen takket ja, og hans forsøk på å hjelpe sine tyske trosfeller må sees som et resultat av det personlige vennskapet med Hauer.³²¹

I 1935 hadde Jacobsen deltatt på de nordiske dagene i Lübeck, her hadde han blant annet blitt kjent med svensken Carl-Ernfrid Carlberg, grunnlegger av *Samfundet Manhem* og leder i Svearikets Förlag.³²² I Sverige hadde *Samfundet Manhem* hadde bidratt på fascistiske kulturfronten og satt den politiske kampen inn i et større historisk perspektiv. Foreningen ble stiftet i 1934 av Carlberg, og skulle fremme den «nasjonale saken» i Sverige, noe som ifølge den svenske historikeren Lena Berggren mer presist kan beskrives som svensk ultra-nasjonalisme og fascisme. I *Samfundet Manhem* arbeidet politisk aktive nazister side om side med *völkisch*-orienterte svermere som ønsket en kulturell gjenfødelse av den nordiske ånd. Berggren konkluderer med at selv om foreningen mest sannsynlig aldri hadde flere enn 400 medlemmer var det en av de mest innflytelsesrike ultra-nasjonalistiske organisasjonene i datidens Sverige.³²³ Carlberg og *Samfundet Manhem* skulle senere inspirere *Ragnarok*-kretsen til å lansere kulturforeningen Landnåm.

Jacobsens vennskap med Carlberg ga han åpenbart en viss anseelse blant politisk likesinnede i Sverige. Våren 1938 tok Allgermanska Förbundet, en nystartet organisasjon bestående av svenske studenter og akademikere, kontakt med Jacobsen. Forbundets mål var å fremme samarbeid og forståelse mellom de germanske folkene samt beskytte det nordiske blodet.³²⁴ Mannen som henvendte seg til *Ragnaroks* redaktør på vegne av Allgermanska Förbundet var Bengt Lundholm, medlem av Sveriges Nationalsocialistiska Arbetarparti og en kjent taler blant svenske nasjonalsosialister.³²⁵ Jacobsen sendte dem i første omgang et eksemplar av *Ragnarok*. Lundholm tok deretter ny kontakt høsten 1938, denne gangen med ønske om hjelp fra Jacobsen til å etablere et eget tidsskrift. Den største utfordringen var finansieringen, og Lundholm var på jakt etter økonomiske støttespillere i Norge. I tillegg hadde forbundet planer om å arrangere en allgermansk leir sommeren etter i Jemtlands-

³²¹ Emberland, *Religion og rase*, 281-284

³²² Emberland, *Religion og rase*, 281.

³²³ Lena Berggren, «*Völkisch* Thought in Sweden: The Manhem Society and the Quest for National Enlightenment 1934-44» i *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, red. Horst Junginger & Andreas Åkerlund (Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013), 153-167.

³²⁴ Brev fra Bengt Lundholm til Hans S. Jacobsen 23.5.1938 i L-sak Hans S. Jacobsen\Boks 2\Omslag 14\Dokument 5.

³²⁵ Magnus Alkarp, *Fyra dagar i april: påskkravallerna i Uppsala 1943* (Lund: Historiska Media, 2013), kapittel 5; Jeg har dessverre kun hatt tilgang til en elektronisk utgave uten sidenummering, og nærmere angivelse er derfor ikke mulig.

fjellene med muligheter for å besøke sine norske kampfeller på andre siden av grensen.³²⁶

Denne gangen var Jacobsen noe mer imøtekommende. Han var på vei til Tyskland, fortalte han, og skulle ta det opp med sine kontakter der. Jacobsen var ikke helt sikker på hvordan et slikt allgermansk tidsskrift skulle organiseres, men ambisjonene var i utgangspunktet store. Tidsskriftet burde trykke artikler på tysk, engelsk, flamsk og skandinaviske språk. Om planene for et Allgermansk tidsskrift ikke skulle la seg realisere kunne forbundet få en fast spalte i *Ragnarok*, og pamfletter kunne distribueres sammen med det.

Det allgermanske tidsskriftet til Lundholm og Jacobsen materialiserte seg ikke, og noen fast spalte i *Ragnarok* ble det aldri noe av, og det Allgermanske Förbundet forble en av de mange små nasjonalsosialistisk-inspirerte organisasjonene i Sverige, men kontakten med utlandet viser at *Ragnarok* var en del av et transnasjonalt *uncivil society* der små *groupuscule* utvekslet ideer og knyttet kontakter.

Oppsummering

Tidsskriftet *Ragnarok* var et av de mest vellykkede prosjektene til de radikale nasjonalsosialistene i mellomkrigstidens Norge. Prosjektet var i tråd med Axel Aass' langsiktige strategi, som la vekt på kultur- og idékamp, og representerer det første skrittet i overgangen fra partipolitikk til kulturkamp for *Ragnarok*-kretsen.

Selv om tidsskriftet ble lest av andre enn overbeviste nazister, og opplagstall på 3000 må kunne sies å ha vært gode tall for et så smalt tidsskrift, var det behov for flere fronter i den kulturpolitiske kampen. I første omgang satset *Ragnarok*-kretsen på en hybrid av tradisjonell partipolitikk og metapolitisk kulturkamp: Organiseringen av frie «norske» lag.

³²⁶ Brev fra Bengt Lundholm til Hans S. Jacobsen 11.10.1938 i L-sak Hans S. Jacobsen\Boks 2\Omslag 14\Dokument 5.

9 Frie Norske Lag

Vi har sett hvordan Nasjonal Samling var et parti plaget av indre strid helt siden oppstarten i 1933, og at radikale nasjonalsosialister, som Hans S. Jacobsen, hadde forlatt partiet. Bruddet med Nasjonal Samling trakk ut over flere år. Først i 1937 forlot de siste medlemmene av *Ragnarok*-kretsen partiet.³²⁷

En viktig kilde til konflikt var uenigheten mellom Vidkun Quisling og Johan B. Hjort. Valgnederlaget høsten 1936 førte til at det toppet seg, og Hjort brøt med partiet. På tross av at dette roet situasjonen noe fortsatte opposisjonen internt i partiet, nå ledet av Albert Wiesener som ønsket en friere debatt og en oppmyking av førerprinsippet. I mai 1937 ble Wiesener ekskludert, og Georg Vedeler, et annet medlem av *Ragnarok*-kretsen, overtok som opposisjonsleder i partiet. Han håpet på gjennomslag for demokratiske reformer på partiets Riksmøte, som skulle avholdes i juli, men her seiret Quisling. Valget sto nå mellom aksept av førerens linje eller utmeldelse. 30 medlemmer meldt seg ut våren 1937, 22 ble ekskludert og et stort antall forlot partiet i det stille.³²⁸

I *Fronten* kom Eugen Nielsen med sitt syn på situasjonen. Ikke bare hadde Quisling feilet som politiker utad, hans interne strategi i partiet hadde også mislyktes fullstendig. Nielsen var, som Fürst og Jacobsen, opptatt av at Quisling manglet de nødvendige personlige egenskapene til å lede en nasjonal vekkelse. Han valgte feil personer til ledende stillinger, hadde misforstått førerprinsippet og opptrådte som en diktator. Det siste var ikke ment som noe kompliment. Verst av alt var kanskje alliansen med frimurerne, fiende nummer én i Niensens verdensbilde. Det var spesielt den fremtredende plassen til aktive frimurere, som Kjeld Stub, redaktøren av *Fronten* oppfattet som «bevis» på Quislings allianse med de «kunstige jødene». Alt dette gjorde Quisling fullstendig uegnet til å lede nordmenn i kampen for den nye tid. På tross av konfliktene var det viktige å redde stumpene av den nasjonale bevegelsen. Fornuftige NS-medlemmer rundt om i landet måtte ikke la lokallagene gå med i dragsuget når partiet gikk i oppløsning. De burde heller organiseres som selvstendige nasjonale foreninger og fortsette «arbeidet på ideologisk basis, med studiearbeid og propaganda for den nasjonale reisning».³²⁹

³²⁷ Emberland, *Religion og rase*, 422 note 66.

³²⁸ Brevig & de Figueiredo, *Den norske fascismen*, 111-112.

³²⁹ «Nasjonal Samling i oppløsning» i *Fronten* 4/1937; For kritikk av Quislings holdning til frimurere se «Quisling» i samme nummer av *Fronten*. For Kjeld Stub se «N.S. og liket i lasten: Kjeld Stub og frimurerene må nu kastets ut» i *Fronten* 1/1937.

Nielsen skrev dette i 1937. Helt siden høsten 1934 hadde det foregått en debatt i *Ragnarok*-kretsen, om valg av strategi og hvordan det politiske arbeidet i framtiden burde organiseres. Noe av den overordnende debatten foregikk i *Ragnaroks* spalter, men de mest konkrete forslagene ble drøftet i små lukkede grupper og i privat korrespondanse. Selv om jeg ikke har funnet kilder som viser at Nielsen var involvert i dette, er det rimelig å anta at redaktøren av *Fronten* var kjent med *Ragnarok*-kretsens organisasjonsplaner. Sentrale medlemmer av kretsen, som Adolf Egeberg jr. og Stein Barth-Heyerdahl, hadde kjent Nielsen helt siden deres tid i Den Nasjonale Legion og i NNSAP.³³⁰

Redaktøren av *Fronten* var med sine paranoide forestillinger og autoritære stil, knapt nok en dyp politisk tenker eller stor organisasjonsbygger, men selv Nielsen later til å ha innsett at en nasjonalsosialistisk revolusjon måtte ha bredere støtte enn ved forsøkene på å etablere partier i 1932 (NNSAP) og 1933 (Nasjonal Samling). En nazistisk *avantgarde* måtte først utkjempe en langvarig idékamp før den kunne ha håp om å innkassere noen politisk seier. Strategien som Nielsen argumenterte for kan ikke uten videre klassifiseres som metapolitisk. Han så nok for seg at de lokale gruppene skulle bedrive mer tradisjonell politisk aktivisme, men i Nielsens oppfordring aner vi en økt bevissthet om betydningen av å få spredd nasjonalsosialismens ideer før lanseringen av en massebevegelse.

Sambandsnemda

I forbindelse med at de siste radikale nasjonalsosialistene forlot Nasjonal Samling og partiet brøt sammen, arbeidet *Ragnarok*-kretsen høsten 1937 med planene for et nettverk av lokale «nasjonale» lag.³³¹ En slik strategi var helt i tråd med hva Nielsen anbefalte i *Fronten*.³³² For å koordinere det hele ble det dannet en sambandsnemd bestående av Otto S. Engelschjøn, Walter Fürst og Albert Wiesener fra *Ragnarok*-kretsen. Med seg hadde de fått Johan B. Hjort, Georg Vedeler fra Bergen, Karl H. Reitan fra Trondheim og Ola O. Furuseth fra Elverum. Johan B. Hjort, tidligere fylkesfører for Akershus i Nasjonal Samling og leder for partiets Hird, hadde på dette tidspunktet brutt med Quisling, og knyttet seg tettere opp til *Ragnarok*-kretsen. Georg Vedeler, som tidligere hadde vært fylkesfører for Nasjonal Samling i Bergen, var på dette tidspunktet aktiv både i Frie Norske Lag og A.T. Ola O. Furuseth var redaktør i en av Nasjonal Samlings lokalaviser, *Ny Dag*, men brøt med partiet. Avisen ble

³³⁰ For Adolf Egeberg jr. se Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 91; For Stein Barth-Heyerdahl se Emberland, *Religion og rase*, 194-195.

³³¹ Emberland, *Religion og rase*, 138-139.

³³² «Nasjonal Samling i oppløsning» i *Fronten* 4/1937.

beordret nedlagt.³³³ Under okkupasjonen ble han *Obersturmführer* i Himmlers SS, og fikk blant annet ansvaret for den ideologiske skoleringen av norsk SS-soldater.³³⁴ Det var med andre ord snakk om en gruppe tysk- og nasjonalsosialistisk orienterte personer.

Sambandsnemnda skulle bidra til at det ble dannet såkalte «frie norske lag» utover hele landet.³³⁵ Frie betydde i denne sammenhengen uavhengig av Nasjonal Samling, og når det gjelder bruken av «norske» ser det ut til å ha vært et kompromiss. Både «nasjonalsolidarisk» og «nasjonalradikal» ble luftet som alternative beskrivelser av organisasjonens ideologiske profil. Hans S. Jacobsen, som deltok i kulissene, var skeptisk til bruken av «nasjonal». Jacobsen var av den oppfatningen at «norsk» best beskrev kjernen i budskapet. Nasjonalradikal kunne beskrive en bevegelse i et hvilket som helst land, men en norsk radikalisme kunne bare eksistere i Norge.³³⁶ Dette litt merkelige resonnementet må ha fått gjennomslag i nemda for det endelige navnet ble Frie Norske Lag.³³⁷

Planer

Som vanlig var optimismen stor. Målet var å forme den nasjonale kampen fremover. Flere medlemmer av Sambandsnemnda kunne bidra med foredrag til lokale lag. Hjort kunne holde foredrag om forsvarssaken, Engelschjøn kunne bidra med norsk reisning på 1600-tallet (sic!), mens Fürst kunne bidra med foredrag om et prosjekt han på denne tiden var dypt involvert i, Den frivillige arbeidstjenesten. Den prinsipielle målsetningen var å vekke folks «æresfølelse, dådstrang og forsvarsvilje» samtidig som «der skal arbeides for at vår kultur bygges opp på de forutsetninger som er gitt ved vår egenart og vår historiske utvikling».³³⁸ Med tanke på hvem som skulle holde disse foredragene, spesielt Fürst og Engelschjøn, er det liten tvil om at den egenart og historiske utviklingen det henvises til var tett knyttet opp til *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse.

³³³ Notis i «Kringsjå», *Ragnarok* 1938, 32.

³³⁴ For Georg Vedelers virksomhet i Nasjonal Samling se Robin Sande 'Ja takk, begge deler' - en analyse av *Nasjonal Samlings ideologiske utvikling 1933-1937*, Masteroppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, høsten 2008; En kort biografi om Johan B. Hjort finnes i Hans Fredrik Dahl et.al. *Norsk krigsleksikon 1940-1945* (Oslo: Cappelen, 1995), 179; For Ola O. Furuseth se Olav Christoffer Bogen, *Fremst i fylkingen: Germanske SS Norge. Organisasjonens historie, skoleringsvirksomhet og ideologi*, Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, høsten 2008.

³³⁵ «Frie norske lag – Sambandsnemnda» i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

³³⁶ Brev fra Hans S. Jacobsen til Georg Vedeler datert 27.11.1937 i L-sak Hans S. Jacobsen\Boks 1\Omslag 2\Dokument 7.

³³⁷ «Frie norske lag – Sambandsnemnda» i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

³³⁸ «Frie norske lag – Sambandsnemnda» i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

«Det merkes overalt misnøie med den nuværende tingenes tilstand, der melder sig i alle kredser og i alle partier ønsket om noget bedre.», skriver Georg Vedeler i et opprop der organisasjonen presenteres.³³⁹ Denne oppfatningen gjorde at nemdas medlemmer forventet oppslutning fra alle sider i politikken. Klok av erfaring var det nå viktig å være forsiktig med hvem man slapp inn i organisasjonen. Nye medlemmer kunne bare bli opptatt gjennom anbefaling fra et eksisterende medlem, og nemda skulle godkjenne alle nye «frie» lag som ville slutte seg til nettverket.³⁴⁰

Lagene og sambandsnemda skulle bidra til å forene arbeidere på tvers av yrker, og til en fornyelse av arbeidslivet og offentlig styre i tråd med nemdas prinsipper. Ønske om en nasjonal samling på tvers av klasseskiller var en gjenganger i så godt som alle høyreradikale bevegelser i mellomkrigstiden. Et slikt ønske kan tilsynelatende virke uskyldig nok, men i et privat brev avslørte Hans S. Jacobsen hvorfor det var så viktig med en omorganisering av arbeidslivet. Rent maktpolitisk var den norske fagbevegelsen «marxistenes sterkeste våben.»³⁴¹ Et forslag til hvordan en slik omorganisering av arbeidslivet kunne gjennomføres på var opprettelsen av et næringsting. Georg Vedeler som hadde utarbeidet det opprinnelige forslaget til retningslinjer hadde foreslått akkurat dette. Men Jacobsens mente at en slik programpost egnet seg bedre for et parti. Forslaget om et næringsting kom ikke med i det endelige utkastet til retningslinjer.³⁴²

Partipolitikk eller kulturkamp

Mye tyder på at Frie Norske Lag skulle være noe fundamentalt annet enn spiren til nok et politisk parti, på tross av at Lagene skulle bygges på restene av Nasjonal Samling. Axel Aass var fortsatt aktiv i kretsen og som alltid mente han fokuset måtte være den kulturelle kampen:

Det er ikke lenger spørsmål om forskjellige organisasjoner, fører og bevegelser som står i forgrunnen – ja, ikke engang problemet om samfundssystemet – socialisme eller kapitalisme, demokrati eller diktatur er det primære, det som nu foregår er en ny kulturforms opståen og det er enhver politikeres oppgave *først og fremst* og orientere sig overfor dette faktum.³⁴³

³³⁹ «Frie norske lag – Sambandsnemnda» i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

³⁴⁰ «Frie norske lag – Sambandsnemnda» i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

³⁴¹ Brev fra Hans S. Jacobsen til Georg Vedeler datert 27.11.1937 i L-sak Hans S. Jacobsen\Boks 1\Omslag 2\Dokument 7.

³⁴² Brev fra Hans S. Jacobsen til Georg Vedeler datert 27.11.1937 i L-sak Hans S. Jacobsen\Boks 1\Omslag 2\Dokument 7.

³⁴³ Axel Aass, «Menneskene og faklene» i *Ragnarok* 1937, 99-100.

Det er rimelig å konkludere med at planene om noe nytt parti var et tilbakelagt stadium i *Ragnarok*-kretsen i 1937.

Utover Sambandsnemda ble det aldri noe av Frie Norske Lag, men organisasjonen kan sees som et utslag av dette miljøets særegne form, i.e. en *rhizomic groupuscule*, der nye prosjekter lanseres og forlates i et høyt tempo, og det eksisterer et betydelig overlapp i medlemskap mellom de forskjellige organisasjonene.³⁴⁴ I tråd med dette var ikke Frie Norske Lag det eneste prosjektet som *Ragnarok*-kretsen lanserte i 1937.

³⁴⁴ Tyske nynazister i vår egen tid har, som et resultat av ytre presse, valgt en organisasjonsform som til forveksling ligner på Frie Norske Lag, med uavhengige lokallag og en «sambandsnemd» for å koordinere aktivismen. Se Fabian Virchow, «The groupuscularization of neo-Nazism in Germany: The case of the Aktionsbüro Norddeutschland» i *Patterns of Prejudice*, 38:1, 56-70.

10 Landnåm

I begynnelsen av 1937 ble foreningen Landnåm stiftet. Den var det siste av *Ragnarok*-kretsens metapolitiske prosjekter, og et resultat av at Johan B. Hjort hadde understreket behovet for å satse på kulturfronten. En oppfordring som ble møtt med bifall av de andre i miljøet. Landnåm skulle være «politisk uavhengig», noe som i denne sammenheng må forstås som uavhengig av politiske partier. Foreningen skulle bekjempe alle nedbrytende krefter i samfunnet, og bidra med foredrag og informasjon om norsk og nordisk kultur. Først og fremst var man nok opptatt av at prosjektet ikke måtte forbindes med Nasjonal Samling: Blant de aktive medlemmene i Landnåm fantes det nesten utelukkende personer som var misfornøyd med partiet.³⁴⁵

Svensk forbilde

En inspirasjonskilde til opprettelsen av Landnåm kan ha vært den svenske foreningen *Samfundet Manhem*. De to har stor likhetstrekk, selv om *Ragnarok*-kretsens Landnåm aldri var i nærheten av å bli det *Samfundet Manhem* var i Sverige. Som nevnt var Hans S. Jacobsen blitt kjent med foreningens grunnlegger Carl-Ernfrid Carlberg i 1935, og det er ikke utenkelig at Jacobsen lot seg inspirere av hva svensken hadde fått til. Flere i *Ragnarok*-kretsen hadde kontakt med Carlberg og hans kulturforening. Forfatteren og eventyreren Per Imerslund, et annet medlem av kretsen, holdt blant annet et foredrag i *Manhems* møtelokaler i Stockholm.³⁴⁶

I 1938 skrev Adolf Egeberg jr. en artikkel der han lovpriste *Manhems* grunnlegger for å ha forstått betydningen av den kulturelle fronten. «All historie viser at åndskampen må utkjempe innen tankene modnes og fester røtter i folkesinnet. Først åndskamp, så folkereisning.»³⁴⁷ Egeberg jr.s syn sammenfaller med det vi finner hos Axel Aass og Christian Benneche jr. Det er et metapolitisk perspektiv som dagens *Nouvelle Droite* umiddelbart ville gjenkjent.

Adolf Egeberg jr. erkjente videre at både NNSAP og Nasjonal Samling ble startet før det nødvendige, ideologiske grunnarbeidet var gjort:

³⁴⁵ Emberland & Roughvedt, *Det ariske idol*, 326.

³⁴⁶ Emberland & Roughvedt, *Det ariske idol*, 329.

³⁴⁷ Adolf Egeberg Jr., «Samfundet Manhem – en svensk kulturinstitusjon: Som burde være hele Nordens sak» i *Ragnarok* 1938, 15.

De nynasjonale bevegelser i norden, ofte preget av det rent ytre fra Roma og Berlins tankeverden, hadde tro, håp og begeistring. De var følelsesbetonet og nasjonalromantiske. Og ungdommen som samlet sig om frihetsfanene den hadde alt å vinne og en stor idé å kjempe for, – bare livsanskuelsen bak det hele – selve ryggraden når det brøiter på – den hadde man forsømt. Man manglet meningen med det hele.³⁴⁸

I 1938 hadde han altså kommet frem til den samme konklusjonen som Axel Aass og Christian Benneche jr. hadde trukket tre år tidligere: det ideologiske grunnlaget måtte legges før en massebevegelse kunne lanseres. *Samfundet Manhem* hadde gjort dette i Sverige og det var nødvendig at en lignende organisasjon ble lansert i Norge.

Virksomhet

Landnåm avholdt flere møter i Oslo. Blant temaene var det noe av mer allmenne karakter, som pressefrihet og norsk ishavspolitikk,³⁴⁹ men foredragene ser ut til å ha blitt dominert av nasjonalsosialistiske og raseorienterte temaer.³⁵⁰ Både foredragsholdere og andre deltagere var i stor grad overbeviste nasjonalsosialister eller personer med nasjonalsosialistiske sympatier. Foruten Johan B. Hjort selv var raseforskeren Jon Alfred Mjøen, bidragsyter til og senere redaktør for *Ragnarok* Otto S. Engelschjøn, tidligere medlem av NNSAP og nyhedningen Stein Barth-Heyerdahl, samt A.T.-aktivistene Walter Fürst og Egil Lindheim noen av de som deltok på møtene.³⁵¹ Planen var at *Ragnarok* skulle publisere regelmessige referater fra møtene til Landnåm, fortrinnsvis av en fast referent oppnevnt av foreningen selv, men disse planene ser aldri ut til å ha blitt realisert.³⁵²

Landnåm ble aldri noe effektivt våpen i *Ragnarok*-kretsens kulturkamp. Sporene etter foreningen er få, og begrenser seg i stor grad til små notiser om tema for og foredragsholdere på møtene. Selv om noen «ukjente» navn dukker opp, er det ikke urimelig å konkludere med at Landnåm i praksis fungerte som en litt mer formell ramme rundt *Ragnarok*-kretsens sammenkomster i 1937 og 1938.

I takt med den politiske marginaliseringen, særlig etter det endelige bruddet med Nasjonal Samling i 1937, økte fokuset på «upolitiske» aktiviteter, som Landnåm og A.T.

³⁴⁸ Adolf Egeberg Jr., «Samfundet Manhem – en svensk kulturinstitusjon: Som burde være hele Nordens sak» i *Ragnarok* 1938, 15.

³⁴⁹ «'Landnåm' diskuterer pressefriheten» i *Ragnarok* 1938, 86-87; «Norsk politikk i Ishavet og Nord-Norge» i *Ragnarok* 1938, 85.

³⁵⁰ Emberland & Roughtvedt, *Det ariske idol*, 327.

³⁵¹ «'Landnåm' diskuterer pressefriheten» i *Ragnarok* 1938, 86-87; «Norsk politikk i Ishavet og Nord-Norge» i *Ragnarok* 1938, 85; Se ellers Emberland & Roughtvedt, *Det ariske idol*, 327.

³⁵² Utgivelsesplan for *Ragnarok* 1938 i PA Otto Engelschjøn Boks 1\Engelschjøn Ragnarok.

Dette skulle påvirke synet på organiseringen av den «nasjonale» kampen blant de radikale nasjonalsosialistene.

Ideologisk og organisatorisk pluralisme

I samme periode begynte flere å innse at etableringen av én organisasjon, som kunne samle alle nasjonale krefter, var et håpløst prosjekt. Bjarne Gran, en tidligere NSUF-aktivist og bidragsyter til *Ragnarok*, konkluderte med at strategien med å få «et folk av hardkokte individualister» inn i en «stramt ledet organisasjon» var håpløs. «Kan det ikke være at nettop mangfoldigheten og ikke ensrettingen er den norske formen for nasjonal reising?»³⁵³ Gran skriver videre: «Det er ikke sikkert at noen enkelt skal ha monopol på det nasjonale. Og det er slett ikke sikkert at for om én ting er nasjonalt, så er alt som avviker fra det dermed unasjonalt. *Norskdøm er ikke noen formel.*»³⁵⁴

Dette pluralistiske synet, både når det gjaldt organisering og ideologi, er et av de mest påfallende trekkene ved neo-fascismen.³⁵⁵ På tross av det organisatoriske og til en viss grad ideologiske mangfoldet blant dagens fascistiske er det mulig å identifisere en felles ideologisk kjerne, i form av en populistisk ultra-nasjonalisme som søker en nasjonal gjenfødelse.³⁵⁶ Dette gjør det mulig å identifisere en rekke grupper, som tilsynelatende har lite til felles, som fascistiske.

Bjarne Gran var på mange måter forut for sin tid når han så for seg hvordan de «nasjonale», i.e. fascistiske, burde tenke om organisering og ideologi. Når man først velger en langsiktig, metapolitisk strategi, ser dette ut til å føre med seg en aksept av organisatorisk og ideologisk pluralisme, et trekk som vanligvis ikke forbindes med fascisme. Heri ligger kanskje forklaringen på at Gran identifiserer den langt løsere som en norsk form for «nasjonal reising». Hans observasjon omkring den norske fascistens særpreg var på sett og vis korrekt, men årsakene til den var feil: Den var ikke formet av en rasemessig og kulturelt særtrekk ved nordmenn som stamme, men av de betingelser norske fascistiske måtte arbeide under i det norske politiske systemet. Dette blir åpenbart hvis vi sammenligner med fascismen etter 1945.

³⁵³ Bjarne Gran, «Momenter i det nasjonale ordsiftet» i *Ragnarok* 1938, 5.

³⁵⁴ Bjarne Gran, «Momenter i det nasjonale ordsiftet» i *Ragnarok* 1938, 5.

³⁵⁵ Griffin, «Fascism's new faces (and new facelessness) in the 'post-fascist' epoch» i *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*, red. Roger Griffin, Werner Loh & Andreas Umland (Stuttgart: *ibidem*-Verlag, 2006), 50-61.

³⁵⁶ Griffin, *The Nature of Fascism*, 26.

11 En norsk avis

Våren 1938 ble det diskutert om kretsen skulle lansere sin egen dagsavis. Waldemar Brøgger og Leiv [Sverdrup] Engelschjøn, Ottos bror, forfattet et opprop til potensielle økonomiske bidragsytere.³⁵⁷ Her trakk de frem tre årsaker til at landet trengte en ny nasjonal dagsavis.

For det første begrenset de borgerlige avisene sin politiske propaganda til valgkampen. Utover det førte de en tone som førte til passivitet hos velgerne, noe som ledet til at venstresiden slapp for lett unna med påstander om at Arbeiderpartiet er imot diktatur og at marxisme er demokrati. «Det trenges derfor en partiløs norsk avis som driver en forsonlig, saklig og effektiv kamp mot marxismen og en grundig opplysningsvirksomhet om dens egentlige vesen.»³⁵⁸

For det andre var de nasjonale partiene, her siktes det nok til Nasjonal Samling og muligens NNSAP, så svake og fragmenterte at norske nasjonalister ikke hadde noe organisatorisk samlingspunkt. En ny dagsavis måtte være partiuavhengig og fremstå samlende for alle nasjonale krefter, uansett tidligere eller nåværende partipolitisk tilhørighet. «Avisen vil derfor ikke få noe preg av sekteri, men være rummelig og åpen, preget av sund sans og faste linjer, den vil gi plass for saklige diskusjoner, men ikke for ‘nyheter’ som åpenbart er oppfunnet for å skade mellempøkkelig forståelse eller nasjonalt samarbeid.»³⁵⁹

Logikken bak den «nyhetsløse» avisen kommer klart frem i den tredje årsaken til behovet for en ny nasjonal dagsavis. Uvitenheten om nasjonale verdiene var stor:

Avisens oppgave er derfor også på alle måter å drive [pos]itiv opplysningsvirksomhet, kjempe for sunde idealer og sund livsinnstilling for moral og frihet. I første rekke vil avisen derfor nå de nasjonale elementer som idag er hjemløse og derfor uten slagkraft, der[nest] de store kretser som står sympatisk innstillet overfor de nasjonale strømninger, men den vil også søke utover disse og gjøre sin innflytelse gjeldende på alle hold i det norske folk.³⁶⁰

Den nye avisen skulle ikke fungere som noe vanlig nyhetsorgan, men som et rent propagandaverktøy i *Ragnarok*-kretsens kulturkamp. I en artikkel der Hans S. Jacobsen, under pseudonymet Eirik Sande vurderte situasjonen, etterlyste han en norsk avis «[...]som kjenner sin og vår besøkelsestid. En avis som ikke i forblindet fordom lukker øinene for den største

³⁵⁷ For slektskapsforholdet mellom Leif og Otto se <http://digitalarkivet.arkivverket.no/nno/ft/person/pf01036392040201> (Besøkt 9.4.2015).

³⁵⁸ Innbydelse til tegning av kapital til aksjeselskap for utgivelse av en nasjonal dagsavis i Norge kopi i PA Otto Engelschjøn Boks 1\ Politikk 1935-1940.

³⁵⁹ Innbydelse til tegning av kapital til aksjeselskap for utgivelse av en nasjonal dagsavis i Norge kopi i PA Otto Engelschjøn Boks 1\ Politikk 1935-1940.

³⁶⁰ Innbydelse til tegning av kapital til aksjeselskap for utgivelse av en nasjonal dagsavis i Norge kopi i PA Otto Engelschjøn Boks 1\ Politikk 1935-1940.

kulturomveltningen i menneskehetens historie, men som med åpne øine går den nye tid i møte». ³⁶¹

Jacobsen skulle, ikke overraskende, være sjefsredaktør for den nye avisen. Mer uventet er det at Waldemar Brøgger var tiltenkt rollen som politisk redaktør. Kretsen ønsket også å få med seg andre profilerte kulturpersonligheter. Victor Mogens, Tore Hamsun[d], Mikkjel Fønhus og Gabriel Scott var alle tiltenkt forskjellige roller i avisen. Sentrale medlemmer av kretsen, som Tor Strand, Geirr Tveitt og Albert Wiesener, skulle også bidra. Det som er interessant å merke seg er at dette i realiteten ville blitt en nasjonal(sosialistisk) kulturavis. Bortsett fra Victor Mogens, som skulle levere utenrikspolitiske analyser, var planen at alle de andre skulle bidra med kulturstoff. ³⁶² Det er viktig å understreke at selv om disse personene var tiltenkt roller i *Ragnarok*-kretsens nye avis, vet vi ikke om de har blitt forespurt, og langt mindre hva de eventuelt har svart. Når det er sagt er det ikke utenkelig at noen av disse ville ha takket ja.

Tore Hamsun hadde kommet i kontakt med nasjonalsosialismen under sin tid i Tyskland, og ble senere medlem av Nasjonal Samling. Under okkupasjonen fungerte han en periode som kommissarisk leder for Gyldendals forlag. ³⁶³ Mikkjel Fønhus hadde deltatt på en forfatterkonferanse i regi av *Nordische Gesellschaft* sammen med Hans S. Jacobsen og Per Imerslund. ³⁶⁴ Gabriel Scott var tyskvennlig, og var i utgangspunktet positiv til Nasjonal Samling. ³⁶⁵ Når det gjelder Waldemar Brøgger, var han tilsynelatende en av initiativtagerne til prosjektet, og må nødvendigvis ha vært villig til å ta på seg stillingen som politisk redaktør for en avis i regi av *Ragnarok*-kretsen. Forfatteren Brøgger var involvert i Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.), der han, som så mange andre, hadde havnet i konflikt med Walter Fürst. ³⁶⁶ Til sammen etterlater dette et inntrykk av en person med nasjonalsosialistiske sympatier. I 1938 var det ingen tvil om hvor *Ragnarok*-kretsen sto politisk, og Brøgger var åpenbart komfortabel med å bli assosiert med miljø, enten det var i A.T. eller som politisk redaktør i en nasjonalsosialistisk dagsavis.

Som med så mange av *Ragnarok*-kretsens prosjekter, ble det med planen. Mest interessant er det er å merke seg profilen til den påtenkte avisen. Den skulle ikke være et normalt presseorgan, som brakte nyheter, men derimot et medium for spredning av *Ragnarok*-

³⁶¹ Eirik Sande (Hans S. Jacobsen), «'Tidens Tegn' og 'Nya Dagligt Allehanda'», *Ragnarok* 1938, 161.

³⁶² Innbydelse til tegning av kapital til aksjeselskap for utgivelse av en nasjonal dagsavis i Norge kopi i PA Otto Engelschøn Boks 1\ Politikk 1935-1940.

³⁶³ https://nbl.sn1.no/Tore_Hamsun (Besøkt 19.2.15).

³⁶⁴ Emberland & Roughvedt, *Det ariske idol*, 315-319.

³⁶⁵ https://nbl.sn1.no/Gabriel_Scott (Besøkt 19.02.15).

³⁶⁶ Brev fra Waldemar Brøgger til Hans S. Jacobsen i PA Terje Emberland.

kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse. Å ville knytte til seg profilerte personer, som Fønhus, Scott og Mogens, kan ha vært en bevisst strategi for å nedtone den nasjonalsosialistiske profilen. Uansett er det vanskelig å se forskjellen på hva denne avisen skulle bli, og hva tidsskriftet *Ragnarok* allerede var, hvis vi ser bort fra format og utgivelseshyppighet. Heri ligger kanskje noe av forklaringen på hvordan avisen aldri så dagens lys. Økonomisk ville avisen mest sannsynlig har blitt et tapsprosjekt.³⁶⁷

Etter denne presentasjonen av dødfødte prosjekter, som N.S.A., Frie Norske Lag og Landnåm, er det naturlig å stille følgende spørsmål: Hvorfor ble disse organisasjonene aldri noe mer enn papirtigere? En årsak kan ha vært at mange av *Ragnarok*-kretsens medlemmer i denne perioden var aktive i det som, ved siden av tidsskriftet, var deres mest vellykkede prosjekt: Den frivillige arbeidstjenesten.

³⁶⁷ Kopi av budsjett finnes i PA Otto Engelschjøn Boks 1\ Politikk 1935-1940.

12 Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.)

Arbeidstjeneste ble på 1930-tallet ofte forbundet med Det tredje riket, men når Hitler lanserte sin *Nationalsozialistischer Arbeitsdienst* (senere *Reichsarbeitsdienst*) var det ingen ny idé. Forskjellige planer for å organisere ungdommen i samfunnsnyttig praktisk arbeid hadde dukket opp med jevne mellomrom helt siden slutten på 1700-tallet. I tiårene før Den første verdenskrig var hovedargumentet at ungdommen var blitt svake. De trengte å bli strammet opp, og arbeidstjeneste skulle sørge for disiplin og fysisk fostring. Etter krigen skiftet fokuset: Nå ble arbeidstjeneste sett på som et middel mot den høye arbeidsledigheten. Samtidig skulle felles slit forene ungdommer fra forskjellige klasser i et nasjonalt fellesskap. I tillegg håpet mange at en arbeidstjeneste ville motvirke kommunistenes økende oppslutning blant arbeidsledige.³⁶⁸

Forsøkene på å organisere en norsk arbeidstjeneste sto sentralt for de norske nasjonalsosialistene i siste halvdel av 1930-tallet. Arbeidstjenesten ble et alternativ for de mer aktivistiske medlemmene av *Ragnarok*-kretsen etter Walter Fürsts mislykkede forsøk på å etablere N.S.A. A.T.s historie i denne perioden løper delvis parallelt med *Ragnarok*-kretsens andre prosjekter, som Frie Norske Lag og Landnåm. I utgangspunktet skulle man kanskje tro at arbeidstjenesten appellerte til de som ønsket noe mer enn foredrag alá Landnåm, men kulturell dannelse, gjennom foredrag og studiesirkler, var også en viktig del av arbeidstjenestens virksomhet, og hadde et langt større omfang enn i Landnåm. Det er denne siden jeg vil fokusere på: Arbeidstjenesten som metapolitisk prosjekt. Jeg vil argumentere for at arbeidstjenestens ideologi, ledelse og aktiviteter vitner om at målet var noe langt mer omfattende enn å sysselsette arbeidsledig ungdom, nemlig en nasjonal gjenfødelse på nasjonalsosialistisk grunn.

Arbeids-Fylkingen

Forløperen til A.T. ble organisert av Walter Fürst. I februar 1932 hadde han luftet et forslag for regjeringen om å organisere «veiarbeide på soldaterlønn for arbeidsløs ungdom».³⁶⁹ Fürst

³⁶⁸ Hartmut Heyck, «Labour Services in the Weimar Republic and their Ideological Godparents» i *Journal of Contemporary History* (April 2003 Vol 38: 221-236), 221-222.

³⁶⁹ Brev fra Walter Fürst til Regjeringen datert 24. oktober 1932, kopi i PA Terje Emberland\AT Norsk Riksdugnad Boks 1\Ivo: Fyrst Arbeidsfylking.

hadde møtt Erling Winsnes allerede i 1925 og var aktiv i hans forsøk på å organisere en arbeidstjeneste i 1927.³⁷⁰ Det skulle ta flere år før visjonen til Winsnes ble realisert, men Fürst var helt fra starten av den drivende organisatoriske kraften.

Første halvdel av 1930-tallet var preget av økonomisk krise og høy arbeidsledighet. En eller annen form for organisert aktivitet for arbeidsledige ga derfor god mening. Men den winsneske arbeidstjeneste som Fürst ønsket å organisere var noe langt mer enn bare et tiltak for å bekjempe arbeidsløsheten. Arbeidstjeneste skulle være folkeoppdragelse. Han holdt fast på Winsnes' mål da han gikk i gang med å organisere Arbeids-Fylkingen i 1932. Foruten de økonomiske fordelene en slik ordning ga staten, skulle arbeidstjenesten fungere «folkeoppdragende for de unge menn».³⁷¹ En arbeidstjeneste skulle bygge samhold og kameratskap på tvers av klasseskiller og dermed dempe klassekonfliktene.

Fürst fikk med seg flere respektable personer som Jacob Vik, sosialminister i Kolstad og Hundseids Bondeparti-regjeringer, arbeidsledighetsdirektør Johan Hvidsten og veidirektør Andreas Baalsrud.³⁷² Sosialminister Vik hadde som krav at alle partiene på Stortinget måtte være representert i organisasjonens hovedkomite hvis Kolstads mindretallsregjering skulle støtte den. Fürst fikk med seg Johan B. Hjort som på den tiden fortsatt var Høire-mann og Hvidsten som var medlem av Venstre. Det partiet som var vanskeligst å overbevise var Arbeiderpartiet. Flere møter med Martin Tranmæl og LO-formann Halvard Olsen ga ingen resultater, men sosialminister Vik var ikke til å rikke, alle partiene måtte slutte opp om Arbeids-Fylkingen før regjeringen kunne gi sin støtte.³⁷³

Selv om regjeringen som følge av Arbeiderpartiets motstand ikke kunne støtte Fürsts prosjekt, valgte sosialministeren å gå inn i organisasjonenes hovedstyre. Her fikk han selskap av Fürst selv, Hvidsten, Baalsrud, Hjort og Betzy Kjeldsberg som representerte Venstre.³⁷⁴ Arbeids-Fylkingen fikk, på tross av Fürsts Winsnes-inspirerte visjoner, altså støtte fra prominente personer tilhørende den etablerte borgerligheten. Under en innsamlingsaksjon i universitetets aula i Oslo februar 1933 stilte endog kronprins Olav og kronprinsesse Märtha opp.³⁷⁵ Alt dette bidro til å gi Arbeids-Fylkingen et pseudo-offisielt og respektabelt preg. Det viser også at et positivt syn på arbeidstjeneste ikke begrenset seg til høyreradikale, som Fürst.

³⁷⁰ Fürst, *Min sti*, 9; Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 71.

³⁷¹ Brev fra Walter Fürst til Regjeringen datert 24. oktober 1932, kopi i PA Terje Emberland\AT Norsk Riksdugnad Boks 1\Ivo: Fyrst Arbeidsfylking.

³⁷² Arbeids-Fylkingen Protokoll for hovedkomitéens møter: Referat fra møte i hovedkomitéen den 24. november 1934 på Grand Hotel, kopi i PA Terje Emberland\AT Norsk Riksdugnad Boks 1\Ivo: Fyrst Arbeidsfylking

³⁷³ Fürst, *Min sti*, 14, 22.

³⁷⁴ Fürst, *Min sti*, 22.

³⁷⁵ Fürst, *Min sti*, 24.

Det ble avholdt utallige innsamlingsaksjoner og propagandamøter til støtte for Arbeids-Fylkingen, og vei og nybrottsarbeid ble gjennomført i Rennebu, Hustad og Smøla.³⁷⁶ Arbeids-Fylkingen ga Walter Fürst erfaring med organisering av arbeidstjeneste, og denne skulle han ta med seg over til Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.), en organisasjon der Erling Winsnes' politiske visjoner skulle få en langt mer fremtredende plass.

Stiftelsen av A.T.

Den praktiske delen av Arbeids-Fylkingens aktiviteter ble avsluttet sensommeren 1936. På samme tid hadde Walter Fürst møter med Tor Strand, Karl Brodersen og Egil Lindheim som den sommeren hadde teltet og gjort frivillig arbeidstjeneste.³⁷⁷ Arbeidstjenesten som Fürst sikter til i sine memoarer var ikke Arbeids-Fylkingen, men en konkurrerende arbeidstjeneste i regi av Nasjonal Samling. Sommeren 1935 hadde partiets ungdomsfylking (NUSF) og studentgruppe prøvd seg med tre sommerleirer.

Året etter (1936) ble Nasjonal Samlings første landsdekkende arbeidstjenesteleiren avholdt i Stor-Elvdal.³⁷⁸ Selv om sentrale personer i *Ragnarok*-kretsen på dette tidspunktet hadde brutt med NS var Quisling-kritiske nazister som Stein Barth-Heyerdahl entusiastisk over det nye prosjektet: «Norsk Arbeidstjeneste har nu avholdt sin første arbeidsleier på Ophus. Leierens motto var 'A.T. parat, vi bygger den næste stat'. Det er den første arbeidsleier som helt bygger på Erling Winsnes's prinsipper.»³⁷⁹

I Fürsts memoarer fra 1981 kan leseren få inntrykk av at han først ble kjent med Strand høsten 1936, men de to kjente hverandre fra *Ragnarok*-kretsen. Tor Strand var tiltenkt stillingen som leder for UF, mest sannsynlig en forkortelse for ungdomsfylkingen til N.S.A.³⁸⁰ Sammen skulle Fürst og Strand organisere arvtageren til Arbeids-Fylkingen. Under navnet Frivillig Norsk Arbeidstjeneste (forkortet A.T.) skulle den nye organisasjonen bli fullstendig dominert av *Ragnarok*-kretsen.

Organiseringen av en ny og forhåpentlig mer nasjonalsosialistisk arbeidstjeneste vekket begeistring i kretsen. Hans S. Jacobsen øynet et nytt våpen i den politiske kampen: «Rikstjenesten skal bli vår historiske chance. Den skal sveise ungdommen sammen i en

³⁷⁶ En rekke møtereferater til organisasjonens hovedkomite dokumenterer aktiviteten i perioden 1932-1936 se kopier i PA Terje Emberland\AT Norsk Riksdugnad Boks 1\Ivo: Fyrst Arbeidsfylking.

³⁷⁷ Fyrst, *Min sti*, 79-80; Karl Brodersen var bror til Arvid Brodersen, som var en gammel venn av Hans S. Jacobsen. Se Emberland, *Rase og Religion*, 238-244.

³⁷⁸ Emberland & Roughthvedt, *Det ariske idol*, 238-239

³⁷⁹ Stein Barth-Heyerdahl, «Arbeidsleier nr. 1 'Erling Winsnes'» i *Ragnarok* 1936, 120.

³⁸⁰ Forslag til fordeling av hvern i PA Jacobsen\Boks 3\Diverse korrespondanse med W. Fürst, Axel Aass, Nasjonale Klubb, Den norske klubb, Ringen, Norsk sosialisme.

brendende vilje til å ofre, til å gjenskape et stort og sterkt norrønt folk, hvor det dekadente og mindreverdige skal feies ut.»³⁸¹ I Jacobsens fascistisk retorikk ser vi påvirkningen fra *völkisch*-bevegelsen: Samtidens dekadanse skal feies ut for å rydde vei for det nye nasjonalsosialistiske samfunnet som skal bygges. Kilden til det nye samfunnet er den mytiske norrøne kulturen nyhedninger, som Jacobsen, så for seg hadde eksistert i før-kristen tid.

Fiaskoen med N.S.A. hadde sikkert vært et nederlag for flere enn Walter Fürst. Organisasjonen hadde forblitt et rent skrivebordsprosjekt, mens med A.T. skjedde det endelig noe:

Det er ikke bare geymytlig teori og ønske. Allerede isommer går en hel del unge gutter igang med en frivillig arbeidsleir i Hedemark – under ledelse av Tor Strand og vår yngste og mest sympatiske forfatter Per Immerslund, nettopp hjemkommet fra eventyr i Mexico og Tyskland.³⁸²

Jacobsen var garantert kjent med Fürsts Arbeids-Fylking, men den ble neppe oppfattet som et passende middel til spredning av nasjonalsosialistiske ideer. Mest sannsynlig anså Jacobsen Arbeids-Fylkingen som for borgerlig. A.T. kunne derimot formes etter nasjonalsosialistiske idealer helt fra starten av.

De indre stridighetene i Nasjonal Samling, og partiledelsens konflikt med de radikale nasjonalsosialistene påvirket også Den frivillige arbeidstjenesten. I 1937 hadde sentrale aktivistene brutt med Nasjonal Samling, og de tok med seg A.T. ut av partiet. Fra og med sommeren 1937 skulle *Ragnarok*-kretsens linje dominere organisasjonen.³⁸³

Vekst og fall

A.T. ble etablert med Tor Strand som formann og landsstyret var fullstendig dominert av radikale nasjonalsosialister. Foruten Strand fungerte Walter Fürst som viseformann og styret besto ellers av Egil Lindheim og Stein Barth-Heyerdahl, begge to aktive i *Ragnarok*-kretsen.³⁸⁴ A.T. skulle følge Christian Benneche jr.s råd om å satse på kvalitet fremfor kvantitet når det gjaldt rekruttering: «Ved i første rekke å bygge på kvalitet og først i annen rekke på masse vil organisasjonen danne utgangspunktet for den bevegelsen som skal bære arbeidstjenestetanken framover.»³⁸⁵

³⁸¹ Hans S. Jacobsen, «Norsk Rikstjeneste» i *Ragnarok* 1936, 79.

³⁸² Hans S. Jacobsen, «Norsk Rikstjeneste» i *Ragnarok* 1936, 79.

³⁸³ Emberland & Roughtvedt, *Det ariske idol*, 312-313.

³⁸⁴ *Stubbe-brytern* 1/1937.

³⁸⁵ «Frivillig norsk arbeidstjeneste» i *Ragnarok* 1936, 217.

Den største og mest aktive A.T.-avdelingen var Oslo-laget. Høsten 1937 fikk laget et nytt tilholdssted i en nedslitt bakgård i byen. Bygningen hadde huset dyrlegeklinikken til Karl Winsnes, far til Erling, og stedet fikk naturlig nok en viktig symbolsk betydning. Lokalet ble pusset opp på dugnad og Stein Barth-Heyerdahl dekorerte det i norrøn stil. Det nye tilholdsstedet ble døpt Winsnesbrakkka.³⁸⁶ Brakka ble det naturlige møtestedet for byens høyre-radikale ungdom.³⁸⁷

Utover høsten 1937 vokste arbeidstjenesten og etablerte seg i byer som Bergen, Stavanger, Kristiansand og Arendal. Til sammen greide de å verve hundre nye medlemmer. En oversikt over lokallerne viser at A.T. fortsatt evnet å mobilisere samfunnseliten. Her fantes ordførere, borgermestere, ingeniører og bankfolk.³⁸⁸ På tross av forbindelsene til nasjonalsosialismen og Nasjonal Samling ble propaganda-møtene for A.T. dekket av anerkjente aviser som Tidens Tegn, Aftenposten, Morgenbladet og Bergens Tidende.³⁸⁹ Omtalen var ofte svært positiv.³⁹⁰

Ved årsskiftet 1937/38 hadde A.T. 417 medlemmer. Dette var en økning fra 35(!) i september samme år.³⁹¹ På tross av hurtig vekst i medlemstallet beholdt *Ragnarok*-kretsen kontrollen over virksomheten.³⁹² Året 1938 økte antallet A.T.-aktivister til nye høyder. Status for organisasjonen rundt årsskiftet 1938/39 var ca. tusen medlemmer fordelt på 11 lokallag.³⁹³ Landsformann Walter Fürst hadde planene klare: Det som skulle prioriteres i 1939 var en fortsatt utbygging av organisasjonen, særlig var det viktig å få etablert lokallag på flest mulig steder i landet. Samtidig var det viktig å fortsette med foredragsvirksomheten, samt at alle medlemmene bidro til å fremme A.T.s sak i sin nærmeste omkrets. Fürst var ellers glad for at *Stubbe-brytern* prioriterte ideologi og teori, han anså det for å være noe av organisasjonens viktigste arbeid.³⁹⁴ Selv gjorde landsformannen sitt ved å sørge for at hele Stortinget fikk tilsendt *Stubbe-brytern*.³⁹⁵

I 1939 skiftet A.T. navn til Norsk Riksdugnad (Arbeidstjenesten), noe som skulle sørge for at den ikke ble forvekslet med «Frivillig Norsk Arbeidstjeneste tilsluttet Nasjonal

³⁸⁶ Emberland & Roughvedt, *Det ariske idol*, 324-325.

³⁸⁷ Emberland & Roughvedt, *Det ariske idol*, 324-325.

³⁸⁸ *Stubbe-brytern* 3/1937.

³⁸⁹ *Stubbe-brytern* 3/1937.

³⁹⁰ «En fruktbar idé» i *Stubbe-brytern* 4/1938.

³⁹¹ «Nyttårs-oversikt» i *Stubbe-brytern* 2/1938.

³⁹² «Nyttårs-oversikt» i *Stubbe-brytern* 2/1938.

³⁹³ «1938» i *Stubbe-brytern* 1/1939.

³⁹⁴ «Landsformannen om 1939: Intervju med A.T.-kamerat Walter Fürst» i *Stubbe-brytern* 1/1939.

³⁹⁵ «Apropos Stubbe-brytern» i *Stubbe-brytern* 4/1939.

Samling». Samtidig ble Riksdugnadens «upolitiske» profil understreket.³⁹⁶ I 1939 hadde *Ragnarok*-kretsen for lengst forlatt alle planer om å delta i noe partipolitisk arbeid. Det tyske angrepet 9. april førte til at det var kroken på døra for Den frivillige arbeidstjeneste (A.T.). Den 15. april kunne *Stubbe-brytern* annonsere at landsformann Fürst hadde tatt kontakt med «rette vedkommende» for å organisere et samarbeid.³⁹⁷

«Upolitisk»

A.T. ble fremmet som en «upolitisk» organisasjon. Dette ble blant annet fremhevet i lovene: «Ethvert A.T.-lag er u-politisk.»³⁹⁸ I hvilken grad Fürst, Strand og Barth-Heyerdahl faktisk trodde på slike formuleringer er vanskelig å si. Rett etter erklæringen om lagenes «upolitiske» profil finner vi deres oppgaver definert: «Lagets oppgave er arbeid for A.T.-tanken og norrøn ånd, fremme av friluftsliv, kameratskap og nevenyttighet, og forberedelse av praktisk A.T.»³⁹⁹ Uttrykket «norrøn ånd» fanger på mange måter inn det meste av *Ragnarok*-kretsens ideologi. Disse punktene kan nok fremstå som «upolitiske», men når vi vet at kretsen på dette tidspunktet (1937) i stor grad hadde adoptert en metapolitisk strategi er det naturlig å anta at A.T. kun var upolitiske i den forstand at organisasjonen var uavhengig av politiske partier.

Det er dette at arbeidstjenesten bygger på en norsk moral som hever den høit over partipolitikken. Arbeidstjenesten står like langt fra politikken som politikken står fra en ren uegenytlig betraktning av norsk moral. Når folk fra alle partier alt idag slutter op om arbeidstjenesten, uansett sitt politiske syn har det sin enkle årsak i nettop dette.[...]A.T. vil gi den norske ungdommen en norsk moral.⁴⁰⁰

A.T. var i realiteten en anti-partipolitisk politisk organisasjon. Siden fascisme er en form for populistisk ultra-nasjonalisme avviser den et representativt og politisk pluralistisk demokrati.⁴⁰¹ Arbeidstjenesten «upolitiske» profil kan best forstås som et utslag av den fascistiske mentaliteten som preget organisasjonens ledelse.

Ideologi

Den «norske moralen», som Tor Strand ønsket å indoktrinere ungdommen med, var *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse. Problemet med Arbeids-Fylkingen

³⁹⁶ «Navneforandring» i *Stubbe-brytern* 2/1939.

³⁹⁷ «Berget og Muhamed» i *Stubbe-brytern* 7/1940.

³⁹⁸ «Lover for A.T.-laget» i *Stubbe-brytern* 7/1937.

³⁹⁹ «Lover for A.T.-laget» i *Stubbe-brytern* 7/1937.

⁴⁰⁰ T.S. (Tor Strand), «Arbeidstjenesten er norsk» i *Stubbe-brytern* 10-11/1938.

⁴⁰¹ Griffin, *The Nature of Fascism*, 37.

var at den hadde vært for opptatt av å løse samfunnsøkonomiske utfordringer, og ikke nok opptatt av å spre de rette ideene. Ifølge Strand hadde de «sett for liberalistisk på Arbeidstjenesten».⁴⁰² En arbeidstjeneste som utelukkende fokuserte på å løse praktiske problemer ville ikke overleve i lengden:

Vi har tatt skrittet fullt ut og opprettet Arbeidsfylkingen. Ære være den vilje som stod bak. Men gondolen fløi ikke. Det ytre, det med penger og mat og hus var i orden. Men ideen manglet. Derfor kunde heller ikke Arbeidsfylkingen bli det den var tenkt å bli. Det som den norske Arbeidstjenesten skal bli.⁴⁰³

En arbeidstjeneste skulle ikke være noe mål i seg selv, den skulle være middel til å nå målet.⁴⁰⁴ Målet var for lengst blitt definert av Erling Winsnes: En nasjonal gjenfødelse av det norske folk.

Hvis Erling Winsnes var profeten var Tor Strand «teologen» som tolket og forklarte profetens budskap. Han arbeidet utrettelig for å spre Winsnes' ideer til et større publikum. For Strand, som for Winsnes, var målet med arbeidstjenesten noe mer enn å løse samfunnsøkonomiske problemer knyttet arbeidsledighet. Winsnes hadde den historiske utviklingen på sin side: Verden var i endring, og den beveget seg bort fra et liberalistisk individbasert samfunn og mot «et samfunn som stadig mer bygger på samvirke, organisasjon og omfattende solidaritet».⁴⁰⁵ Her siktet Strand, riktignok noe tilslørt, til nasjonalsosialismens som fremtidens ideologi. I et slikt samfunn var det behov for en ny ungdomsoppdragelse. «En arbeidstjeneste søker en vesentlig del av sin berettigelse i sin evne til å oppdra og forme ungdommen».⁴⁰⁶ Det var med andre ord ingen tvil om at A.T. skulle være noe mer enn et samfunnsøkonomisk nødtiltak.

Hvordan så *Ragnarok*-kretsen for seg at Winsnes ideologi skulle omsettes til praksis? Strand mente arbeidstjenesten burde bli en integrert del av forberedelsen til voksentilværelsen, på linje med skolegang og militær førstegangstjeneste. Dette skulle bidra til å styrke ungdommen slik at den ble bedre skikket til utfordringene som ventet:

Vi har sett at ungdomsoppdragelsen i dag svikter på en rekke vesentlige punkter, og at den fysiske, sosiale, kulturelle og yrkesmessige forberedelse for livskampen trenger vesentlig utvidelse. På alle disse områder mener vi å kunne vise at arbeidstjenesten, *innført som et ledd i*

⁴⁰² Tor Strand, «Norsk Arbeidstjeneste» i *Ragnarok* 1935, 2.

⁴⁰³ Tor Strand, «Norsk Arbeidstjeneste» i *Ragnarok* 1935, 3.

⁴⁰⁴ Tale av Walter Fürst 19. oktober 1934 sitert i Kjartan Kamban (Hans S. Jacobsen), «Arbeidsfylkingen: Eller historien om en idérealisasjon» *Ragnarok* 1938, 131.

⁴⁰⁵ Odd Aukrust & Tor Strand, *Arbeidstjeneste: Folk og framtid* (Oslo: Tanum, 1939), 24.

⁴⁰⁶ Aukrust & Strand, *Arbeidstjeneste*, 21.

ungdomsoppdragelsen vil yte det overordentlige som instrument i statsmaktens hånd til å gi folkekraften de egenskaper og evner som utviklingen krever.⁴⁰⁷

Som Winsnes, hadde Strand tro på den indre effekten av fysisk arbeid. Arbeidstjenesten skulle gi ungdommen et nytt perspektiv: «Den ville *føle* fedrelandet på kroppen, slite med det og bli svart av jorda, den ville gjøre solidariteten og kameratskapet levende i sin egen innsats.»⁴⁰⁸

Som et skritt på veien mot en ny «norsk», i.e. nasjonalsosialistisk verdensanskuelse, skulle arbeidstjenesten overvinne geografiske, sosiale og økonomiske skiller. Den skulle forme en ny norsk ungdom, ikke nye generasjoner av borgere, arbeidere, østlendinger og finnmarkinger: «I det felles slitet bak stubbebryteren og i grøftene ville det vokse et kameratskap og en solidaritet som kanskje eide få ord, men desto mer av realitet.»⁴⁰⁹

Nå fremsto kanskje ikke et par uker med frivillig arbeidstjeneste i sommerferien som særlig imponerende hvis målet var å bygge et nytt Norge. Men de som tenkte slik hadde oversett noe essensielt ifølge Walter Fürst:

Når man tenker på arbeidstjenesten som en lovfestet institusjon, vil mange kanskje finne at vårt 14 dagers arbeid i én sommerleir har liten betydning[...]Det er stor forskjell på mellom det å reise ut på lovfestet arbeidsplikt og på frivillig arbeidstjeneste. Det første må man gjøre enten man vil eller ikke, det siste krever et personlig frivillig offer for de fleste. Det er nettopp for personligheten den frivillige arbeidstjenesten har så stor betydning. Den krever et absolutt offer. Man skal overvinne sin makelighet, sin treghet og sin lyst til å vegetere. Den forutsetter viljestyrke, evne og lyst til å gjøre en personlig innsats for idealer[...]På denne måten skaper vi en ny mentalitet hos landets ungdom.⁴¹⁰

Viljen til å overvinne sin makelighet og behovet for å skape en «ny mentalitet» viser at den fascistiske visjonen om en ny mennesketype sto sentralt blant kretsens medlemmer. Arbeidstjenesten skulle være et verktøy for å realisere denne visjonen gjennom konkret og krevende oppofrelse ute på nybrotsfeltet.

Denne viljen til å ofre seg for nasjonalsosialismens nye verden ble ekstremt høyt verdsatt i *Ragnarok*-kretsen. Dette kom også til uttrykk i forbindelse med A.T. En av de som hadde deltatt med iver på Nasjonal Samlings arbeidstjeneste sommeren 1936 var Christian Benneche jr. Han var en dyktig kunstner, samt en skarp politisk analytiker og strateg, men Benneche var ingen kroppsarbeider. Han var sykelig og hadde slitt seg igjennom dager med regn og tungt arbeid. For en i utgangspunktet svakelig kropp var sommerleiren siste spikeren i

⁴⁰⁷ Aukrust & Strand, *Arbeidstjeneste*, 34.

⁴⁰⁸ Aukrust & Strand, *Arbeidstjeneste*, 37.

⁴⁰⁹ Aukrust & Strand, *Arbeidstjeneste*, 37.

⁴¹⁰ Walter Fürst, «14 dager» i *Stubbe-bryter* 5/1938.

kista, bokstavelig talt: Christian Benneche jr. døde senere på høsten. I et minneord gir den aktivistiske og anti-intellektuelle Per Imerslund uttrykk for den beundringen som rådet i miljøet: «Han viste oss hvorledes vilje og åndskraft triumferer over et svakt legeme.»⁴¹¹ Som Imerslund senere, ble Benneche en martyr for den «nasjonale sak» i *Ragnarok*-kretsen. Han var ifølge Walter Fürst en varmhjertet og klarsynt nasjonalsosialist.⁴¹²

Norrøn blod og jord

Tor Strand var til tider vag når det gjaldt hvilke ideer som skulle forme morgendagens ungdom. Han foretrakk å holde kortene tett til brystet: «Om arbeidstjenesten og det kulturelle må det sies svært meget... eller svært lite. Derfor svært lite.»⁴¹³ En måte å få innsikt i hvilke ideer Strand ønsket å formidle gjennom A.T. er å se på inspirasjonskildene hans. På tross av sin tilbakeholdenhet med å konkretisere idéinnholdet legger ikke Strand skjul på arbeidstjenestens ideologiske røtter. Når ungdommen skulle vinnes måtte dette ifølge Strand bygges på det rette fundamentet:

«Det blir her uten tvil nødvendig å reise et fast ideologisk grunnlag som spenner arbeidstjenesten inn i den norske livs-sammenheng. Felles for de øyensynlig så forskjellige nordmennene Erling Winsnes og Olav Aukrust er *det* at de så på det norske land og det norske folk som *emner*, og at en norsk kulturlinje lå i foredling av disse emnene, i utrettelig og trofast strev etter vekst og stigning. På det praktiske plan må linjen avsettes i sosiale og økonomiske tiltak, men i siste instans er den av kulturell-åndelig art. Arbeidstjenesten rommer begge oppgaver, den er vår tids mest konsekvente utslag av norsk kulturbevissthet og vil i vid utstrekning måtte hente stein til sitt ideologiske underbygg fra disse to mennenes åndsverker.»⁴¹⁴

Ungdommen måtte formes:

[...]kulturelt gjennom innføring i norsk og utenlandsk åndsverden. Nasjonalt ved å stå sammen om en stor oppgave, ved å ligge som kultur-, arbeids-, og fag-garnisoner nordpå, gjennom å arbeide sig fram til et norsk fellesskap, en norsk socialisme som er langt mer enn et økonomisk system og som langsomt skal gjennomtrengre hele folket.⁴¹⁵

Ordvalgene til Strand sier sitt. I *Ragnarok*-kretsen var «norsk sosialisme» en av betegnelsene som ble brukt på deres særegne norske nasjonalsosialisme. Og som vist tidligere hadde den «sosialismen» lite å si om de økonomiske forholdene i samfunnet. Det var en sosialisme, der innordningen i det organiske, nasjonale fellesskapet, og viljen til å ofre seg for dette fellesskapet var det som avgjorde hvor «sosialistisk» man var. Innad i miljøet var det ingen

⁴¹¹ Minnerord av Per Imerslund i *Ragnarok* 1936, 188.

⁴¹² Nekrolog av Walter Fürst ifm. med Christian Benneches død i *Ragnarok* 1936, 186.

⁴¹³ Aukrust & Strand, *Arbeidstjeneste*, 38.

⁴¹⁴ Aukrust & Strand, *Arbeidstjeneste*, 87-88.

⁴¹⁵ Tor Strand, «Norsk Arbeidstjeneste» i *Ragnarok* 1935, 4.

tvil om hva som var det langsiktige målet med arbeidstjenestene: Et nasjonalsosialistisk Norge.

Vi har sett hvordan *Ragnarok*-kretsen, og særlig partiprogrammet til N.S.A. var preget av det Saul Friedländer omtaler som *frelsende antisemittisme*. Hvordan var det med A.T.? Antisemittismen er nesten fraværende i organisasjonens publikasjoner, men et sted gir Tor Strand en kryptisk antydning om hvem som var fienden: «Hovedoppgave: Kamp mot ‘magasinkultur’ og smaksforfall. Kamp for kultur og smaksverdier.»⁴¹⁶ «Magasinkultur» var en eufemisme med antisemittiske undertoner for urban forbrukerkultur. I nasjonalsosialistisk ideologi og retorikk ble handelsvarehus ofte forbundet med jødisk finanskapital.⁴¹⁷ Strands antisemittiske stereotype var ikke mere skjult enn at hans politiske meningsfeller i mellomkrigstidens Norge forsto hvilken gruppe det var snakk om.

I tråd med fascismens modernistiske driv fantes det i Strands nasjonalsosialisme en sterk trang til å rense verden for dekadanse. Nasjonalsosialismen søkte å fjerne de politiske, kulturelle og i ytterste konsekvens «biologiske» (i.e. mennesker) kreftene som forgiftet samfunnet. Kun gjennom en radikal prosess av «kreativ ødeleggelse» kunne et nasjonalsosialistiske Utopia realiseres.⁴¹⁸ Hvilken form Strand så for seg at kampen mot «magasinkulturen» skulle ta, er usikkert, men når målet er intet mindre enn en «ny» verden sier det seg selv at hverdagslig partipolitikk ikke er tilstrekkelig. Det er i et slik større perspektiv, der politikk er en kamp om retten til å definere samfunnets verdensanskuelse, en må se A.T.

Selv om Strand åpenbart lot seg inspirere av den tyske arbeidstjenesten var den for soldatisk i formen, og passet ikke for nordmenn, mente han.

Den norske Arbeidstjenesten må bygge på en annen idé: På en kulturell idé[...] Den norske Arbeidstjenesten må bli den norske folkehøgskolen som ikke setter sig et mindre mål enn det å kultivere, å dyrke, å drive til høyeste yteevne på alle områder den norske ungdommen. I denne oppgaven går arbeidet inn som en del av oppdragelsen, som fag.⁴¹⁹

Bare «de nasjonale», i.e. Strand og hans nasjonalsosialistiske meningsfeller i *Ragnarok*-kretsen, organiserte en arbeidstjeneste på det rette ideologiske grunnlaget og i en form som passet norsk folkekarakter, var det ingen tvil om oppslutningen. Her, som i andre

⁴¹⁶ Aukrust & Strand, *Arbeidstjeneste*, 38.

⁴¹⁷ Richard J. Evans, *The Third Reich in Power 1933-1939* (New York: The Penguin Press, 2005), 378.

⁴¹⁸ Griffin, *Modernism and Fascism*, 282.

⁴¹⁹ Tor Strand, «Norsk arbeidstjeneste», i *Ragnarok* 1936, 3.

sammenhenger, satt han sin lit til rasens sunne instinkter: «Stammen kjenner sitt eget når det blir båret til dem på dens egen måte.»⁴²⁰

Jeg har tidligere pekt på betydning av den norrøne kulturarven i den norske nasjonalsosialismen. Gjennom A.T. fikk de radikale nazistene endelig muligheten til å spre sitt verdensbilde, men hvis dette ble gjort gjennom eksplisitte referanser til norsk eller tysk nasjonalsosialisme ville det undergrave prosjektets metapolitiske karakter. Løsningen ble derfor en mer diskret strategi. Norsk ungdom skulle gjennom A.T. bli kjent med *Ragnarok*-kretsens nazifiserte tolkning av norrøn kultur:

Det er mange andre emner som også bør tas op under vinterens studiearbeid. Vi nevner foreløpig oldnorsk for dem som ennå ikke kan det. Og studier av norrøn litteratur. Arbeidstjenestetanken har vært praktisert i Norge så lenge nordmenn har bodd i landet. Det er først under vår tids materialistiske påvirkning at man ikke kan tenke sig å gjøre noe uten betalin. Vi som er gått inn for A.T. bør derfor søke fornyelse i den gammelnorske litteratur.⁴²¹

Gå vegen til Norges sjel gjennom A.T.! Reis ut på leiren med gode kamerater, bryt norsk jord og føl dig ett med den. Sitt om kvelden ved den flammende ildåre og føl dig i pakt med vår historie og med den norrøne folkesjel! Men legg grunnlaget i vinter. Gjør norrøn lesning til din kjæreste beskjeftigelse. Ikke bare Snorre, men Edda og ættesagaene må A.T.-mann i alle fall kjenne.⁴²²

En av de største farene i det moderne samfunnet var at ungdommen mistet kontakten med sin «egenart» i.e. med sin indre rasekarakter: «Nutidens ungdom trenger kontakten med våre forfedres ånd for ikke å miste sitt norske preg. Vi forflates av materialisme og industrialisme, om vi ikke går vegen til våre forfedre. Lar vi den gro til, *blir vi fremmede for oss selv*, for vår norske egenart.»⁴²³ Studier av norrøn kultur og arbeid med jorda skulle sikre en ytre og indre vekst, begge deler ville bidra til en dypere innsikt i hva det ville si å være norsk.⁴²⁴ Det skulle vekke det nordiske vikingblodet som slumret i alle ekte nordmenn.

Forbindelsen med de norrøne forfedrene, gjennom blod og jord, ble tatt bokstavelig av de radikale og *völkisch*-inspirerte nasjonalsosialistene i *Ragnarok*-kretsen. En av de som hørte blodet og jorden tale var A.T.s formann Walter Fürst:

Efter endt verk steg skalden fram i kretsen. En kraftig nordisk type med lys manke og blå øine. Da han talte var det med syngende nordlandske tonefall. Vi tenkte på Tore Hund fra Bjarkøi, ikke bare fordi vi visste at Stein [Barth-Heyerdahl] er en etling av ham. Han kvad for oss på klingende norrønt mål noen vers fra Håvamål. Det kom en eiendommelig stemning over oss. En følelse som iallfall nedskriveren av dette aldri har oplevet noengang før. Her satt vi benket en flokk unge menn efter dagens arbeid. Vi hadde brutt seige stubber og tunge glatte stein. Vi hadde slitt med hakke og

⁴²⁰ Tor Strand, «Norsk arbeidstjeneste» i *Ragnarok* 1936, 2.

⁴²¹ «Studiearbeid» i *Stubbe-brytern* 4/1937.

⁴²² Walter Fürst, «Norrøn ånd i A.T.» i *Ragnarok* 1937, 251.

⁴²³ Walter Fürst, «Norrøn ånd i A.T.» i *Stubbe-brytern* 4/1937.

⁴²⁴ Tor Strand, «Frivillig norsk arbeidstjeneste» i *Ragnarok* 1937, 74.

spade og ligget og hvilt i friekten med nesen ned i fuktig, duftende torv. Vi var blitt ett med Norges jord.⁴²⁵

Forbindelsen mellom blod, jord og nasjonal gjenfødelse kom også til uttrykk i A.T.s egen arbeidssang. Første vers gikk som følger:

Vi er som unge kornaks som gror blant stein i dag. Vi er det nye Norge som rydder jord i lag. Fortvilelsen lå mørk og tung hos hver en arbeidsledig ung, men vi skal bringe håp. Hvert spadestikk er dåp, hvert hakkesving skal atter gi en ungdom frisk og fri.⁴²⁶

Jeg har flere steder understreket at kulturen er en viktig kilde til sosial fornyelse og nasjonal gjenfødelse i politiske modernismer, som *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialisme. Fokuset på den norrøne kulturarven, samt vekten som ble lagt på å formidle den til leirdeltagerne forsterker inntrykket av en organisasjon som først og fremst var et våpen i kulturkampen som kretsen førte mot det de oppfattet som samfunnsnedbrytende krefter. En viktig alliert i denne kampen var deler av norsk bondebevegelse.

A.T. og bondebevegelsen

Selv om de radikale nasjonalsosialistene var kritiske til Bondepartiet, etter kriseforliket med Arbeiderpartiet, fantes det fortsatt stor sympati for bønder, og den norske bondebevegelsen mer generelt i kretsen. Interessen for den norske bonde hadde dype ideologiske årsaker, foruten å produsere mat skulle bondestanden «være kraftkilden nasjonen øser av, blodsmessig og kulturellt».⁴²⁷ Innføringen av et års arbeidstjeneste ble sett i sammenheng med en revitalisering av den norske bondestand, og derigjennom folket som helhet: «En effektivisering av den yrkesmessige, fysiske og kulturelle evne hos bonden betyr en effektivisering av den kilden folket blodsmessig og kulturelt henter sin kraft fra.»⁴²⁸

Norges Bondelag ble under ledelse av Johan E. Melbye dominert av en «blod og jord-nasjonalsosialisme». Dette var en reaksjon på den økende urbaniseringen og industrialiseringen, som ga mer makt til arbeiderklassen. Som i A.T.-miljøet, ble bonden fremhevet som nasjonenes ryggrad, og i bondebevegelsens ideologi var han grunnpilaren i nasjonens selvstendighet. Flere av lederne i bondebevegelsen, som Melbye og Wilhelm Dietrichson,

⁴²⁵ Walter Fürst, «Norrøn ånd i A.T.» i *Stubbe-brytern* 4/1937.

⁴²⁶ «Arbeidstjenestens sang» i *Stubbe-brytern* 2/1938.

⁴²⁷ Tor Strand, «Norsk bondepolitikk» i *Ragnarok* 1937, 94.

⁴²⁸ Tor Strand, «Norsk bondepolitikk» i *Ragnarok* 1937, 96.

sekretær i Bondelaget, hadde på 1920-tallet hatt tett kontakt med de høyreaktivistiske miljøene i Vort Land og Fedrelandslaget.⁴²⁹

Som tidligere vist, var Erling Winsnes populær og en kort stund selv aktiv i bondebevegelsen. Winsnes hadde i den forbindelse sendt Walter Fürst til Melbye og Dietrichson for å diskutere planene om en arbeidstjeneste.⁴³⁰ Fürst holdt kontakten med Melbye gjennom 1920- og 30-tallet, blant annet i forbindelse med Den norske klubb, noe som sammen med det ideologiske slektskap bidro til at Johan E. Melbye gikk inn som formann for kontrollkomiteen i A.T.

Bondelederens deltagelse fremstår kanskje ikke spesielt merkelig siden arbeidstjenesten uttalte mål var å bryte nytt land, til glede for norske bønder, men Melbyes engasjement gikk lenger enn rollen som anonym støttespiller og sympatisør. Mot slutten av 1937 arrangerte Oslo-laget juleavslutning og pølsefest. Her holdt Melbye en tale der han hyllet Erling Winsnes og leste et utdrag fra *Den neste stat*. Foredraget ble tatt imot med begeistring: Winsnes var «vår arbeidstjenestes skaper».⁴³¹ Melbye holdt flere foredrag i Winsnesbrakka våren 1938, og han var populær blant de yngre aktivistene. De var ikke i tvil om at han delte deres visjoner: «Arbeidstjenesten ser op til ham med tro og begeistring for vi vet at han aldri vil svikte de idealer også vi kjemper for.»⁴³²

Antagelsen om det ideologiske slektskapet var ikke ubegrunnet. I samme periode hadde Johan M. Melbye, som leder for Bondelaget, kontakt med *Rasse- und Siedlungshauptamt* (RuSHA) i Det tredje riket. RuSHA var SS' rase- og bosetningskontor, og ble ledet av *blut und boden*-ideologen Richard Walther Darré. Norsk bondebevegelse hadde helt fra starten av blitt påvirket av den tyske *Bund der Landwirte*, en organisasjon som var preget av tankegods hentet fra *völkisch*-bevegelsen.⁴³³ I lys av dette, og Melbyes aktiviteter i A.T., er det rimelig å anta at bondelederen delte mye av *Ragnarok*-kretsens verdensanskuelse. Selv på kvelder der han ikke skulle holde foredrag tok Melbye seg en tur innom lokalene: «Vi hadde også den glede at statsråd Melbye senere på kvelden kom op i 'brakka' og sammen med oss deltok i det kameratslige samvær.»⁴³⁴

Melbye var ikke alene i bondebevegelsen om sin støtte til arbeidstjenesten. Olga Bjoner, leder for bondekvinnebevegelsen holdt også foredrag på Winsnesbrakka. I etterkant

⁴²⁹ Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 19.

⁴³⁰ Emberland, *Da fascismen kom til Norge*, 75.

⁴³¹ «Lokale rapporter: Oslo» i *Stubbe-brytern* 1/1938.

⁴³² «Bondehøvdningen» i *Stubbe-brytern* 06/1938.

⁴³³ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 65, 68, 140.

⁴³⁴ Notis i *Stubbe-brytern* 6/1938.

ble hun hyllet som en ekte «stubbebryterske». En anonym A.T.-aktivist (N.H) brukte Bjoner og hennes bondekvinnebevegelse som et eksempel på hvordan ting burde gjøres, og kritiserte resten av bondebevegelsen for å ikke være sitt ansvar bevisst. Burde ikke bondelagsmennene følge hennes eksempel og «reise en virkelig slagkraftig nasjonal kulturbevegelse»?⁴³⁵

Forbindelsene mellom de radikale nasjonalsosialistene i A.T. og sentrale personer i norsk bondebevegelse ser ut til å ha vært nære og gode. En utpreget «blod og jord-nasjonalisme», samt troen på den norske bondens betydning for rasens ve og vel, forente de to organisasjonene. Den metapolitiske strategien, som lå bak A.T. virket i forhold til deler av bondebevegelsen.

Oppsummering

A.T. var helt og holdent *Ragnarok*-kretsens prosjekt. Den nasjonalsosialistiske profilen ble riktignok noe nedtonet, organisasjonen skulle tross alt være «upolitisk», men en arbeidstjeneste bygget på Erling Winsnes ideer, ledet av Walter Fürst og med Tor Strand som dens fremste ideolog var i praksis en nasjonalsosialistisk arbeidstjeneste, om ikke i navnet så i gavnet. Av alle prosjektene *Ragnarok*-kretsen lanserte var A.T., ved siden av tidsskriftet, det lengstlevende og mest vellykkede. Medlemstallene og antallet lokallag fra årsskiftet 1939/1940 er imponerende tatt i betraktning at Nasjonal Samling var blitt redusert til en religiøs sekt etter det siste «eksodus» av medlemmer i 1937.

Ragnarok-kretsen lyktes til en viss grad med sin metapolitiske strategi i A.T. Jeg har allerede nevnt båndene til sentrale personer i bondebevegelsen. Foruten Johan E. Melbye og Olga Bjoner greide Fürst også å mobilisere Jacob Vik og venstrepolitiker og historikeren Jacob S. Worm-Müller til propagandaarbeid for A.T. Selv om Vik og Worm-Müller nok delte *Ragnarok*-kretsens svermeri for den norske bonden kan støtten tyde på at nasjonalsosialistene som ledet A.T. til en viss grad greide å kamouflere organisasjonenes ideologiske utgangspunkt og radikale politiske visjoner. Når det gjaldt Melbye og Bjoner var behovet for å skjule den nasjonalsosialistiske profilen mindre, disse to delte *Ragnarok*-kretsens «blod og jord-nasjonalisme» og ytret stor sympati for den tyske nasjonalsosialismen.

⁴³⁵ N.H. «En 'stubbebryterske' i norsk bondebevegelse» i *Stubbe-brytern* 9/1938.

13 Epilog: Tysk okkupasjon 1940-1945

Med den tyske invasjonen den 9. april 1940 fikk *Ragnarok*-kretsens idealistiske syn på den tyske nasjonalsosialismen en kraftig knekk. Allerede året før, med den tysk-sovjetiske ikkeangrepspakten og den finske vinterkrigen, hadde flere av kretsens medlemmer rykket ut med til dels kraftig kritikk av den stormaktspolitikk Hitler-Tyskland førte.⁴³⁶ På tross av dette ga ikke kretsen opp håpet om at situasjonen kunne utnyttes til deres fordel. Den følgende epilogen er ment å gi en kort oversikt over *Ragnarok*-kretsens aktiviteter under den tyske okkupasjonen.

Konspirasjon I

Reichsführer SS, Heinrich Himmler var *Ragnarok*-kretsens viktigste allierte på tysk side under okkupasjonen, og kretsens virke under okkupasjonen er tett knyttet til SS' rolle i Norge.⁴³⁷ Samarbeidet med Himmlers organisasjon åpnet for muligheter som ellers ville vært utenkelig. Mellom 9. april og 25. september var flere av *Ragnarok*-kretsens mest sentrale medlemmer aktivt involvert i forsøket på å etablere et politisk alternativ til Vidkun Quisling og Nasjonal Samling. Sammen med Johan B. Hjort og Victor Mogens arbeidet *Ragnarok*-kretsen i første omgang for å bli kvitt Quisling, som hadde utropt seg selv til statsminister. De fikk sitt ønske oppfylt, den 15. april måtte Quisling trekke seg. Selv om det antagelig var en overdrivelse, ga Quisling i etterkant *Ragnarok*-kretsen mye av skylden for dette.⁴³⁸

Quislings første forsøk på å danne en NS-regjering ble erstattet av et Administrasjonsråd. Med det norske forsvarets kapitulasjon den 10. juni ble det på nytt fart i kampen om det fremtidige okkupasjonsstyret. Nok en gang deltok kretsen aktivt. Hans S. Jacobsen hadde en konferanse med Heinrich Himmler, og Johan B. Hjort arbeidet med planer om et konkurrerende parti til Nasjonal Samling. Det ble med planene. Terje Emberland og Matthew Kott konkluderer med at: «Gruppen av *Ragnarok*-folk og andre samarbeidsvillige nordmenn var ganske uensartet og ville nok ha vanskelig for å føre en helhetlig linje.»⁴³⁹

⁴³⁶ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 146.

⁴³⁷ Forholdet mellom SS og *Ragnarok*-kretsen er dokumentert utfyllende i Emberland & Kott, *Himmlers Norge*.

⁴³⁸ Emberland & Roughtvedt, *Det ariske idol*, 348-349.

⁴³⁹ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 153.

Innenfor og utenfor Nasjonal Samling

Med Josef Terbovens tale den 25. september, der det ble slått fast at den tyske okkupasjonsmakten ville satse på Nasjonal Samling, ble kroken på døra for det Quisling-kritiske miljøets partiplaner. Noe fikk riktignok kretsen til i denne perioden. Per Imerslund arbeidet en stund for Norsk Rikskringkasting.⁴⁴⁰ Under Administrasjonsrådet ble det også organisert en ny landsdekkende arbeidstjeneste under ledelse av Walter Fürst.⁴⁴¹ Flere av de gamle A.T.-aktivistene øynet åpenbart en mulighet til å bruke den nye arbeidstjenesten som et verktøy i den kulturpolitiske kampen mot Quisling og NS. Fra SS' side så man for seg å bruke A.T. som kjernen i et fremtidig norsk SS. Gleden ble kortvarig. Den 1. oktober 1940 ble Walter Fürst avsatt som leder for Arbeidstjenesten. Andre A.T.-aktivister, som Per Imerslund, Stein Barth-Heyerdahl og Egil Lindheim ble systematisk skviset ut etter hvert som Nasjonal Samling konsoliderte sin makt.⁴⁴²

Etter råd fra Himmler valgte Hans S. Jacobsen å gå inn i Nasjonal Samling høsten 1940. For flere andre var ikke dette noe alternativ. De mest radikale, som Imerslund, Barth-Heyerdahl og Geirr Tveitt, valgte å stå utenfor. Quislings linje var ikke radikal nok. Han holdt fortsatt på en kristelig linje og hadde ikke tatt et oppgjør med de «kunstige jødene», frimurerne, i partiets rekker. Andre, som Hjort og Wiesener var uønsket i partiet på grunn av konfliktene på 1930-tallet. På tross av denne uenigheten samarbeidet flere kretsmedlemmer med de tyske okkupasjonsmyndighetene. Sammen med Jacobsen gikk Tveit med i et konsultativt råd som skulle bistå NS-regimets kulturdepartement i den kulturelle nyordningen. Himmlers langsiktige mål var å skape et nytt rasefellesskap mellom nordmenn og tyskere. En slik visjon kunne bare realiseres gjennom en kulturrevolusjon. *Reichsführer SS'* norske venner i *Ragnarok*-kretsen var de rette personene til denne jobben. Et besøk hos den nasjonalsosialistiske «forskningsinstitusjonen» *Ahnenerbe* medførte at Jacobsen ønsket å etablere en lignende institusjon i Norge, som kunne samle den norrøne og «ikke-teologiske», i.e. hedenske, kulturarven, slik at den kunne utnyttes til å styrke rasen.⁴⁴³ Senere skulle både Hans S. Jacobsen og Per Imerslund gjøre SS' sak til sin, blant annet gjennom *Germaneren*, hovedorganet for Germansk SS Norge.⁴⁴⁴ Walter Fürst fungerte en periode som propagandaleder for den Norske Legionen på østfronten.⁴⁴⁵ *Ragnarok*-kretsen holdt med

⁴⁴⁰ Emberland & Roughvedt, 354.

⁴⁴¹ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 148.

⁴⁴² Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 160.

⁴⁴³ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 163, 166-167.

⁴⁴⁴ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 345.

⁴⁴⁵ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 334.

andre ord fast ved sin metapolitiske strategi, godt støttet av SS, en god stund under tysk okkupasjon. Dette skulle med tiden endre seg.

I 1942 prøvde *Ahnenerbe*, gjennom prosjektet *Germanischer Wissenschaftseinsatz*, å rekruttere *Ragnarok*-kretsen. Målet til *Germanischer Wissenschaftseinsatz* var å styrke den pangermanske identiteten blant de nordisk-germanske folkene. I Norge mislyktes dette fullstendig. På dette tidspunktet hadde entusiasmen blant kretsmedlemmene kjølnet betraktelig, og noen, som Geirr Tveitt og Otto S. Engelschiøn var for lengst blitt fiendtlig innstilt til den tyske okkupasjonen. Selv kretsmedlemmer som fortsatt holdt fast ved nasjonalsosialismen, som Hans S. Jacobsen og Tor Strand, takket nei til invitasjonen.⁴⁴⁶

Konspirasjon II

Den økende opposisjonen mot de tyske okkupasjonsmyndighetene og Quislings NS-regime toppet seg høsten 1943. Per Imerslund reiste på dette tidspunktet Norge rundt for å rekruttere frivillige til et motstandsnettverk. Planen var å bedrive en regelrett geriljakrig mot okkupasjonen, kidnappe og henrette Quisling. Som erstatning skulle det innsettes et «nasjonalt» styre der *Ragnarok*-kretsen, naturlig nok, var tiltenkt en ledende rolle. Målet var, som alltid, et nasjonalsosialistisk Norge ledet av en elite, herdet gjennom fronttjeneste. Det ble aldri noe av Imerslunds geriljagrupper, selv om deler av hans nettverk muligens ble tatt over av hans fetter Christian Christensen, som var aktiv motstandsmann. Hvordan kan disse planene forklares? Ifølge Terje Emberland og Matthew Kott ligger svaret i ideologien til Jacobsen & Co. Heinrich Himmler og SS ble i utgangspunktet sett på som allierte i kampen for den nasjonalsosialistiske kulturrevolusjonen som *Ragnarok*-kretsen ønsket. De delte den samme verdensanskuelsen, der den nordisk-germanske rase sto i sentrum. Etter hvert som tiden gikk ble det åpenbart for *Ragnarok*-kretsen at det var store forskjeller mellom SS' storgermanske planer og deres egne visjoner om en *norsk* nasjonal gjenfødelse på norrøn grunn.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 309-310.

⁴⁴⁷ Emberland & Kott, *Himmlers Norge*, 417-421.

14 Avslutning

Jeg har vist hvordan *Ragnarok*-kretsen over tid beveget seg fra en tradisjonell partipolitisk strategi til et fokus på metapolitisk kulturkamp. Under vil jeg drøfte de tre primære årsakene til denne utviklingen: deres ideologi, en mangel på politisk rom i det norske samfunnet og som et resultat av politisk marginalisering. Denne avsluttende analysen munner ut i en kort konklusjon. Til slutt vil jeg si noe om videre forskning i lys av mine funn.

Ideologi

Frykten for arbeiderbevegelsen førte til fremveksten av høyreaktivistiske, og etter hvert fascistiske og nasjonalsosialistiske miljøer i mellomkrigstidens Norge. I 1933 samlet disse seg i Nasjonal Samling, men store forskjeller i ideologi og mål førte til konflikter og splittelse. En av fløyene som brøt ut av Nasjonal Samling var de som samlet seg rundt tidsskriftet *Ragnarok*, og dets redaktør Hans S. Jacobsen. Den såkalte *Ragnarok*-kretsen var ingen formell organisasjon, men et løst sammensatt miljø. Kretsen var det som Roger Griffin har omtalt som en *groupuscule*.

Ragnarok-kretsen forfektet en radikal raseorientert og *völkisch*-inspirert verdensanskuelse. De identifiserte den gjerne som «nasjonalsosialistisk», men de så på nasjonalsosialismen som en verdensanskuelse for den nordiske rase, og ikke bare som et tysk fenomen. Quislings feil var at han ikke hadde innsett rasen betydning for kultur, religion og politikk. I tråd med deres [politisk] modernistiske prosjekt ønsket *Ragnarok*-kretsen en radikal kulturrevolusjon på raseideologisk grunn.

Politisk kamp var, og er, for fascister, som *Ragnarok*-kretsen, en kamp om grunnleggende ideer, om menneske- og samfunnssyn, moral og estetikk. Dette resulterer i at kulturkamp kan sees som immanent i fascismen som politisk ideologi. Selv om kampen også må føres på andre fronter, vil den alltid og uten unntak også måtte føres på det kulturelle planet. Tiden som *Ragnarok*-kretsen brukte på kulturrettede prosjekter, og all plassen som ble brukt på kulturstoff i tidsskriftet underbygger tesen om at de ønsket å etablere noe mer enn bare et nytt politisk system.

Det store spørsmålet for *Ragnarok*-kretsen var om man skulle prøve å gripe makten gjennom et nasjonalsosialistisk parti, for deretter å gjennomføre en kulturrevolusjon ovenfra (*revolution from above*), eller om man skulle velge en langsiktig, metapolitisk strategi, som den etterkrigstidens Gramsci-inspirerte neo-fascister har valgt. Ifølge en slik strategi må det

kulturelle hegemoniet erobres før den politiske makten kan gripes. Hvilken av disse to strategiene som velges bestemmes i stor grad av ytre, samfunnsmessige omstendigheter. I samfunn der det finnes en stor grad konsensus om liberale og demokratiske verdier, i.e. der disse besitter det kulturelle hegemoniet, blir en metapolitisk strategi, slik jeg har definert det, den eneste mulige alternativet.

Mangel på politisk rom

I første omgang ønsket Walter Fürst å forfølge en tradisjonell partipolitisk kurs: Han la planen for et nytt radikalt, nasjonalsosialistisk parti, Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning (N.S.A.), som skulle erstatte Nasjonal Samling. Programmet til det nye partiet, var preget av det Saul Friedländer har identifisert som en *frelsende antisemittisme*, noe som underbygger at partiet må sees som et ledd i et større modernistisk prosjekt, der kampen mot dekadanse, manifestert gjennom jødene, sto helt sentralt i veien mot et nasjonalsosialistisk Utopia. N.S.A. stilte aldri til noe valg, og Fürsts ambisiøse partiplaner så aldri dagens lys.

Jeg har tidligere nevnt hvilke forutsetninger Stanley G. Payne, Roger Griffins og Juan J. Linz mener må være til stede for at en fascistisk massebevegelse skal få oppslutning, og ha en realistisk mulighet til å gripe makten. Jan Petter Myklebust, Bernt Hagtvat og Terje Emberland har konkludert at få, om noen av disse forutsetningene var til stede i det norske samfunnet. Norge var på 1930-tallet et etablert liberalt demokrati med en stor grad av konsensus om de grunnleggende verdiene knyttet til landets politiske system. Store og viktige grupper, som bønder og arbeidere, var allerede representert i etablerte partier, som i den aktuelle perioden sluttet opp om det politiske systemet. Det fantes en sterk nasjonalistisk tradisjon i Norge, men den var i stor grad knyttet til liberale og demokratiske verdier, og hadde nådd sitt klimaks med full nasjonal selvstendighet i 1905. Norge hadde heller ingen utenrikspolitiske krav som var av en slik størrelse at en fascistisk bevegelse kunne mobilisere rundt den.

Flere av medlemmene i *Ragnarok*-kretsen, som Axel Aass og Christian Benneche jr., innså etter hvert at Norge ikke var klart for noen nasjonalsosialistisk massebevegelse. Strategien var derfor å innlede en langsiktig kultur- og idékamp. Det rådende kulturelle hegemoniet, som underbygget den liberaldemokratiske samfunnsordenen, måtte utfordres, undermineres og aller helst erstattes før den politiske makten kunne gripes. En slik kulturkamp skulle føres av en liten nazistisk *avantgarde* som skulle lede ungdommen frem til en nasjonal gjenfødelse.

Parallelt med partiplanene til Fürst, lanserte Hans S. Jacobsen tidsskriftet som skulle gi miljøet deres navn. Tidsskriftet *Ragnarok* var muligens den mest vellykkede fascistiske publikasjonen i mellomkrigstidens Norge, og ble lest langt utenfor gruppen av Jacobsens politiske meningsfeller. Tidsskriftet brukte bevisst saker med en bredere appell for å nå ut til et større publikum, noe det til en viss grad lyktes med. Et eksempel på dette var Grønlandssaken.

Det mislykkede forsøket på å lansere et eget parti (N.S.A.) markerte slutten på *Ragnarok*-kretsens partipolitiske ambisjoner. Etter høsten 1935 fokuserte man utelukkende på det som, utfra min definisjon kan kategoriseres som metapolitiske aktiviteter. De prøvde å lansere sitt eget nettverk av «upolitiske» Frie Norske Lag, på restene av Nasjonal Samlings lokallag, men mislyktes. Deretter lanserte de kulturforeningen Landnåm, etter modell fra det svenske *Samfundet Manhem*. Foreningen så dagens lys, og avholdt en rekke møter, men det er usikkert om dette prosjektet hadde særlig innflytelse utenfor *Ragnarok*-kretsen. Miljøet syslet også med planene for en ny «norsk» i.e. nasjonalsosialistisk avis, men her ble det også med planen.

Politisk marginalisering

Det manglende politiske rommet for en nasjonalsosialistisk massebevegelse førte til en politisk marginalisering, og det er naturlig å stille spørsmålet i hvilken grad dette påvirket deres strategivalg. På tross av at det i mellomkrigstiden eksisterte fascistiske regimer som kunne inspirere politiske meningsfeller i Norge mener jeg *Ragnarok*-kretsen er et eksempel på hvordan politisk marginalisering i et stabilt liberalt demokrati kan føre til en «metapolitisering» av slike politiske grupper.

Roger Griffin har argumentert for at en slik metapolitiseringen, som han blant annet har identifisert hos Armin Mohler, og som senere har blitt en del av strategien til *Nouvelle Droite* er resultat av politisk marginalisering i et liberaldemokratisk samfunn der et direkte angrep på den politiske makten ikke lenger er mulig.⁴⁴⁸ Jeg mener dette i høyeste grad var tilfellet for *Ragnarok*-kretsen. Norge etter 1935, hva angår politiske stabilitet, har mer til felles med situasjonen som Mohler og hans epigoner måtte forholde seg til etter 1945, enn med Weimar-tidens Tyskland eller Italia på begynnelsen av 1920-tallet.

Metapolitisering kan sees, slik Griffin gjør det, som et bevisst valg, men det kan også analyseres fra et annet perspektiv: Hvis vi velger å se på metapolitisering som et resultat av

⁴⁴⁸ Griffin, «Between metapolitics and apoliteia», 38-39.

politisk marginalisering kan det være fruktbart å skille mellom metapolitikk som et bevisst strategisk valg, som en ufrivillig prosess – en mer eller mindre ubevisst overlevelsesstrategi. Kanskje foregår det en vekselvirkning her mellom intenderte og ikke-intenderte konsekvenser, men det er verdt å påpeke at en metapolitisk strategi ikke alltid er like bevisst og gjennomtenkt som hos *Nouvelle Droite*. Selv hos intellektuelle høyre-radikale, som Alain de Benoist, får man inntrykk av metapolitikk er en nødløsning i mangel på realpolitisk innflytelse og muligheter. Å flytte sitt fokus over fra partipolitikk til kulturkamp, når man mislykkes med det første, er på mange måter en naturlig reaksjon, og i tråd med fascismens ambisjoner som heldekkende verdensanskuelse.

Spor av *Ragnarok*-kretsens metapolitisering, både som en bevisst strategi og ufrivillig «prosess», finner vi i Johan B. Hjorts litt frustrerte konklusjon fra 1939, der han slår fast at grunnlaget for en «nasjonal», i.e. fascistisk, organisasjon eller parti er dødfødt.⁴⁴⁹ Bjarne Grans refleksjoner over organiseringen av den nasjonale kampen kan også tolkes som et utslag av den samme resignasjonen over de indre stridighetene på ytterste høyrefløy.⁴⁵⁰ Begge forsøker å tenke nytt, og deres forslag til fremtidig strategi har mye til felles med den vi finner blant dagens høyre-radikale og neo-fascister: Ideologisk og organisatorisk pluralisme (Gran) og idé- og kulturkamp innenfor etablerte partier og organisasjoner (Hjort).

Unntaket som bekrefter regelen var Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.), som ved siden av *Ragnarok* var de radikale nasjonalsosialistenes mest vellykkede prosjekt. På tross av organisasjonens uttalte «upolitiske» profil må organisasjonen sees som nok et eksempel på kretsens metapolitiske strategi. A.T. var hele veien noe mer enn et samfunnsøkonomisk krisetiltak. Viktigere enn dette var at nybrottsarbeidet skulle spre og befeste deltagerens «norrøne ånd». I realiteten var det snakk om «misjonering» for *Ragnarok*-kretsens nasjonalsosialistiske verdensanskuelse. A.T.s ideologiske fundament var en utpreget «blod og jord-nasjonalisme» av den typen som preget den tyske *völkisch*-bevegelsen, og senere deler av NSDAP. Foruten de tyske forbildene hadde *Ragnarok*-kretsen en viktig norsk inspirasjonskilde i forfatteren Erling Winsnes. Han hadde allerede på 1920-tallet agitert for arbeidstjeneste som en vei til nasjonal gjenfødelse. Winsnes var populær i deler av den norske bondebevegelsen, og ledende personer herfra, som Johan E. Melbye og Olga Bjoner var viktige støttespillere for A.T. Med et medlemstall på rundt 1000 og en rekke lokallag etter kun et par år, samt tette forbindelser til norsk bondebevegelse, var A.T. på mange måter en

⁴⁴⁹ Johan B. Hjort, «Overvintring» i *Ragnarok* 1939, 19-20.

⁴⁵⁰ Bjarne Gran, «Momenter i det nasjonale ordskiftet» i *Ragnarok* 1938, 5.

«suksess» sammenlignet med de andre prosjektene. Hvis ikke det tyske angrepet hadde snudd opp ned på den politiske situasjonen i landet, er ikke umulig at veksten ville ha fortsatt, og at *Ragnarok*-kretsens radikale nasjonalsosialisme ville ha fått økt innflytelse i det norske samfunnet, særlig blant ungdom.

Konklusjon

Frem til sommeren 1935 beholdt mange av *Ragnarok*-kretsens medlemmer fast ved den partipolitiske linjen, men etter fiaskoen med N.S.A. fokuserte de stadig mer på den metapolitiske kulturkampen, som flere av medlemmene nå mente var nødvendig før den politiske makten kunne gripes. Årsakene til denne utviklingen lå i deres nasjonalsosialistiske verdensanskuelse og i den samfunnsmessige konteksten de befant seg i. *Ragnarok*-kretsens modernistiske prosjekt krevde en altomfattende kulturrevolusjon, og i et liberalt demokrati der mangel på et politisk rom utelukket en massebevegelse, var en metapolitisk strategi det eneste alternativet. Kun gjennom å bryte ned konsensusen om de liberale verdiene, og erstatte dem med sine egne nasjonalsosialistiske, kunne *Ragnarok*-kretsen ha håp om å erobre den politiske makten. Den økende politiske marginaliseringen forsterket tendensen til en metapolitisering av kretsens virksomhet. Delvis som en bevisst valgt strategi, men nok også som resultat av frustrasjonen som fulgte den politiske marginaliseringen.

Tidligere forskning (Bruknaap og Emberland) har fokusert på ideologi som en årsak til *Ragnarok*-kretsens brudd med Nasjonal Samling og senere virksomhet. Min analyse viser at deres valg av politisk strategi må sees både som et resultat av ideologi og av den politiske konteksten de opererte innenfor: det liberale demokratiet.

Videre forskning

Avslutningsvis vil jeg fremheve tre områder som egner seg for videre forskning. For det første er det naturlig å forfølge min analyse av *Ragnarok*-kretsens valg av politisk strategi inn i okkupasjonsårene 1940-1945. Jeg har allerede antydnet, med utgangspunkt i eksisterende forskning, at de holdt fast ved sin metapolitiske strategi. Okkupasjonen omkalfatret den politiske situasjonen i Norge, og gjorde tradisjonelt partipolitisk arbeid umulig. Hvordan påvirket det deres valg? Terje Emberland og Matthew Kott har dokumentert SS' virksomhet i Norge og kontakten med *Ragnarok*-kretsen. Her er det nok mer å hente. Planen om et norsk *Ahnenerbe* er et av flere spennende spor. Jeg har vist at *Ragnarok*-kretsens strategi og

virksomhet gjennomgikk en metapolitisering i siste halvdel av 1930-tallet, og at dette blant annet skyldtes det politiske systemet i Norge: det liberale demokratiet. Det er interessant å få kartlagt i hvilken grad det fant sted en tilsvarende metapolitisering av fascistiske miljøer i andre liberale demokratier. Til slutt vil det være interessant å arbeide videre med hypotesen om at metapolitisering kan forstås som sosiologisk/sosialpsykologisk prosess, og ikke nødvendigvis utelukkende som et resultat av en bevisst valgt strategi.

Kilder

Kun kilder som det henvises til i notene er ført opp. Fullstendig arkivnøkkel finnes i notene. Når det gjelder aviser og tidsskrifter har jeg begrenset meg til å føre opp årgangene. Forfatter og tittel på artikler finnes i notene.

Forkortelser for arkiver:

HL-senteret Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, Oslo.

PA Privatarkiv

RA Riksarkivet, Oslo.

Arkiv

PA, Stein Barth-Heyerdahl, HL-senteret.

PA, Terje Emberland, HL-senteret.

PA, Otto Sverdrup Engelschjøn, HL-senteret.

PA, Hans Solgaard Jacobsen, HL-senteret.

Landssviksak RA, Oslo politikammer: dom 2728 – Walter Fyrst.

Landssviksak RA, Moss politikammer: dommer og forelegg 488 – Hans Solgaard Jacobsen.

Landssviksak RA, Gudbrandsdal politikammer: anr. 1098 – Tor Strand.

Aviser og tidsskrifter

Flagget: Organ for Moss og omegns Fedrelandslag 1930-1931.

Fronten 1932-1940.

Nasjonal-Socialisten 1934.

Ragnarok 1935-1945.

Stubbe-Brytern 1937-1940.

Bøker og artikler

Aukrust, Odd & Tor Strand. *Arbeidstjeneste: Folk og framtid*. Oslo: Tanum, 1939.

De Benoist, Alain. «Alain de Benoist Answers Tamir Bar-On». *Journal for the Study of Radicalism*, Volume 8, Number 1: 143-168.

Fyrst, Walter. *Min sti*. Oslo: Forfatteren, 1981.

Hoel, Sigurd. «Samvær i ungdommen». I *Av og om Erling Winsnes*, 40-52. Redigert av Helge Krog, Sigurd Hoel & Sigurd Winsnes. Oslo: Cappelen, 1955.

Jacobsen, Hans S. *Amerikansk Industriorganisation: Fordismen*. København: Jespersen og Pios Forlag, 1929.

Krebs, Pierre. «The Metapolitical Rebirth of Europe». I *Fascism*, 348-349. Redigert av Roger Griffin. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Sporeland, K. *Symboler*. Oslo: Kamban, 1943.

Strand, Tor. *Vår vei heter Nordveien, Norge: En bok om Erling Winsnes*. Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 1945.

Winsnes, Erling. *Til en ukjent gud: slegternes vekst, blomstring og undergang*. Kristiania: Cammermeyer, 1919.

Winsnes, Erling. *Den neste stat*. Kristiania: Gyldendal, 1924.

Winsnes, Erling. *Veien vi ikke gaar*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 1926.

Elektroniske kilder

Norges Offisielle statistikk VIII. 69. Stortingsvalget 1927 utgitt av Stortingets kontor
http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_viii_069.pdf (Besøkt 21.4.2015).

Folketellingen for 1910 <http://digitalarkivet.arkivverket.no/nno/ft/person/pf01036392040201> (Besøkt 9.4.2015).

Litteratur

Bøker og artikler

Alkarp, Magnus. *Fyra dagar i april: påskkravallerna i Uppsala 1943*. Lund: Historiska Media, 2013.

Berggren, Lena. «*Völkisch Thought in Sweden: The Manhem Society and the Quest for National Enlightenment 1934-44*». I *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, 153-168. Redigert av Horst Junginger & Andreas Åkerlund. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013.

Blom, Ida. «Unge Høire – mellom konservatisme og fascisme: Forholdet mellom Nasjonal Samling og Unge Høire 1933-1936». I *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, 48-67. Redigert av Stein Ugelvik Larsen & Rolf Danielsen. Oslo: Universitetsforlaget, 1976.

Bjørkelo, Kristian A. «Identitærene kjem!». I *Humanist* 3/2014.

<http://www.skribler.no/2014/11/identitaerane-kjem/> (Besøkt 09.01.2015).

Borgersrud, Lars. *Vi er jo et militært parti: Den norske militærfascismens historie 1*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010.

Brevig, Hans Olaf & Ivo de Figueiredo. *Den norske fascismen: Nasjonal Samling 1933-1940*. Oslo: Pax Forlag, 2002.

Bruknapp, Dag O. «Ideene splitter partiet. Rasespørsmålets betydning i NS's utvikling». I *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, 9-47. Redigert av Stein Ugelvik Larsen & Rolf Danielsen. Oslo: Universitetsforlaget, 1976.

Dahl, Hans Fredrik. *En fører blir til*. Oslo: Aschehoug, 1991.

Dahl, Hans Fredrik, et.al. *Norsk krigsleksikon 1940-1945*. Oslo: Cappelen, 1995.

Danielsen, Rolf. *Høyres Historie 2: Borgerlig oppdemningspolitikk 1918-1940*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS, 1984.

- de Figueiredo, Ivo. *Fri Mann: Johan Bernhard Hjort – en dannelsehistorie*. Oslo: Aschehoug, 2002.
- Durham, Martin & Margaret Power. «Introduction». I *New Perspectives on the Transnational Right*, 1-10. Redigert av Martin Durham & Margaret Power. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Emberland, Terje. *Religion og rase: Nyhedenskap og nazisme i Norge 1933-1945*. Oslo: Humanist Forlag 2003.
- Emberland, Terje. «Antisemittismen i Norge 1900-1940». I *Jødehat: Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, 401-420. Redigert av Trond Berg Eriksen, Håkon Harket & Einhart Lorenz. Oslo: Cappelen Damm, 2005.
- Emberland, Terje & Bernt Roughtvedt. *Det ariske idol: Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehoug, 2005.
- Emberland, Terje. «Hvilken pangermanisme? Ragnarok-kretsen, SS og Ahnenerbe». I *Jakten på Germania: Fra nordensvermeri til SS-arkeologi*, 227-243. Redigert av Terje Emberland & Jorunn Sem Fure. Oslo: Humanist, 2009.
- Emberland, Terje og Jorunn Sem, red. *Jakte på Germania: Fra nordensvermeri til SS-arkeologi*. Oslo: Humanist Forlag, 2009.
- Emberland, Terje. «Blodet er alltid den ytterste realitet». I *Politikk og religion: En farlig kombinasjon?*, 198-224. Redigert av Bernt Hagtvet, Bjørn Arne Steine & Øystein Sørensen. Oslo: Dreyers Forlag, 2012.
- Emberland, Terje & Matthew Kott. *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug, 2012.
- Eriksen, Trond Berg, Håkon Harket & Einhart Lorenz, red. *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Cappelen Damm, 2005
- Evans, Richard J. *The Third Reich in Power 1933-1939*. New York: The Penguin Press, 2005.
- Friedländer, Saul. *Nazi Germany and the Jews: Volume I The Years of Persecution, 1933-1939*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1997.

- Furre, Berge. *Norsk historie 1914-2000: Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*. 5. Opplag. Oslo: Det Norske Samlaget, 2010.
- Gregor, A. James. «Once again on Roger Griffin and the study of ‘fascism’». I *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*, 311-318. Redigert av Roger Griffin, Werner Loh & Andreas Umland. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2006.
- Griffin, Roger. *The Nature of Fascism*. Oxford: Routledge, 1991.
- Griffin, Roger. «Between metapolitics and apoliteia: The Nouvelle Droite’s strategy for conserving the fascist vision in the interregnum». *Modern & Contemporary France*, 2000, 8, 1: 35-53.
- Griffin, Roger. «From slime mould to rhizome: an introduction to the groupuscular right». *Patterns of Prejudice*, 2003, 37, 1: 27-50.
- Griffin, Roger. «Notes towards the definition of fascist culture: the prospects for synergy between Marxist and liberal heuristics». I *Fascism: Critical Concepts in Political Science, Volume III Fascism and Culture*, 99-119. Redigert av Roger Griffin & Matthew Feldman. London: Routledge 2004.
- Griffin, Roger. «Interregnum or Endgame: The radical right in the ‘post-fascist’ era». I *Fascism: Critical Concepts in Political Science, Volume III Fascism and Culture*, 355-371. Redigert av Roger Griffin & Matthew Feldman. London: Routledge 2004.
- Griffin, Roger & Matthew Feldman. *Fascism: Critical Concepts in Political Science, Volume III Fascism and Culture*. London: Routledge 2004.
- Griffin, Roger. «Fascism’s new faces (and new facelessness) in the ‘post-fascist’ epoch». I *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*, 29-67. Redigert av Roger Griffin, Werner Loh & Andreas Umland. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2006.
- Griffin, Roger, Werner Loh & Andreas Umland, red. *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2006.

- Griffin, Roger. *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- Hagtvet, Bernt & Jan Petter Myklebust. «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling: A study in the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945». I *Who were the Fascists: Social roots of European Fascism*, 621-650. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet & Jan Petter Myklebust. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.
- Hagtvet, Bernt, Stein Ugelvik Larsen & Jan Petter Myklebust, red. *Who were the Fascists: Social roots of European Fascism*. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.
- Harket, Håkon. «Sions vises protokoller». I *Jødehat: Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, 361-378. Redigert av Trond Berg Eriksen, Håkon Harket & Einhart Lorenz. Oslo: Cappelen Damm, 2005.
- Heyck, Hartmut. «Labour Services in the Weimar Republic and their Ideological Godparents». *Journal of Contemporary History*, 38, April 2003: 221-236.
- Hofstadter, Richard. «The Paranoid Style in American Politics». *Harper's Magazine*, november 1964. <http://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/> (Besøkt 10.3.2015).
- Jones, Steve. *Antonio Gramsci*. New York: Routledge, 2006.
- Junginger, Horst. «Nordic Ideology in the SS and the SS Ahnenerbe». I *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, 39-69. Redigert av Horst Junginger & Andreas Åkerlund. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013.
- Junginger, Horst & Andreas Åkerlund, red. *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013.
- Karcher, Nicola & Anders G. Kjøstvedt. «Introduction». I *Movements and Ideas of the Extreme Right in Europe: Positions and Continuities*, 11-19. Redigert av Nicola Kristin Karcher & Anders G. Kjøstvedt. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012.

Linz, Juan J. «Political Space and Fascism as a Late-Comer: Conditions Conducive to the Success or Failure of fascism as Mass Movement in Inter-War Europe». I *Who were the Fascists: Social roots of European Fascism*, 153-189. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet & Jan Petter Myklebust. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.

Lorenz, Einhart. «Berlin: Fremveksten av 'den moderne antisemittismen'». I *Jødehat: Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, 287-306. Redigert av Trond Berg Eriksen, Håkon Harket & Einhart Lorenz. Oslo: Cappelen Damm, 2005.

Mosse, George L. *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. New York: Howard Fertig, 1964, 1991.

Mosse, George L. *The Fascist Revolution: Toward a general theory of fascism*. New York: Howard Fertig, 1999.

Nolte, Ernst. *Three faces of fascism: Action Francaise, Italian Fascism, National Socialism*. New York: The New American Library, 1965, 1969.

Payne, Stanley G. *A History of Fascism 1914-1945*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1995.

Puschner, Uwe. «The Notions of *Völkisch* and Nordic: A conceptual Approximation». I *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, 21-38. Redigert av Horst Junginger & Andreas Åkerlund. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2013.

Senholt, Jacob C. «Radical Traditionalism and the New Right: An Examination of Political Esotericism in America». I *Esotericism, Religion and Politics*, 155-175. Redigert av Arthur Versluis, Lee Irwin og Melinda Phillips. Minneapolis: North American Academic Press, 2012.

Sternhell, Zeev med bidrag fra Mario Sznajder & Maia Asheri. *The Birth of fascist ideology: From cultural rebellion to political revolution*. overs. av David Maisel. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994.

Sørensen, Øystein. *Hitler eller Quisling?: Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945*. Oslo: Cappelen, 1989.

Sørensen, Øystein. «Drømmen om det storgermanske rike: Pangermanismen i Norge ca. 1850-1945». I *Jakten på Germania: Fra nordensvermeri til SS-arkeologi*, 61-81. Redigert av Terje Emberland & Jorunn Sem Fure. Oslo: Humanist, 2009.

«The Fascination of Fascism: A Concluding Interview with Roger Griffin». I *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin*, 203-216. Redigert av Matthew Feldman. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.

Ugelvik Larsen, Stein & Rolf Danielsen, red. *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal samling*. Oslo: Universitetsforlaget, 1976.

Virchow, Fabian. «The groupuscularization of neo-Nazism in Germany: The case of the Aktionsbüro Norddeutschland». *Patterns of Prejudice*, 2004, 38, 1: 56-70.

Master- og hovedoppgaver, doktorgradsavhandlinger og upublisert arbeid

Bogen, Olav Christoffer. *Fremst i fylkingen: Germanske SS Norge. Organisasjonens historie, skoleringsvirksomhet og ideologi*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, høsten 2008.

Bruknapp, Dag Olav. *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933-1940*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, høsten 1972.

Emberland, Terje. *Da fascismen kom til Norge: Den Nasjonale Legions vekst og fall 1927 til 1928*. Upublisert manus.

E-post fra Terje Emberland 11.3.2015.

Langeland, Nils Rune. *Myten om det politiske herredømet: Frå reformliberalisme til revolusjonær konservatisme i Tyskland*. Avhandling dr. art., Universitetet i Bergen, 1997.

Sande, Robin. *'Ja takk, begge deler' - en analyse av Nasjonal Samlings ideologiske utvikling 1933-1937*. Masteroppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, høsten 2008.

Samtale med Terje Emberland 11.2.2015.

Sjulseth, Daniel. *Fedrelandslaget i norsk politikk 1930-1940: en historisk taper?*

Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2008.

Støen, Ane Ingvild. *Justisdepartementet under okkupasjonen*. Masteroppgave i historie,

Universitetet i Oslo, våren 2013.

Urke, Andreas. *Nasjonalsosialistisk kritikk av Nasjonal Samling 1933-1940*. Masteroppgave i

historie, Universitetet i Oslo, våren 2011.

Elektroniske oppslagsverk

Merriam-Webster <http://www.merriam-webster.com/> (Besøkt 22.4.2015).

Norsk biografisk leksikon <https://nbl.snl.no/> (Besøkt 22.4.2015).

Store norske leksikon <https://snl.no/> (Besøkt 22.4.2015).